

KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2009

1

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. www.eurozine.com

*Rimantas MILKINTAS. Be pavadinimo. 2003. Gelžbetonis, virvė, 5 objektai; 70x50
Gilumoje – Artūro RAILOS fotografijos iš ciklo „Žemės galia“. 2008*

Vienoje iš pagrindinių Rygos ekspozicinių erdvių – Arsenale – Lietuvos instituto iniciatyva buvo atidaryta Ramintos Jurėnaitės kuruojama paroda skambiu pavadinimu „Vilniaus meno scena po 2000-ųjų“. Kuratorė be chrestomatinių jau tapusių menininkų į parodą pakvietusi ir kelis rečiau parodose dalyvaujančius ar iš viso į jas nekviečiamus autorius, išvengė tokio pobūdžio ekspozicijoms būdingų šablonų. Taigi, ši paroda – puiki proga Rygos publikai susipažinti su bent nedidele Vilniaus vaizduojamojo meno scenos dalimi. Apie tai skaitykite p. 30

Kultūros ir meno
mėnesinis žurnalas.
Eina nuo 1965 m.

KULTŪROS BARAI

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS (kultūrologija, aktualioji užsienio kultūros problematika, architektūra) 2 62 38 61
Laima KANOPKIENĖ (sociokultūrinė problematika,) 2 62 38 61
Ramunė MARCINKEVIČIŪTĖ (teatras) 2 62 38 61
Kęstutis ŠAPOKA (dailė) 2 62 38 61
Tadas GINDRĖNAS (meninis apipavidalinimas, kompiuterinis maketavimas) 2 61 05 38
Kompiuteriu renka Kristina SABUKIENĖ
Korektūrą taiso Dalia MEČKAUSKAITĖ

Redakcinė kolegija

Endre BOJTÁR (Vengrija)
Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Leonidas DONSKIS
Carl Henrik FREDRIKSSON (eurozine)
Rūta STANEVIČIŪTĖ
Tomas KIAUKA
Darius KUOLYS
Šarūnas NAKAS
Liana RUOKYTĖ (Skandinavija)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)
Tomas VENCLOVA (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61
© Leidėjas – UAB Kultūros barai. SL 101

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra Eurozine the netmagazine partneris. www.eurozine.com

Paveldas ir paminklai

Algimantas GRAŽULIS. Kuo žalingas projektas „Architektūros parkas“, arba Ką prarastume daugiaaukščiais užstatę Vilnios slėnį / 2
Almantas SAMALAVIČIUS. Krantinė – tarnaitės laiptai per svetainės kambarį? / 10
Regimantas PILKAUSKAS. Naikinimo tvarkaraštyje – Kauno Vienybės aikštė / 15

Kūryba ir kūrėjai

Jonas JUŠKAITIS. Eilėraščiai / 19
Aušra Marija SLUCKAITĖ-JURAŠIENĖ. Ketvirtasis matmuo / 24
Kęstutis ŠAPOKA. Vilniaus menas Rygoje / 30
Kęstutis ŠAPOKA. Išgrynintas estetiškas laikas ir kaligrafija. *Broniaus Leonavičiaus ir Rimvydo Kepežinsko personalinės parodos* / 33
Vidas POŠKUS. Apie kalnus, požemius ir pranašavimo dovaną. *Justino Vaitiekūno naujaisi kūriniai* / 35
Ieva STUNDŽYTĖ. „Atviras ratas“ – gyvojo teatro modelis / 39

Iš pasaulio ir į pasaulį

Aušra Marija SLUCKAITĖ-JURAŠIENĖ. Meno mugė Majamyje – tarptautinis žiemos *rendez-vous* / 45
Rasa GEČAITĖ. Lūkesčius pranokusi savaitė Lince – 2009-ųjų Europos kultūros sostinėje / 50
Kaip sukuriami priešai. *Pagal užsienio spaudą* / 58

Pažinti naujaip

Almantas SAMALAVIČIUS. Po Malaiziją Williamo Somerseto Maughamo pėdomis / 62

Laikai ir žmonės

Rita REPŠIENĖ. Mitinis ugnies ir kliūčių ruožas. *Apie Mariją Gimbutienę* / 68

Retrospektyva

Albertas RUZGAS. Sakralinių paveikslų tapytoja Julija Šalkauskienė / 72
Vincentas LUKOŠEVIČIUS. Apie Lietuvos sulietuvinimą ir Lietuvių verslininkų sąjungą / 75

Apie knygas

Rasa GEČAITĖ. Vargonų muzikos raida ir garso vizijos / 83
Nijolė STRAKAUSKAITĖ. 99 istorijos: kokia buvo ir kokia šiandien yra Klaipėda / 86
Knygų niekas nepakeis (7) / 89

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Raudonmečio rojaus idėjinis kokteilis / 93
Summaries / 95

Viršelio 1 p.: Bronius LEONAVIČIUS. Iliustracija Martyno Vainilaičio knygai „Bruknelė“. 1996 iš parodos Šv. Jono gatvės galerijoje. V. Ilčiuko reprodukcija.

4 p.: Marius ZAVADSKIS. Skrydis atidedamas. 2008, Metalas, putopolistirolis, audiniai; 250x200x200. Iš parodos „Vilniaus meno scena po 2000-ųjų“

KUO ŽALINGAS PROJEKTAS „ARCHITEKTŪROS PARKAS“, arba KĄ PRARASTUME DAUGIAAUKŠČIAIS UŽSTATĘ VILNIOS SLĖNĮ

Vilniaus miesto savivaldybė 2008 metais inicijavo projektą „Architektūros parkas“ pasaulio kultūros paveldo vietovėje Vilniaus senamiestyje (UIP) ir jo apsaugos zonoje – Paplaujoje (Paplavose), Užupyje, istorinio Tymo priemiesčio ir Misionierių sodų teritorijose, sudarančiose daugiau kaip 58 ha plotą. Be to, didžioji „Architektūros parko“ teritorijos dalis (iki Zarasų gatvės) yra Vilniaus senojo miesto su priemiesčiais vietovėje (A1610KP) – archeologinio kultūros paminklo teritorijoje. **Šis projektas jau įgyvendinamas (planavimo stadija).**

Neįsigilinus nelengva suvokti, kad aptariamoji pasaulio paveldo vietovės dalis su jos aplinka (apsaugos zonos teritorijos dalimi) sudaro kultūrinį kraštovaizdį, susiformavusį ypač vertingoje gamtinėje ir istorinėje aplinkoje. Kalbu apie Vilniaus rytinėje dalyje, dešinėje Neries slėnio pusėje, besidriekiančio Sapieginės erozinio kalvyno, apimančio Neries ir Vilnios upių paslėnius, dalį ir **ilgiausio Lietuvoje Lyglaukių erozinio atragio (gamtos paminklo) tąsą**, deja, jau paveiktą žmogaus veiklos (antropogenizuotą), todėl čia išlikę tik iš dalies natūralūs aplinkos segmentai. Paminklo vientisumą sudarkė jį atkertanti greito eismo Olandų gatvė, todėl ši tąsa neįtraukta į Lyglaukių geomorfologinį draustinį, esantį Pavilnių regioniniame parke. Beje, šis parkas buvo įsteigtas siekiant išsaugoti erozinių raguvynų ir Vilnios slėnio kraštovaizdį, kurio didžiausia vertybė ir yra Lietuvoje unikalūs ledynų tirpsmo vandenų išgraužti raguvynai (kalvynuose). Beje,

ši teritorija – nacionalinės svarbos gyvūnų migracijos koridoriaus sudėtinė dalis.

Vilnios slėnis yra žaliojo kalvų žiedo, besidriekiančio aplink Vilniaus istorinį centrą, neatsiejamas segmentas, o **kultūros paveldo dermė su gamtine aplinka yra viena iš tų vertybių, dėl kurių Senamiestis buvo įtrauktas į Pasaulio paveldo sąrašą.** Pati vietovė, kur planuojamas „Architektūros parkas“, jos kraštovaizdis, dalys ir elementai, kartu su kultūros paveldo kompleksais ir pavieniais objektais, turi etniniu, istoriniu, estetiniu ir moksliniu požiūriais ypač vertingų bruožų. Vladas Drėma įžymiajame veikale „Dingęs Vilnius“ rašė: „*Paplavų priemiestis yra vienas žaviausių ir tapybiškiausių Vilniaus kampelių, toli nutolęs nuo senamiesčio į rytus palei Vilnelės vagą, išsidėstęs tarp Belmonto šilo stačių šlaitų iš vienos pusės ir Markučių qžuolyno iš kitos. Priemiestį su miestu jungia dvi lygiagrečios Subačiaus ir Paplavų gatvės. Paplavos – tai pirmųjų Vilniaus pramonės įmonių lizdas, išsidėstęs abipus Vilnelės krantų. Srauni Vilnelės tėkmė suko įvairiausių malūnų ratus ir malė miltus, popierių, paraką. Čia gyveno šiuose malūnuose dirbę darbininkai, meistrai ir pameistriai. Paplavų užstatymo charakteris nuo 16 a. iki 19 a. beveik visiškai nepasikeitė“ (361 psl.).*

Nors šios Vilnios slėnio dalies ir jos aplinkos istorinį kraštovaizdį sovietmečiu sužalojo grubūs gamybinių statinių kompleksai, tačiau yra išlikę daug esminių šio kraštovaizdžio segmentų, dalių ar elementų, tiesa, fizinė jų būklė labai skirtinga. Todėl remtinis Vilniaus miesto sa-

vivaldybės pastangos sutvarkyti ir humanizuoti istoriškai vertingą, gamtiniu požiūriu itin išraiškingą Vilniaus senamiesčio ir jo aplinkos teritoriją, ribojamą Belmonto, Markučių kalvų ir Išganytojo kalno. Skatintinas atvirumas, viešumas ir dialogo su bendruomene paieškos. Pagirtina, kad, įgyvendinant „Architektūros parko“ programą, iš Vilnios slėnio – urbanistiniu ir kraštovaizdžio požiūriais itin vertingos vietovės – iškeliamos kenksmingos gamybos technologijos, šalinamos griozdiškos, sovietmečiu pastatytos gamyklos: „Skaitekės“, „Vilijos“ trikotažo fabrikas, „Vilniaus kailiai“, „Audėjas“, betono gamykla „Markučiai“. Deklaruotas siekis taikyti ir kitus aplinkos apsaugos ir humanizavimo būdus, naudoti atsinaujinančius energijos šaltinius. 2008 metais parengti buvusių Misionierių sodų dalies, vadinamos Kūdrų parku, sutvarkymo projektiniai pasiūlymai. Šiomet planuojama patvirtinti 35 ha rytinės „Architektūros parko“ teritorijos dalies, esančios už Zarasų gatvės į rytus, plėtros koncepciją, kurioje numatyta pakeisti „Audėjo“ ir „Markučių“ betono gamyklos sklypų paskirtį, panaikinti griozdiškus sovietinių gamyklų tūrius ir t.t. **Vykdam šią didelių užmojų programą ypač svarbu atskleisti ir išryškinti nuostabaus istorinio kultūrinio kraštovaizdžio vertingąsias savybes, atkurti sužalotą jo dalį, sustabdyti irimo procesus. Turi būti puoselė-**

jama, atskleidžiama, o prireikus ir atkuriamą, istorinė geomorfologinė slėnio struktūra su unikaliu hidrografiniu tinklu (ežerėlių ar kūdrų, kanalų, užtvankų, malūnų ir tiltų sistema), urbanistinė visuma su istoriniu gatvių tinklu, užstatymu, apželdinimu, erdviniais ryšiais. Deja, tokio pobūdžio sprendinių nei rengiamoje, nei jau parengtoje „Architektūros parko“ projekte dalyse beveik nėra. O ir tie, kurie deklaruojami, yra perdėm paviršutiniški. Kažin ar atsitiktinai stokojama net elementaraus tikslumo. Pavyzdžiui, 2007 metais parengtoje Teritorijos tarp Maironio, Aukštaičių, Paupio, Zarasų ir Polocko gatvių architektūrinės, urbanistinės ir inžinerinės plėtros koncepcijoje nurodyta, kad Vilniaus senamiesčio (istorinio centro), Pasaulio paveldo vietovės, plotas – 351 ha, nors Pasaulio paveldo ir Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apskaitos dokumentuose yra nustatytas ir nurodytas 359 ha plotas. O Bernardinų kapinės (L1668K), vienos garsiausių ir reikšmingiausių Europoje (žr. leidinį „Europos kapinės. Istorinis paveldas – branginamas ir restauruojamas“, 2004 m. išleistą *Comune di Bologna* ir *ASCE* – Garsiausių Europos kapinių asociacijos), nei Koncepcijoje, nei detaliojo plano projekte nepažymėtos kaip valstybės saugomas nekilnojamojo kultūros paveldo kompleksas, nenurodytos jų ribos. Matyt,

*Albert SWIEYKOWSKI. Paplaujos priemiestis ir Misionierių vienuolynas
2 dalis. 1861–1866*

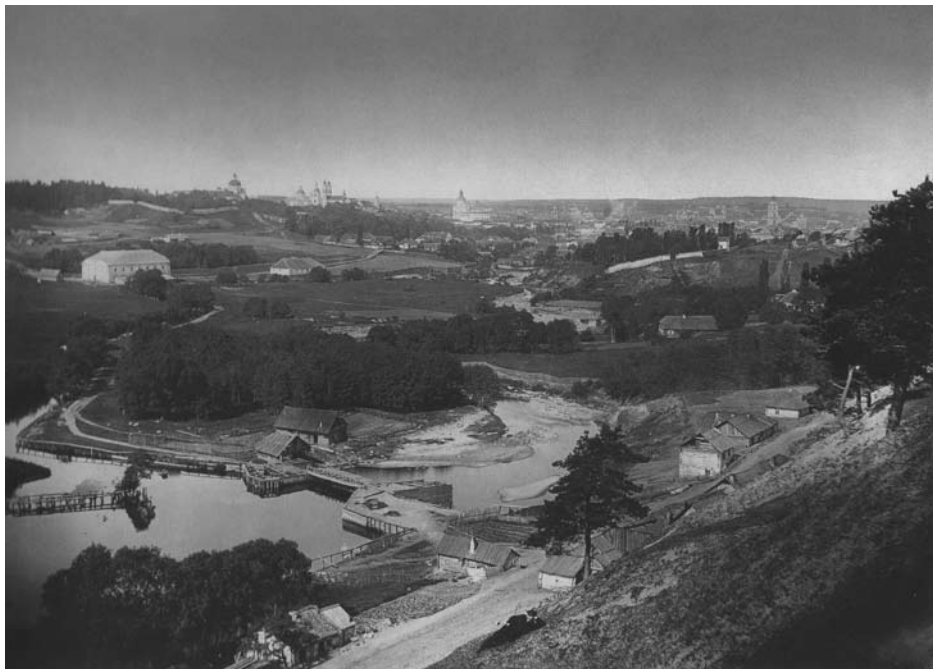
nesivarginta šios teritorijos net apžiūrėti, nes nemažą Bernardinų kapinių dalį „Architektūros parko“ planuotojai mechanškai nukirpo, taigi numatomoje pertvarkyti teritorijoje atsidūrė ir kai kurie kapai su antkapiniais paminklais ant kalvos, ir kapinių dalis, esanti šlaite ir pašlaitėje prie Vilnelės. Kita vertus, pagirtina, kad žadama išsaugoti keturias slėnyje derančias, geros fizinės būklės, tradicinės architektūros medines vienaukštes prieškarui pastatytas sodybas su sklypais, esančias Aukštaičių gatvės gale (gatvė Nr. 3). Kadangi Aukštaičių gatvė paversta privačiu uždaru kiemu su rakinamais metaliniais vartais, t.y. jos realiai vis dar nėra, tai Paupio (istorinė Paplavų) gatvė yra pagrindinė šios miesto dalies vidinė urbanistinė ašis. Joje kol kas dominuoja fragmentai, būdingi Vilniaus priemiesčių istoriniam užstatymui, tačiau šioje gatvėje planuojama – ir tai su išlygomis – išsaugoti tik tris istorinius pastatus.

Ši Vilnios slėnio dalis kaip magnetas traukia stambiojo verslo grupes. Prieš kelerius metus jau bandyta „prastumti“ idėją, kad ši vaizdinga vietovė būtų užstatyta daugiaaukščiais pastatais, tačiau, pasipriešinus visuomenei, procesas buvo pristabdytas. Vis dėlto vienas 4–5 aukštų pastatas su požeminiais garažais Krivulės gatvės pradžioje jau išdygo 1–2 aukštų sodybų pašonėje. 2006 metais buvo parengta nuosekli ir palyginti profesionali Teritorijos tarp Maironio, Aukštaičių Paupio, Zarasų ir Polocko gatvių istorinės urbanistinės raidos analizė (autorė Aušrelė Racevičienė). Kaip brandinamo „Architektūros parko“ projekto sandas joje išanalizuota ir nedidelė istorinio Užupio priemiesčio dalis, esanti prie Polocko gatvės, kurioje nuo sovietmečio stūkso buvusio „Vilijos“ fabriko pastatų kompleksas. Nurodyta, kad „*dabartinis didelis „Vilijos“ sklypas Užupyje nebūdingas šiai Vilniaus senamiesčio daliai*“. XVIII amžiuje toje vietoje buvo keturios siauros ir ilgos, iki Vilnelės besidriekiančios istorinės valdos (posesijos) su mediniais vienaaukščiais namais prie Polocko gatvės. Šalia buvusio „Vilijos“ fabriko sklypo yra ir išskirtinės reikšmės Bernardinų kapinės. Greta jų, šiaurinėje pusėje (Žvirgždyno gatvė), dar išlikusi istorinė užstatymo struktūra su ją atitinkančiais autentiškais ar bent jau autentiškumo požymiais dar nepraradusiais sodybiniais mediniais vieno aukšto nameliais.

Raidos analizės dalyje „Paplaujos ir Tymo priemies-

čiai“ pabrėžiama tai, ką privalėtų žinoti paveldosaugos institucijos, išduodančios projektines sąlygas, kiti valdininkai ir architektai, ketinantys čia ką nors projektuoti. **Iki XIX a. pabaigos Paplaujos (Paplavų) ir Tymo priemiesčių būdingas bruožas buvo tas, kad juose „ne daug gatvių, bet daug vandens“.** Racevičienė nurodė tris pagrindines kanalų atšakas malūnams aptarnauti, aprašė, kad „*žemame kairiajame upės krante buvo sukurta ištisa kanalų, užtvankų, tiltų, salų ir salelių sistema, atsiradusi 15 a. ir egzistavusi iki 19 a. pabaigos*“. **Istorinė urbanistinė Paplaujos ir Tymo priemiesčių raida patvirtina, kad kanalų sistema buvo esminis funkcinis ir erdvinis, t.y. urbanistinis, šių priemiesčių karkasas ir būdingiausias bruožas ne vieną šimtmetį.** Analizės autorė pateikė bendrą gamtinės ir istorinės kultūrinės aplinkos charakteristiką: „*Šiaurėje šių žemutinę Vilnios terasą „įrėmino“ status dešinysis Vilnios upės krantas, o pietuose – Belmonto, Markučių, Rasų bei Subačiaus priemiesčio kalvos. Sanguškų dvaro valdos žemėjančiomis terasomis leidosi žemyn, link Vilnios slėnio. 17 a. jis atiteko Misionierių vienuolynui ir jų sodai, parkas su tvenkinių sistema ne tik vizualiai, bet ir fiziškai susijungė su Vilnios vandenų sistema ir jos slėniu, sudarydami išskirtinį estetine prasme kraštovaizdį*“ (10 psl.).

Reikėtų pridurti, kad terasos ypač būdingos būtent renesansiniams parkams. Didelius tyvuliuojančio vandens plotus, aukštų šlaitų atodangas, malūnus, tiltus ir tiltelius matome XIX a. antrosios pusės panoraminėse Vilnelės ir jos apylinkių nuotraukose, graviūrose, tapybos paveikluose ir t.t. Skirtinguose šaltiniuose nurodoma, kad šios vaizdingos vietovės buvo pritaikytos ir miesto aukštuo- menės poilsiui. Deja, **iki šiol nuosekliau nepasidomėta sudėtinga Vilnelės malūnų ir kitų hidrotechninių įrenginių sistema, kuri nuo Vilniaus pilių teritorijos, t.y. nuo Žygimanto Augusto įsteigto renesansinio Karališkojo parko ir Bernardinų sodų, aukštyn Vilnele driekėsi iki Paplaujos (Paplavų) priemiesčio rytinės dalies ir dar toliau į aukštupį.** Pavadinimas „Karališkasis (kitur minimas kaip Lietuvos didžiojo kunigaikščio) malūnas“ apibrėžia vienintelį galimą jo savininką – karalių. Tai gi šis malūnas negalėjo būti Bernardinų ordino nuosavybė ar stovėti jo žemėje. Darome prielaidą, kad Karališkasis

Vilhelm ZACHARČIK
Saksų sala Vilnios upėje. Apie 1866

malūnas ir didysis jo kanalas – toje vietoje dabar yra vadinamojo Sereikiškių (pagal Vladą Drėmą – Šereikiškių, kurios buvo tik saloje, „Dingęs Vilnius“, 332 psl.) parko centrinė alėja – buvo riba, kadaise skyrusi renesansinį Karališkąjį parką (dalis šio parko galėjo būti malūno hidrotechninės sistemos suformuotoje saloje) nuo Bernardinų sodų, kuriems ši žemė karaliaus malone priklausė nuo 1469 metų. Napaleonas Kitkauskas moksliniame leidinyje „Vilniaus pilys“ (1989 m., Vilnius: *Mokslas*) nurodo, kad „1831 m. buvo nugriautas Vilniaus universiteto profesorius Ferdinando Špicnagelio [pirmasis Botanikos sodo steigėjas – A. G.] našlei priklausęs vandens malūnas, nors netoliese buvęs karaliaus malūnas paliktas (nugriautas tik 1870 m.). Abu malūnai stovėjo palei Botanikos sodą prie Vilnios kilpos, kurią buvo palikusi jos kairioji šaka“ (52 psl.). Žinomiausių malūnų grandinė Vilnele kylant aukštyn nuo Vilniaus pilių komplekso apytikriai yra: Karališkasis malūnas, esantis, kaip minėta, Vilniaus pilių ir Bernardinų sodų (čia irgi buvo įrengta kanalų ir tvenkinių sistema, – „Dingęs Vilnius“, 338 psl.) aplinkoje, Vyskupų malūnas Tymo priemiesčio šiaurinėje dalyje, Vaivados (dar vadintas kunigaikščių Oginskių, vėliau miesto magistrato iš jų išpirktas) malūnas Per-

kasos kanalo pabaigoje, vakarinės Paplaujos (Paplavų) priemiesčio dalies pradžioje. Aukščiau, Perkasos kanalo pradžioje, Paplaujos rytinėje dalyje, dabartinės Zarasų gatvės pietiniame gale prie sankryžos su Paupio gatve, stovėjo dviejų aukštų mūrinis grafų Tiškevičių malūnas, atvaizduotas daugelyje XIX a. antrosios pusės kūrinių, pavyzdžiui, Alberto Swieykowskio panoraminėse nuotraukose, Kanuto Rusecko tapybos paveiksluose. Dar ryčiau ir aukštyn upe stovėjo itin tapybiškas Potockių malūnas. 1856 metais jį irgi nutapė Kanutas Ruseckas, beje, 1856–1860 metais gyvenęs Paplaujoje.

Ši malūnų ir apskritai hidrotechninių įrenginių su kanalais sistema ne vieną šimtmetį buvo reikšmingiausias tokio tipo darinys ar net kompleksas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Viduramžių Lietuvoje, o ir vėlesniais laikais, vandenys apskritai buvo panaudojami ir pritaikomi ypač išradingai. **Lietuvai buvo būdingi didelių apimčių hidrotechniniai darbai, tačiau pertvarkymus sugebėta atlikti taip sumaniai pritaikant natūralias vandenų sistemos (jų tinklo) savybes ir ypatumus, kad šiandien net mokslininkai dažnokai suabejoja, ar tai natūrali, ar dirbtinė sistema.** Derėtų prisiminti ir kitą LDK sostinę – Trakus. Tai buvo bene

vienintelė sostinė viduramžių Europoje, įsikūrusi ežeryno salose, sujungtose tiltais (ežerų sąsmauka ir medinis tiltas į salas, t.y. į Sostinę, buvo dabartinės autobusų stoties ir transporto žiedo vietoje). **Vilnios upės ir jos kanalų suformuotos salas – išskirtinis senovinio Vilniaus, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinės, bruožas.** Kitkauskas „Vilniaus pilyse“ nurodo, kad „*pilių gynybiam pajėgumui pakelti, kaip manoma, 13 a. antroje pusėje – 14 a. pradžioje iškasta dešinioji, iki šiol išlikusi Vilnios vaga* [dažnai manoma, kad ši vaga yra natūrali – A. G.] *Ji atskyrė pilies kalną nuo kalvų grupės, esančios į rytus nuo jo, ir piliakalnis su įtvirtintu papilium tapo iš visų pusių apsuptas vandens, t.y. virto sala*“ (197 psl.). **Tai neabejotinai didžiausia ir reikšmingiausia sala, kurioje buvo Vilniaus pilių kompleksas – LDK administracinis, politinis ir dvasinis centras – ir kuri išnyko anksčiausiai, dar XVIII amžiuje** (žr. Karolio Grunerto 1808 m. planą), išskyrus salą su Karališkuoju malūnu. Tačiau kitos trys pagrindinės, t.y. didžiosios, salas išliko iki pat XIX a. pabaigos – tai Tymo, Paplaujos priemiesčių ir Saksų salas.

Atlikusi istorinio Paplaujos priemiesčio ir jo apylin-

kių analizę, Racevičienė pateikė tokias esmines išvadas ir siūlymus: „*Aplink Aukštaičių gatvę išsidėsčiusioje teritorijoje urbanistinei raidai iki 19 a. pabaigos didelę įtaką turėjo Vilnios upė, Kopanicos (dabar dažnai vadinamas Perkasos) kanalas bei pirminių įmonių kūrimasis* (1); *iki 1940 metų [...] šiaurinėje dabartinės Aukštaičių gatvės pusėje pastatai buvo sutelkti prie gatvės, o link upės liko atviros erdvės* (3); *tūriniu aspektu teritorija buvo užstatyta 2–3 aukštų statiniais. Užstatymas savo aukščiu, apimtimi ar išraiška nenutraukė vizualinių ryšių tarp aplinkinių rajonų* (Subačiaus gatvės kraštovaizdžio terasos, Kūdrų parko, Vilnelės upės ir Užupio rajono) *ir nesumenkino aplinkos gamtinių vertybių* (4); *paskutiniaisiais 20 a. dešimtmečiais [...] teritorija užstatyta neracionaliai, visiškai neišnaudotos topografinės ir hidrografinės aplinkos savybės. Gamybinė-utilitarinė architektūra tiesiog disonuoja su išskirtines estetines savybes turinčia aplinka. Teritorija turi gerą vizualinį ryšį su dešiniajame Vilniaus krante esančiais objektais, Bernardinų kapinėmis, Užupiu, pietinėmis Senamiesčio vertikalaus pobūdžio architektūrinėmis dominantėmis, Belmonto žaliaisiais masyvais* (7); *atsižvelgiant į tai, kad analizuojama vietovė yra Vilniaus senamiesčio – kultūros*

Józef CZECHOWICZ.
Karališkasis vandens malūnas (kairėje)
Botanikos (dabar
Barboros Radvilaitės)
gatvėje.
Apie 1870

paminklo teritorijoje, o taip pat į ją supančią aplinką, čia būtų prasminga pratęsti istorinę urbanistinę tradiciją su užstatymo tankiu, silueto charakteriu bei vidaus erdvių parametrais, mišriū morfologiniu tipu. Siekiant didesnės darnos su vizualine apsuptimi, reikėtų panaudoti išlikusios istorinės medžiagos elementus (8).“

Įgyvendinant „Architektūros parko“ projektą, planuojama didelės apimties plėtra ir pokyčiai. Prioritetas teikiamas naujiems statiniams ir jų kompleksams, neatsižvelgiant į šios vietovės istorinę, urbanistinę, hidrotechninę, architektūrinę, istorinio apželdinimo, archeologinę vertę, ignoruojant itin estetiško, istoriškai susiformavusio kultūrinio kraštovaizdžio vertingąsias savybes. Be to, teritorija tarp Maironio, Aukštaičių, Paupio, Zarasų ir Polocko gatvių (plotas 22,77 ha) yra suskaidyta – rengiami, derinami ir tvirtinami atskiri detalieji jos dalių planai, iš kurių du jau yra patvirtinti (žr. 2007 m. Teritorijos raidos koncepcijos nuorodas T8 ir T9).

Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatyme (2004 m.) nustatyta, kad tyrimai yra nekilnojamojo kultūros paveldo apskaitos, tvarkybos, pažinimo ir jo sklaidos pagrindas. **Tačiau istoriškai susiformavusio Vilnios slėnio kraštovaizdžio ir jo raidos tyrimai iki šiol neatlikti, nenustatytos geomorfologinės ir erdvinės sandaros sudėtinės dalys, vertingosios savybės. Nėra istorinių vandenu, o ir buvusios hidrotechninės sistemos, tyrimų.** Beveik nesidomima, kokia buvo šios vaizdingo reljefo istorinės vietovės apželdinimo sistema (želdynai), įskaitant ir nuo jos neatsiejamą Misionierių šaltinių sistemos dalį ir t.t.

Jau parengtoje ir dar rengiamoje „Architektūros parko“ planavimo medžiagoje **nesivadovaujama jau atliktos urbanistinės raidos analizės išvadamis. Projektuotojai nelaiko prioritetu nei istorinio kraštovaizdžio apsaugos, nei tvarkybos:** jie drastiškai keičia istorinį gatvių tinklą, geomorfologinės ir erdvinės struktūros pobūdį, architektūrinių elementų santykį su gamtine aplinka, sutrauko abiejų Vilnios slėnio šlaitų ir upės vizualinius ryšius („architektūrinė kalva“ formuojama slėnyje!), nepaiso istorinio hidrografinio tinklo struktūros, nieiško galimybių ją eksponuoti, nesudaro fragmentinio atkūrimo prielaidų.

2007 metais SĮ „Vilniaus planas“ parengta ir Vilniaus miesto savivaldybės patvirtinta Teritorijos tarp Maironio, Aukštaičių, Paupio, Zarasų ir Polocko gatvių architektūrinės, urbanistinės ir inžinerinės plėtros koncepcija **paveldosaugos požiūriu irgi yra ydinga, neatitinka urbanistinės raidos analizės (tyrimų) išvadų ir siūlymų, bendrųjų paveldosaugos reikalavimų, joje ignoruojama vientisa istorinių vandenu su hidrotechniniais įrenginiais sistema, istorinių šlaitų apsauga.** Pavyzdžiui, šlaite su Vilniaus miesto gynybine siena priešais viešbutį „Barbacan Palace“ numatyta statyti daugiaaukščius požeminius garažus ir šios statybos jau „palaimintos“. Iš esmės keičiamas istorinio gatvių tinklo pobūdis – istorinė Perkasos (Kopanicos) kanalo ir saloje greta jo buvusios (dabar – Aukštaičių) gatvės trasa. Paliekamas didelis užstatymo tankumas, suformuotas sovietmečiu statant gamyklas: „Skaitek“ gamyklos teritorijos užstatymo tankumas padidinamas iki 80%, o leistinas pastatų aukštis – iki 24 m (sklypas Nr. 9). Sklypų Nr. 5 ir Nr. 6 (B dalis) ribos (buvusioje Perkasos kanalo saloje) paslenkamos iki pat Vilnios upės, o užstatymo tankumas yra 60% ir t.t. Akivaizdu, kad pastatų aukštis, užstatymo intensyvumas ir net planuojama urbanistinė struktūra neleistinai pažeidžia galiojančių paveldosaugos teisės aktų reikalavimus. Vilniaus senamiesčio apsaugos reglamento (2003 m.) Bendrieji reikalavimai rekonstruojamiems ir naujai statomiems pastatams 97 kvartale („Skaitek“ gamyklos Paplaujoje teritorija) nustato, kad čia „maksimalus leistinas aukštingumas – trys aukštai su mansarda kvartalo centrinėje dalyje, du aukštai su mansarda – kvartalo šiaurinėje dalyje prie Vilnelės, valdose prie Aukštaičių gatvės šiaurinės atšakos“ (2); „rekomenduojamas užstatymo tipas naujai statomiems pastatams – miesto vilos, maksimalus leistinas užstatymo tankumas – 40% (1).“ Be to, 2005-04-19 Kultūros vertybių apsaugos departamento direktoriaus įsakymu Nr. Į-167 patvirtinto „Kultūros paveldo objekto – Kultūros paminklo U1P – Vilniaus istorinio centro apsaugos zonos laikinojo reglamento“ 11 punkte nustatyta, kad „nauji pastatai bei statiniai statomi šiais atvejais (9): kai siekiama atkurti sunaikintą istorinę planinę ir erdvinę struktūrą (9.1); kai siekiama pratęsti ir

vystyti tradicinius teritorijų sklypų formavimo, erdvinės struktūros bei užstatymo principus (9.2).“ Nepaisant to, užstatymą siekiama kuo labiau sutankinti, kaip tai jau padaryta Gedimino prospekte. Čia jis bus bent kelis kartus tankesnis ir intensyvesnis nei yra Vilniaus pilių valsstybinio rezervato teritorijoje. Vargu ar kas nors išdrįstų 4–6 ar net 7–8 aukštų daugiabučius gyvenamuosius ar komercinius pastatus vadinti miesto vilomis...

Priimant sprendimus ir planuojant, nepaisoma nei Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencijos, kurią Lietuva ratifikavo 1999 m., nei 2002 metais LR Vyriausybės nutarimu patvirtinto Nekilnojamosios kultūros vertybės – archeologinės vietos tipinio apsaugos reglamento.

Pasaulio paveldo konvencijos įgyvendinimo gairėse (2006 m.) yra aiškiai nurodoma, kad „*Įstatymai ir kitos teisinės globą reglamentuojančios priemonės valstybiniu ir vietiniu lygiu garantuoja paveldo vertybės išsaugojimą ir jos apsaugą nuo tokios plėtros ir pokyčių, kurie gali turėti neigiamos įtakos vertybės išskirtinei visuotinei vertei ar vertybės vientisumui ir/ar autentiškumui. Valstybės narės turi garantuoti, kad šios priemonės bus sėkmingai ir iki galo įgyvendintos*“ (98 paragrafas).

Lietuvos Respublika, atsižvelgdama į Pasaulio paveldo konvencijos įgyvendinimo gairių 96 paragrafą, privalo garantuoti, kad Pasaulio kultūros paveldo – Vilniaus istorinio centro (541) išskirtinė visuotinė vertė, vientisumo ir autentiškumo požymiai išliktų nepakitę ar pagerėtų, įskaitant ir itin vertingą Vilnios upės slėnio istorinį kraštovaizdį.

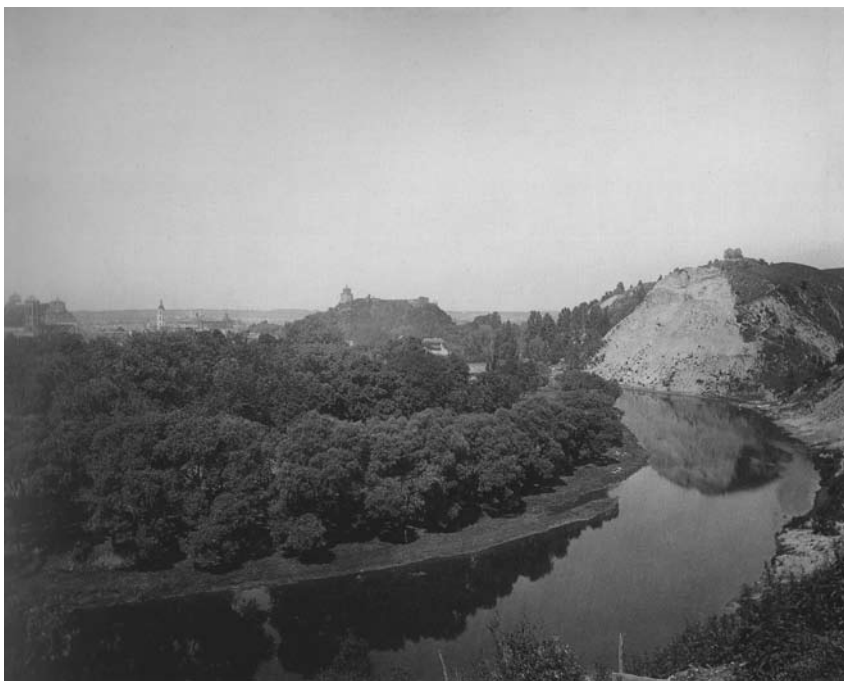
Kultūros ir Aplinkos ministerijos turėtų informuoti Pasaulio paveldo komitetą apie projektą „Architektūros parkas“, t.y. apie planuojamus didelės apimties statybos darbus Vilnelės slėnyje, jo aplinkoje – Vilniaus istoriniame centre (Tymo, Užupio ir Paplaujos istoriniuose priemiesčiuose ar jų dalyse iki Subačiaus ir Bokšto gatvių) ir apsaugos zonoje (Paplaujos rytinėje dalyje iki Pavilnių regioninio parko ir istorinio Markučių priemiesčio), nes jie gali pakenkti pasaulio paveldo vietovės visuotinei išskirtinei vertei. Be to, šioms ministerijoms derėtų kreiptis į oficialų UNESCO ekspertą pasaulio paveldo apsaugos klausimais – ICOMOS, kad būtų at-

likta projekto „Architektūros parkas“ paveldosauginė ekspertizė. Turėtų būti išanalizuoti pirmasis ir antrasis šio projekto etapai – tiek 2007 m. patvirtinta Teritorijos tarp Maironio, Aukštaičių, Paupio, Zarasų ir Polocko gatvių architektūrinės, urbanistinės ir inžinerinės plėtros koncepcija, tiek rengiamas Teritorijos tarp Maironio, Aukštaičių Paupio, Zarasų ir Polocko gatvių detaliojo plano projektas, tiek jau suderintas ir patvirtintas „Vilijos“ fabriko teritorijos (T9) ir daugiaaukščių požeminių garažų Vilniaus miesto gynybinės sienos šlaite, įskaitant ir Bokšto gatvę (T8), detalieji planai. Turi būti pateiktos kvalifikuotos išvados ir pasiūlymai dėl daugiau kaip 58 ha teritorijos tvarkybos ir atgaivinimo galimybių.

Tokios reikšmingos ir vertingos vietovės su istoriškai susiformavusiu kultūriniu kraštovaizdžiu tvarkymo, atgaivinimo ir plėtros planavimą derėjo pradėti nuo specialiųjų planų rengimo. Pirmiausia būtina parengti istorinio Vilnios slėnio (nuo žiočių iki Pavilnių regioninio parko, įskaitant ir daugiau kaip 58 ha „Architektūros parko“ teritoriją su jos vizualine aplinka) du specialiuosius lokalinio (vietovės) lygmens planus. **Tai turėtų būti Kraštovaizdžio tvarkymo planas – specialiojo teritorijų planavimo dokumentas, kuriame ir yra nustatoma kraštovaizdžio kūrimo, tvarkymo, naudojimo ir apsaugos koncepcija, jos įgyvendinimo priemonės ir reikalavimai.** Tam įpareigoja aplinkos ministro 2004-05-05 įsakymu Nr. D1-246 patvirtintos Kraštovaizdžio tvarkymo specialiųjų planų rengimo taisyklės. **Būtina parengti ir šios vietovės nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos specialiųjų teritorijos planavimo dokumentą pagal kultūros ir aplinkos ministrų 2005-06-23 bendru įsakymu Nr. IV-261/D1-322 patvirtintas Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos specialiojo teritorijų planavimo dokumentų rengimo taisyklės.** Be to, **reikia parengti istorinės vietovės – Vilnios upės slėnio – tvarkybos ir atgaivinimo programą, siekiant pritraukti lėšų iš Europos Sąjungos struktūrinių fondų.**

Kad būtų išvengta destruktivių ir nebeapataisomų padarinių, Kultūros ministerija ir Kultūros paveldo departamentas **turėtų pristabdyti projektą „Architektūros parkas“, kol nebus atlikti visi šie privalomojo pobūdžio darbai.**

Vienas iš planavimo ir plėtojimo (tvarkymo, restauravimo ir atkūrimo, pritaikymo, atgaivinimo) prioritetų turėtų būti Misionierių vienuolyno (buv. Sanguškų dvaro) sodų, parko su šaltiniais ir tvenkiniais vientisumo išsaugojimas. Jie buvo ne tik vizualiai, bet ir fiziškai susiję su Vilnios vandenų sistema, su jos slėniu ir sudarė ypač estetišką kraštovaizdį. Būtina išsaugoti, sutvarkyti ir atskleisti Vilnios upę ir slėnį, reikšmingiausias XV–XIX a. pr. urbanistinės raidos segmentus – Kopanicos (Perkasos) kanalą su kitais istoriniais vandenimis. LDK laikotarpiu **bene reikšmingiausia ir vertingiausia Vilnios žemupio malūnų sistema su hidrotechniniais įrenginiais ir hidrografiniu tinklu traktuotina kaip vientisas kultūros paveldo kompleksas, esminė urbanistinė ir kultūrinio kraštovaizdžio vertingoji savybė. Šio komplekso neatsiejamas segmentas turėtų būti ir gausių istorinių želdynų su kanalais, tvenkiniais, šaltiniais ir upeliais sistema, reikia atskleisti ir išryškinti vertingiausias jos raidos fragmentus. Šioje vaizdingo reljefo vietovėje reikėtų planuoti 1–2, su retomis išimtimis – 3 aukštų pastatus. Senamiesčio apsaugos zonoje būtina griežtai laikytis Kultūros paveldo objekto – Kultūros paminklo U1P – Vilniaus istorinio centro apsaugos zonos laikinojo reglamento reikalavimų, **naujus pastatus čia galima statyti tik siekiant atkurti sunaikintą istorinę planinę ir erdvinę struktūrą arba pratęsti ir plėtoti tradicinius sklypų formavimo, erdvinės struktūros, užstatymo principus. Būtina atsižvelgti į Paplaujos ir jos aplinkos urbanistinės raidos analizės išvadas ir laikytis istorinės urbanistinės tradicijos nekeičiant užstatymo tankio, silueto charakterio, vidaus erdvių parametrų ir mišraus morfologinio tipo. Siekiant didesnės darnos su aplinka, privalu panaudoti išlikusias kultūros paveldo dalis ir elementus. Būtina nustatyti Vilnios slėnio istorinio kraštovaizdžio (geomorfologinės ir urbanistinės erdvinės sandaros,****

Józef CZECHOWICZ. Vilnios vingis ties Bernardinų sodu. 1873

hidrografinio tinklo, gatvių tinklo, želdynų, vizualinių ryšių sistemos) **vertingąsias savybes, užtikrinti jų apsaugą, jas puoselėti ir atskleisti.** Neleistina įrenginėti požeminių garažų ar automobilių parkavimo aikštelių Vilniaus senojo miesto su priemiesčiais – archeologinio kultūros paminklo – teritorijos dalyje, kur planuojamas „Architektūros parkas“, ir Vilnios slėnio kalvų šlaituose. Būtina panaikinti Maironio gatvės greitojo eismo atkarpą Misionierių (Išganytojo kalno) kalvos šlaite, nes ji žaloja tiek istorinę kalvą, tiek kraštovaizdį. Reikia numatyti efektyvią, Senamiesčio istorinę infrastruktūrą tausojančią visuomeninio transporto sistemą (apie tai rašiau 2007 m. *Kultūros barų* Nr. 12).

* * *

Neapgaukinėkime savęs ir kitų, vildamiesi, kad istorinis miestas ir kraštovaizdis atlaikys bet kokią invaziją ar avantiūrą. Tokios saviapgaulės, kurią skatina godumas ir neišmanymas, padariniai visada katastrofiški, nes jų neįmanoma atitaisyti. ■

KRANTINĖ – TARNAITĖS LAIPTAI PER SVETAINĖS KAMBARĮ?

Šveicarų kilmės prancūzų architektas Le Corbusier XX amžiaus trečiajame dešimtmetyje paskelbė programinę veikalą *Urbanisme*, kurio vertime į anglų kalbą (leidėjai knygą pavadino *The City of To-morrow and Its Planning* – „Rytdienos miestas ir jo planavimas“) dar aiškiau atsispindėjo vienos iš kertinių Vakarų modernizmo figūrų siekis radikaliai pratęsti esminę didžiųjų Europos miestų rekonstrukciją pagal Paryžiaus pavyzdį, XIX amžiaus antroje pusėje pateiktą barono

Georges'o Eugène'o Haussmanno. Italų architektūros ir urbanistikos istorikas Leonardo Benevolo šią rekonstrukcijos kryptį taikliai pavadino „postliberalaus miesto“ modeliu.¹ Pateikdamas šiuolaikiško, praeities atsikračiusio miesto plėtros teorinius metmenis, Le Corbusier aistringai polemizavo su austrų architektu Camillo Sitte, kuris, priešingai negu Paryžiaus centrą radikaliai pertvarkęs baronas Haussmannas, tolesnę Europos miestų raidą siejo su viduramžiais klestėjusios

Dešinioji Neris
krantinė ties
Vandens sporto
klubu

urbanistinės estetikos išsaugojimu ir atgaivinimu. Ši koncepcija XX amžiaus pradžioje tiek Vokietijoje, tiek ir už jos ribų daug kam atrodė labai patraukli, tačiau būsimajam modernizmo guru Sitte's idėjos kėlė didžiulį galvos skausmą, todėl Le Corbusier davė joms ryžtingą atkirtį.

Nors austrų architekto veikalas, pagrįstas puikia estetinė pajauta, anuometinei Vakarų Europos planavimo praktikai padarė didelę įtaką (tai rodo istorinių, ypač mažesnių, miestų plėtra), XX amžiaus antroje pusėje Le Corbusier idėjos įgijo neabejotiną persvarą. Tiesa, pačiam „rytdienos miesto“ koncepcijos autoriui fatališkai nesisekė laimėti Europos didmiesčių pertvarkos konkursų – jo pasiūlytą ambicingą grandiozinį rekonstrukcijos projektą atmetė net ir sovietinė Maskva, bet savąja „pažangaus“ miesto samprata Le Corbusier užkrėtė ištisas Vakarų architektų kartas. Aistringų jo gerbėjų netrūko ir pokarinėje Sovietų Sąjungoje, kur veikiai suvešėjo modernistinė ideologija ir varžybų dvasia – siekta „pavyti ir pralenkti Vakarus“.

Aptardamas įvairiausių ateities miesto konstravimo aspektus, Le Corbusier aiškiai ir nedviprasmiškai apibrėžė vandens telkinių urbanistinėje aplinkoje vaidmenį. Jo manymu, natūraliems vandens telkiniams urbanistinėje sąrangoje vietos apskritai nėra. Ateities didmiesčio, turinčio tris milijonus gyventojų, koncepcijoje architektas rašė: „Upė teka toli už miesto. Ji panaši į skystą geležinkelį, prekių sandėlių ir skirstymo centrą. Padoriuose namuose tarnaitės laiptai neina per svertinę, nors toji tarnaitė būtų ir labai žavinga (t.y. nors maži laiveliai ir džiugina ant tilto palinkusio dykinėtojo žvilgsnį).“² Įsigalėjus tokiais principais pagrįstai urbanistinei filosofijai, vandens telkiniai moderniuosiuose miestuose darėsi vis mažiau reikšmingi.

* * *

Neries krantinės Vilniuje sąranga kelia asociacijų su Le Corbusier propaguotų modernizmo idėjų mentaliniu paveldu. Bet kuriuo metų laiku „padykinėję“ prie Neries, įsitikinsime, kad tiek upės pakrantė, tiek artimiausios jos prieigos primena apleistą „prekių skirstymo stotį“ ar surrealistinės fantazijos vaisių – „skysto geležinkelio“ vaizdinį. Panagrinėję nedidelę krantinės

atkarpa tarp Karaliaus Mindaugo ir Antakalnio tiltų, įsitikinsime, kad pasivaikščiojimo trasos upės pakrantėje nutiestos pasikliaujant mechanine logika, be aiškesnių vizualinio planavimo kriterijų, be lakesnės estetinės vaizduotės.

Kairiaja Neries puse nuo Karaliaus Mindaugo tilto žingsniuodamas Antakalnio link, netrukus įsitikini, kad maršrutas baigėsi – kelią užkerta Vilnelės intakas. Apėjus fizinę kliūtį – apleistą apžvalgos aikštelę ties santaka – toliau galima pėdinti triukšminga Antakalnio gatve arba vėl leistis žemyn pakrantės link, tačiau apačioje driekiasi ne pėstiesiems, o automobiliams skirtas asfaltuotas kelias, kuriuo žingsniuoti rizikinga, nes nėra nei platesnio kelkraščio, nei juo labiau šaligatvio. Prie pat Neries gyvenantys ir dirbantys žmonės, plačiai išreklamuotų „Slušų apartamentų“ naujakuriai pasidžiaugti upės teikiamais privalumais, miestiečių trokštamam sąlyčiu su gamta galimybių neturi ir artimiausiu metu neturės, nes namų blokus nuo vandens skiria judrus plentas, o pakrantės ruožas status ir sunkiai įžengiamas, be to, visiškai apleistas – čia voliojasi galybė niekada neiškuopiamų šiukšlių.

Šiek tiek didesni pasivaikščiojimo malonumai „dykinėtojo“ laukia kitoje Neries pusėje, kurios link veda vienas naujausių ir estetiniu požiūriu pačių neskoningiausių sostinės tiltų, kažkieno piktos ironijos valia gavęs Karaliaus Mindaugo vardą. Šis gelžbetonio griozdas transporto srautų taip ir nesureguliuavo, užtat padidino dešiniajame Neries krante plytinčių žemės plotų finansinę vertę, o kartu kilstelėjo nekilnojamojo turto kainą – to, matyt, ir siekta. Kaskart, kai važiuoju ar einu per šį niūrų tiltą, stebina projektuotojų estetinės vaizduotės skurdumas ir statybininkų negrabumas. Tiltas ir suprojektuotas, ir pastatytas tarsi atbulom rankom. Tokį įspūdį sustiprina aukštai iškeltos metalinės kartys tiltui apšviesti. Dešiniojo Neries kranto vaizdą dar žiauriau dako šalia tilto stūksantys eklektiški, prastų proporcijų, gremėzdiškų masių „Mindaugo apartamentai“, keliantys fundamentalų klausimą: Ar viskas, kas suprojektuojama ir pastatoma, yra architektūra? Jus, kaip ir dalį kitų dešiniojo Neries kranto objektų, pavyzdžiui, žalsvo stiklo dėžę, iškilusią aukštai virš se-

cesinės Architektų sąjungos pilaitės, projektavo ta pati komanda, vadovaujama buvusio šios kūrybinės organizacijos vadovo architekto Kęstučio Pempės.

Dešinysis Neries kranto nuolydis yra išties uždengtas akylais, vis labiau yrančiais ir trupančiais betono luitais. Krantinę prislėgti sunkiu betono „ažūru“ užsi-mota paskutiniuju sovietmečio dešimtmečiu, darbai vyko ne vienerius metus, kol natūralūs šlaitai pakluso formaliai tvarkai „pagal liniuotę“. Šiandien „betono estetikos“ vaisiai atrodo ypač nykiai, upės šlaitas šiek tiek patrauklesnis tampa nebent pavasarį, kai pro patamsėjusį, suskeldėjusį betono kiauraraštį ima kaltis žalės kuokštai. Regis, pati gamta neapsikentusi bando užmaskuoti ribotos žmonių vaizduotės ir skurdokų techninių galimybių padarinius... Šiame Neries krante pasivaikščiojimams skirta apatinė trasa (viršutine intensyviai juda automobiliai) tęsiasi iki pat Antakalnio tilto, ties kuriuo staiga ima ir nutrūksta. Absurdiška kelio į Niekur vizija.

Jei ryšimės toliau tęsti kelionę pėsčiomis iki Šilo gatvės tilto, teks šlaitu ropštis aukštyn į asfaltuotą kelią ir, perkirtus tiltą, žingsniuoti Tuskulėnų dvaro link, kol atsidursime apleistoje, tankiais menkaverčiais krūmais apžėlusioje

dykynėje, kur daugiausia renkasi asmenys, visa esybe besipriešinantys savivaldybės politikai, draudžiančiai gerti svaigiuosius gėrimus viešosiose vietose, – tikras anarchijos akibroktas biurokratų nustatytai tvarkai... Pasiekęs šią neprižiūrimą, beviltiškai apleistą, buitinėmis šiukšlėmis užtvindytą, šunų pridergtą teritoriją, pultų į neviltį net ir didžiausias haid parkų ar miesto mieste – Kristianijos – šalininkas: čia nei saugus pasijusi, nei gamta pasigėrėsi.

Jau pustuzinį metų skaitau studentams architektūros kritikos kursą, su būsimaisiais architektais Neries paupiu, krantine ir jos prieigomis kasmet nužingsniuojame po ketvertą penketą kilometrų, tačiau jokių pokyčių šioje niūrioje trasoje vis nematyti. Čia karaliauja apleistis, bado akis urbanistinės vaizduotės seklumas. Šią „niekieno teritoriją“ palyginę su jaukiomis, lengvai pasiekiamomis Paryžiaus ar Strasbūro krantinėmis, turėtume pripažinti, kad vandens kultūra Lietuvos sostinėje ir senuosiuose Prancūzijos miestuose skiriasi kaip naktis ir diena. Prancūzams pavyko įveikti ir brutalius, niokojančius „hausmanizacijos“, ir vėlesnius modernizmo urbanistinės ideologijos padarinius. Krantinės ten – romantiškos ir jaukios viešosios vietos, itin mėgstamos

miesto gyventojų ir svečių. Vilniaus Neries krantinės – visiška prancūziškųjų priešingybė. Čia nerasime nė vienos patrauklesnės, laisvalaikiui skirtos poilsio zonos, išskyrus keletą suoliukų ties triukšmingu Karaliaus Mindaugo tiltu. Nieko sau atokvėpis klaikaus transporto riaumojimo ir išmetamųjų dujų apsuptyje! Kosciuškos gatvėje, prie Neries ir Vilnelės santakos esanti apžvalgos aikštelė – tuščias ir netvarkomas plotas, po ja verčiamos atliekos, nors prieš gerą dešimtmetį čia buvo trumpam įsikūrusi lauko kavinė. Kiek pamenu, lankytojų netrūko, nors ši vieta ganėtinai triukšminga.

Dešiniojos krantinės fragmentas

Rekonstravus šią apžvalgos aikštelę, čia tikrai vertėtų atidaryti panašaus pobūdžio užėigą, bent jau sezoninę. Neišnaudotas ir praplatėjimas kitapus upės, ties Vandens sporto klubo, nors ši vieta galėtų tapti viena iš patraukliausių krantinės poilsio zonų su kavinėmis paviljonais, iš kurių būtų smagu gėrėtis upės vaizdais. Deja, kol kas tarp betoninių sienų, skiriančių šią teritoriją nuo viršutinėje dalyje esančios automobilių trasos ir išstepliotų beprasmišiais grafitti, vėjai švilpauja.

Architektai Tomas Grunskis ir Liutauras Nekrošius, aptardami Neries krantinės problemas, įrodinėjo, esą „dominuojanti miesto funkcija lemia krantinės, kaip miesto visuomeninės erdvės, paskirtį.“³ Manychiau, tai abejotinas teiginys. Tokie skirtingi miestai kaip Paryžius, Florencija, Bankokas, Stokholmas ar Adrijos pakrančių istoriniai miesteliai randa būdų, kaip erdves prie stovinčio ar tekančio vandens paversti labai patraukliomis poilsio ir pramogų zonomis. Taigi svarbiau ne miestų funkcijos, bet juose susiklosčiusios vandens kultūros ypatumai ir savitumas.

Žinoma, architektai yra teisūs teigdami, jog „Vidurio ir Rytų Europos kultūrų veikiamų Vilniaus krantinių istorinė raida rodo, kad miestas, augdamas viename krante, nepakankamai įtraukė upę į miesto visuomeninį gyvenimą. Žinios apie miesto krantinės planingą formavimą yra vėlyvos. Nuo XVII a. pirmosios pusės krantinei vystytis susidarė nepalankios sąlygos, todėl ji formavosi lėtai, o tam tikrais laikotarpiais iš viso nebuvo formuojama.“⁴

Nepamirškime, kad istoriniuose miestuose upės viasada buvo svarbūs prekybos keliai, todėl ekonominė krantinių trauka čia itin stipri, poilsio ir rekreacijos zonomis jos tapo gerokai vėliau. Prekybinį laivyną tyrinėjęs kultūros istorikas Stasys Samalavičius rašė, kad Lietuvos upėmis plaukiojo įvairių rūšių laivai: vytinės, skultai, botai, kamiagos ir pergai: „Nemaža žinių iš-

Apžvalgos aikštelė ties Vilnelės intaku. Vidmanto ILČIUKO nuotraukos

liko ir apie strugas. Pavyzdžiui, 1685 m. „Lukiškėse ant Vilijos upės kranto“ buvo Vilniaus vaito Andriaus Gerkevičiaus strugas. Matyt, šio tipo laivai gerokai skirdavosi dydžiu, nes Vilniaus magistrato nario Henriko Monės 1666 m. turto sąrašė minimi ne strugai, o „strugeliai su visais buriniais įrengimais“. Mažybiniu vardu strugai vadinami ir kai kurių kitų miestiečių turtą liudijančiuose raštuose. Didelio strugo ilgis sie-

kė iki 60, o plotis – iki 11–12 m, keliamoji galia – apie 200 t.⁵ „Minėtų tipų laivai nustojo plaukiooti XIX a. pabaigoje. 1884 m. Nemunu dar plaukiojo 6 vytinės, tačiau naujos nebebuvo statomos. Šiuos laivus pakeitė moderniškesni vieno ar dviejų stiebų burlaiviai – baidokai. 1854 m. Kaune pasirodė pirmieji garlaiviai. Dalį upėmis gabentų krovinių nuo 1862 perėmė geležinkeliai“⁶, – rašė istorikas.

Sprendžiant iš XX amžiaus pradžios nuotraukų, Vilniaus Neries krantinė tada dar nebuvo praradusi savo žavesio ir traukos – kairiajame upės krante stovėjo paviljonas, buvo prieplauka, prie kurios švartuodavosi laivai, švenčių dienomis vilniečius Nerimi plukdydavo garlaiviai. Keletas garlaivių upe kurį laiką reguliariai vežiojo keleivius ir sovietmečiu. Dabar, regis, vasaromis žmones plukdo tik vienas laivas, o likimo valiai paliktos, netvarkomos, prišuokšlintos pakrantės seniai prarado savo buvusį grožį...

* * *

Drastiška Europos miestų plėtra prasidėjo kartu su industrializacijos era. Masiškai besisteigiantys fabrikai okupavo geriausias vietas prie vandens telkinių. Tekstilės, chemijos, metalurgijos įmonėms reikėjo didelių vandens kiekių. Kita vertus, kaip teigia žymus miestų istorijos tyrinėtojas Lewisas Mumfordas, upės, kanalai turėjo ir dar vieną funkciją – tai buvo pigiausias prekių pervežimo būdas. Galiausiai „upės buvo paverstos atvira kanalizacija ir tai charakteringas paleotechninės ekonomikos bruožas.“⁷

Bandant suvokti, kodėl moderniaisiais laikais upė mieste architektams ėmė kelti asociacijas su „tarnaitės laiptais per svetainės kambarį“, reikėtų prisiminti, kaip vanduo buvo suvokiamais senaisiais amžiais, su kokiais simboliais ir metaforomis jis buvo siejamas. Filosofas, istorikas medievistas Ivanas Illichas yra pateikęs įdomų paaiškinimą, kodėl naujaisiais laikais vanduo mieste buvo sutapatintas su valymo, plovimo ir atliekų šalinimo funkcijomis. Jau Apšvietos epochoje miestas buvo interpretuojamas kaip blogiu dvokianti vieta, kurią būtina išplauti ir iškvėpinti. Vakarų civilizacija susižavėjo bekvapio miesto utopija. Pasak Ilicho, XIX amžiuje Londono architektai ėmė traktuoti miestą kaip socia-

linį kūną, kuriuo tarsi žmogaus organizmu turi nepalijamai cirkuliuoti skystis, šalindamas nešvarumus, purvą, ligos užkratą... Įtaką tokiam mąstymui padarė XVII amžiaus mokslo atradimai, ypač britų chirurgo Williama Harvey'o atrasta kraujo cirkuliavimo žmogaus organizme sistema. Nors kiti chirurgai ir medikai tą pripažino tik po šimtmečio, XIX amžiaus architektų vaizduotę užvaldė idėja apie nepalijamą mechaninį skystos substancijos cirkuliovimą miesto kūnu – metafizines vandens metaforas nustelbė inžinerinio skysčio įvaizdis. Nenuostabu, kad moderniojoje vaizduotėje iš esmės pakito tekančio vandens ir jo funkcijų samprata, ėmė rasti idėjų apie urbanistinius perdirbto, techniškai apdoroto, distiliuoto vandens telkinius.⁸

Vis dėlto pastaraisiais dešimtmečiais europiečių sąmonėje ir vėl įvyko šiokių tokių poslinkių: imta keisti požiūris į tekančios upės reikšmę miestui, susimąstyta apie estetine vandens funkcijas. Ar, turėdami turtinę vandens transporto didžiosiomis Lietuvos upėmis istoriją, įstengsime atsikratyti siauros ir ribotos sampratos, kurią išskėlė mechanistinė filosofija ir klaidingai interpretuojama organicistinė miesto, kaip „socialinio kūno“, koncepcija? Ar užteks proto, valios ir vaizduotės, kad Neries krantinei Vilniuje sugrąžintume nors dalelę jos buvusio grožio ir autentiškos dvasios? ■

¹ Leonardo Benevolo. Trumpa Europos miesto istorija, (Vertė A. Čizikienė). Vilnius: *baltos lankos*, 1998, p. 182.

² Le Corbusier. The City of To-morrow and Its Planning (transl. F. Etchells), London: *The Architectural Press*, 1947, p. 173.

³ Tomas Grunskis, Liutauras Nekrošius. Istorinės-sociokultūrinės krantinės raidos sąlygos Lietuvos miestuose iki XX a. *Urbanistika ir architektūra*, XXVIII t., 2004, Nr. 1, p. 16.

⁴ Ten pat.

⁵ Stasys Samalavičius. XVII–XVIII a. prekybinis laivynas Lietuvoje, *Mokslas ir technika*, 1987, Nr. 8, p. 26.

⁶ Ten pat, p. 28.

⁷ Lewis Mumford. The Culture of Cities. New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1970, p. 161.

⁸ Ivan Illich. In the Mirror of the Past: Lectures and Addresses 1978–1990. London: *Maryon Boyars*, 1992.

NAIKINIMO TVARKARAŠTYJE – KAUNO VIENYBĖS AIKŠTĖ

Kauno kultūros paveldo ir kraštovaizdžio vertybės be gailės žalojamos arba nyksta viena po kitos. Kauno šviesuomenė bandė, deja, nesėkmingai, apginti Konrado (vėliau „Tulpės“) kavinę nuo sunaikinimo, Metropolį nuo nuvertinimo, „Žalgirio“ stadioną nuo apstatymo komerciniais pastatais, miesto gynybinę sieną nuo šalia dygstančio aukšto metalinio biurų pastato kaimynystės, protestavo prieš brutalų „Akropolio“ įsiveržimą – šis statinys uždarė gatves, daugiaaukštis jo garažas uždengė Karaliaus Mindaugo prospekto atkarpą. Dabar užsimota sunaikinti Vienybės aikštę, kuri 1919–1940 m. buvo prisikeliančios Lietuvos lopšys. Beje, 1919–1928 m. ji ir buvo vadinama Nepriklausomybės aikšte. Rytiniame aikštės pakraštyje stovi kuklūs Ministrų Kabineto rūmai, kurie tik per atsitiktinumą nebuvo sunaikinti sovietmečiu. 1960–1966 m. sudarytuose šios aikštės planuose numatyta juos nugriauti, kad netrukdytų apžiūrėti naujojo „Pramprojekto“ bokšto. Dabar šiame ypatingos istorinės vertės pastate įsikūręs Vytauto Didžiojo universiteto rektoratas. Į vakarus nuo Vienybės aikštės yra Vytauto Didžiojo Karo muziejus su unikaliu memorialiniu sodu, o į šiaurę nuo jo – M.K. Čiurlionio dailės muziejus.

1970 m. architektai, formuodami foną Lenino paminklui, pastatė didelį Miestų statybos projektavimo institutą (MSPI). Dar 1960 m. pavasarį Kauno architektai, vertindami uždaram konkursui pateiktus Vienybės (anuo metu Juliaus Janonio) aikštės suplanavimo projektus, pirmumą teikė tiems, kurie šioje vietoje siūlė statyti žemesnį (iki 4 aukštų) pastatą, kad jis neužstotų medžiais apaugusių Nemuno slėnio šlaitų, rūpinosi, kad šioje vietoje iškiltų ne „gamybinis“ pastatas, o muziejus arba parodų paviljonas. Po 10 metų valdžia į tai numojo ranka, architektai, projek-

tavę MSPI, paisė tik savo reikmių, o į visuomenės interesus neatsižvelgė.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, okupacinės sovietų valdžios biurokratiją pakeitė nepriklausoma plutokratija. Turčiai užvaldė Kauno centrą. Įsigiję MSPI rūmus, jie juos dar paaukštino, apgaubė stiklu ir pritaikė komercinei veiklai. Dalį aikštės pavertė automobilių stovėjimo aikšte, bet šito jiems pasirodė per maža, todėl išsireikalavo, kad galėtų statyti dviaukštį garažą po visa 2 ha dydžio Vienybės aikšte.

Dabar Vienybės aikštės laukia didžiuliai pertvarkymai. Kauno miesto savivaldybės įsteigta viešoji įstaiga „Kauno architektūros ir urbanistikos ekspertų taryba“ surengė konkursą Vienybės aikštei sutvarkyti. Jo tikslas iš esmės tik kosmetinis, nes pagrindiniai aikštės pertvarkymo klausimai jau buvo išspręsti 2002 m. Kauno 162 kvartalo detalajame plane, kurį parengė AB „Miestprojekta“ (projekto vadovas Gediminas Bulavas). Po visa Vienybės aikšte numatyta statyti dviaukštį automobilių garažą, todėl iš konkurso dalyvių reikalauta tik *„rasti funkciškai optimalias bei kontekstualiai priimtinas vietas įvažiuojantiems į parkavimo aikšteles. Architektūriškai išspręsti pėsčiųjų jungtis su požemine aikšte, vadovaujantis detaliojo plano sprendimais“*.

2008 m. lapkričio 14 d. Kauno architektų namuose vyko konkursinių projektų aptarimas. Salė buvo pilnutėlė žmonių. Vienoje pusėje susėdo dvidešimties projektų autoriai, recenzentai, vertinimo komisijos nariai, už savo darbą gausiantys solidžius honorarus, kitoje – būrelis piliečių, kuriems gaila centrinės miesto aikštės, ten augančių medžių ir kurie naiviai tikisi, kad jų žodis padės sustabdyti aikštės naikinimą.

Aptarimą pradėjęs Kauno miesto meras Andrius Kupčinskas pasidžiaugė, kad architektai gerai padirbė-

Kauno Vieniybės aikštė. Vytauto Augustino nuotr. 1939 m. Atvirukas iš Antano Burkaus rinkinio

jo ir savivaldybės administracija galės pasirinkti tinkamiausią sprendinį. Be to, LR Vyriausybė neatlygintinai perdavė Kauno miesto savivaldybės nuosavybėn beveik 2 ha žemės sklypą Vieniybės aikštėje. Taigi žengtas dar vienas žingsnis Vieniybės aikštės rekonstrukcijos link. Kauno miesto taryba dar 2007 metų pabaigoje pritarė požeminės automobilių stovėjimo aikštelės Vieniybės aikštėje projektavimo, statybos, techninės priežiūros ir eksploataavimo koncesijai. Šiame garaže turėtų tilpti 1000 automobilių.

Konkurso dalyvių uždavinys – statant atviru būdu pakišti po aikštę ne mažiau kaip du aukštus garažų, kurių sienas skirtų tik keli metrai nuo aikštėje stovinčių pastatų: Vytauto Didžiojo universiteto centrinių rūmų pietuose, Kauno technologijos universiteto centrinių rūmų ir Laisvės paminklo vakaruose, buvusio MSPI pastato šiaurėje ir „Pramprojekto“ rytuose. Milžiniškas gerai izoliuotas gelžbetonio rūsysis teikia nedaug galimybių pasireikšti architektų fantazijai. Todėl visą dėmesį kūrėjai sutelkė į aikštės paviršių, siūlydami ne tik iškloti ją įvairių spalvų betonu, bet ir pamarginti raštais. Vieną aikštės galą būtų gražu pakelti, o kitą nuleisti, gal net visą K. Donelaičio gatvę po aikštę pakišti. Kai kuriems projektų autoriams atrodo, kad ir ant garažų dangčio

medžius galima sodinti, esą jie užaugs tokie pat gražūs, kaip ir tie, kuriuos, vykstant statyboms, teks nukirsti.

Projektuotojai nuolankiai įvykdė visus reikalavimus. Kitaip apie „riebias“ premijas nebūtų galėję nė svajoti. Recenzentai – prof. habil. dr. Vladas Stauskas, dr. Tomas Grunskis ir dr. Andrius Novickas – nekvestionavo nei konkurso sąlygų, nei pačios požeminių garažų po aikšte idėjos, jie tik grupavo ir lygino tarpusavyje atskirus projektus. Prof. Stauskas sakė, kad nė vienas iš pateiktų projektų nėra tinkamas, bet, atrinkus tris

ar keturis geriausius ir juos tarpusavyje suderinus, būtų galima projektą įgyvendinti.

Kitaip kalbėjo tie, kuriems rūpi kultūros paveldas, gaila, miesto meras aptarime neužtruko ir jų pasisakymų negirdėjo. Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo akto signataras Algirdas Patackas pabrėžė, kad projektuose nenumatyta išsaugoti net paminklinių medžių, pavyzdžiui, Vaižganto su Vydūnu 1920 m. pasodinto Atkuriamojo Seimo ąžuolo, kuris yra greta „Pramprojekto“ bokšto, vienoje linijoje su Nežinomo kario kapu ir Laisvės paminklu. Kadaiše „Pramprojekto“ statytojai buvo užnėrę ant jo metalinį lyną, sužalojo žievę ir tik inteligentams pradėjus protestuoti ąžuolas buvo aprištas lentomis, imta atsargiau su juo elgtis. Ilgainiui medžio žaizdos užgijo. Tačiau randai liko. Tai simboliška.

Lietuvai pagražinti draugijos valdybos pirmininkas Juozas Dingelis karštai kalbėjo apie būtinybę išsaugoti aikštėje augančius medžius, jei į tai nebus atsižvelgta, žadėjo rengti protesto akcijas. Jį palaikė aktorius Tomas Vaisieta, kviesdamas kauniečius kovoti dėl savo paminklų ir priminė Perlojos valstiečius, kurie raudonųjų okupantų siautėjimo laikais krūtinėmis užstojo bandytą nugriauti Vytauto Didžiojo paminklą, ir jis stovi iki šiol.

Urbanistikos profesorius Algimantas Miškinis priminė, kad Vieniybės aikštė ir K. Donelaičio gatvė yra paskelbtos

kultūros vertybėmis ir įtrauktos į Kultūros vertybių registrą. Kultūros paveldo departamento Kauno padalinio vadovė Irena Vaškelenė stebėjosi, kodėl konkurso organizatoriai nesikreipė į departamentą dėl kultūros paveldo objekto perprojektavimo sąlygų.

Projekto sąlygas parengė aukštos kvalifikacijos specialistai: dr. Kęstutis Zaleckis, dr. Jūratė Kamičaitytė-Virbašienė ir arch. Nijolė Steponaitytė. Tiesa, iš sąlygų sunku suprasti, kad Vieniybės aikštė atsiduria ant milžiniško garažo stogo. Projekto specifikacijoje tikslas nusakomas taip: „suprojektuoti universalią, harmoningą viešąją erdvę, susietą su Kauno miesto centro viešųjų erdvių sistema, reprezentuojančią istorinę vietos atmintį ir darniai įsijungiančią į Naujamiesčio bei Žaliakalnio architektūrinį-urbanistinį kontekstą – Vieniybės aikštę, skirtą miestiečių kasdieniniam bendravimui ir poilsiui, taip pat iškilmingoms ceremonijoms ir šventiniams renginiams.“ Projekto uždaviniai: „1) atskleisti ir išryškinti Vieniybės aikštės, kaip vienos svarbiausių miesto viešųjų erdvių, semantinį, kultūrinį, socialinį ir miestovaizdinį (architektūrinį, urbanistinį) potencialą; 2) respektuoti aikštės erdvės istorinę evoliuciją; 3) suformuoti glaudžius Vieniybės aikštės ir gretimų architektūrinių urbanistinių darinių, kitų viešųjų erdvių ir svarbių visuomeninių pastatų, gamtinių formų funkcinius ir vizualinius ryšius; 4) sukurti vientisą, patrauklią, miesto tapatumą stiprinančią reprezentacinę-rekreacinę viešąją erdvę; 5) išnagrinėti galimybę statyti Vieniybės aikštės prieigose statinius, stiprinančius vietos tapatumą, funkcionalumą ir išskirtinumą miesto kontekste; 6) pasiūlyti aikštės erdvėje meninių objektų, stiprinančių aikštės semantinį krūvį ir kultūrinį reikšmingumą“ ir t.t. Techniniuose reikalavimuose rašoma: „Kompleksiškai spręsti mažosios architektūros, vizualinės informacijos elementų, išorinės vaizdinės reklamos objektų, dangų, apšvietimo, apželdinimo klausimus. Sprendžiant aikštės apželdinimą, numatyti galimybę išsaugoti aikštės rytinėje dalyje, netoli buv. Ministrų tarybos, augantį seną qžuolą.“

Būtų galima tęsti konkurso organizatorių reikalavimus tobulam aikštės sutvarkymui. Tačiau, kai čia pat, šalia Laisvės paminklo ir svarbiausių Lietuvos muziejų, projektuojami nusileidimai į požemius, statomi ventiliacijos kaminėliai ir panašūs įtaisiniai, kyla abejonų, ar projektavimo sąlygų rengėjai nuoširdžiai tikėjo, kad galima įgyvendinti jų kelia-

mus uždavinius. Visas šias dangiškas svajones sugriauna į aikštės požemius nusitaikę garažai, spjaudysiantys dūmais ir siera.

2000–2001 m. panaši požeminių garažų statybos grėsmė buvo iškilusi ir Vilniuje, juos miesto savivaldybės užsakymu projektavo UAB „Conceptor“. Spauda ir televizija požeminius garažus plačiai reklamavo. Buvo įrodinėjama, kad automobiliai už nedidelį mokesį stovės po žeme, todėl nebus užgriozdinamos gatvės ir šaligatviai. Vilniečiai sukilo prieš tokias užmačias. Penkiolika nevyriausybinų organizacijų, tarp jų ir Lietuvos kraštovaizdžio architektų sąjunga (LKAS), dalyvavo pasipriešinimo akcijoje. 2001 m. kovo 1 d. Lietuvos mokslų akademijoje buvo surengtas forumas „Požeminiai garažai Vilniaus senamiestyje – nauda ir žala“. Ypač griežtai pasipriešinta garažų statybai prie Katedros aikštės, Šventaragio skvere, kur po žeme susiformavusiais kanalais Vingrė teka į Nerį. Pastačius gelžbetoninį požeminį garažą, Vingrė būtų užtvenkta, ji ieškotų naujos tėkmės ir nežinia, kur pasuktų, kurio iš senųjų pastatų pamatus pradėtų plauti. Geologas Antanas Pečkaitis iškėlė klausimą, kas apdraus gretimų teritorijų urbanistinį paveldą nuo hidrogeologinių procesų neigiamos įtakos. Visuomenės spaudžiami, garažų statytojai vis dėlto atsitraukė. Iš planuotų daugybės požeminių automobilių stovėjimo aikštelių buvo pastatyta tik viena – po Gedimino prospektu ir tik aukštesnėje Neries slėnio terasoje.

Vilniaus patirtis praverstų ir Kauno atveju. Vieniybės aikštė prasideda Nemuno slėnio pašlaitėse ir leidžiasi į žemesniąsias slėnio terasas. Hidrogeologai tikriausiai nepaneigs, kad iš gruntinių Nemuno ir Neries tarpupio atragio sluoksnių sunkiasi vanduo, savais takais srūvantis į Nemuną ir nuolat papildantis jo vandenį. Palyginti nedideli šlaito papėdėje stovintys pastatai tapo kliuviniu šiai tėkmei, vanduo ieško ir susiranda naujas protakas. Vytauto Didžiojo karo muziejaus sienos skilinėja – tai iš šlaito srūvančio vandens, išplaunančio gruntą, „nuopelnas“. Projektuojamas milžiniškas utilitarinės paskirties gelžbetoninis rūsysis užtvinks visas dabar susiklosčiusias požemines tėkmes, sutelks jas į didesnius srautus. Niekas šiandien negalėtų pasakyti, kur tie srautai tekės, kurių aplink aikštę stovinčių pastatų pamatai bus paplauti, o sienos pradės trūkinėti.

Prieš kasant transporto tunelį Vilniuje, šalia Nacionali-

nės Martyno Mažvydo bibliotekos, daug kalbėta ir rašyta apie pavojus, kiliančius šio didžiulio pastato pamatams. Šiandien jau susirūpinta neatidėliotinais bibliotekos pamatų tvirtinimo darbais, tam skirti milijonai, tačiau visuomenė neinformuojama nei apie susidariusią avarinę būklę, nei apie jos priežastis.

Kitas platesnio aptarimo reikalaujantis klausimas yra transporto organizavimas Kauno centre.

Kauno centras labai patrauklus. Į jį palyginti patogiu atvažiuoti visuomeniniu transportu: autobusais, troleibusais, mikroautobusais. Centre statomi garažai pritrauks daugybę privačių automobilių, tai pablogins eismo sąlygas visuomeniniam transportui. Dabar daugelis tų, kurie atvyksta į Kauno centrą automobiliais, palieka juos Karaliaus Mindaugo prospekte ir į centrą eina pėsčiomis. Pastaciūs požemines aikšteles prie Prisikėlimo bažnyčios, daugelis, palikę automobilius, į centrą nusileis funikulieriumi. Prie platesnių periferinių gatvių reikėtų pastatyti keletą daugiaaukščių garažų. Mokestis už automobilių stovėjimą turėtų būti skirtingas: brangus centre ir pigus arba visiškai nemokamas atokiose nuo centro aikštelėse.

Privačios bendrovės labiausiai suinteresuotos garažų statyba miesto centre, nes iš jų tikimasi gauti daugiausia pelno. Pelnas tuo didesnis, kuo patogesnėje miesto vietoje yra garažas.

Miestų plėtros patirtis rodo, kad ten, kur patogiu, atsiranda daugiau važiuojančiųjų. Talpios automobilių aikštelės pritrauks dar daugiau mašinų į miesto centrą. Centro priegose didės automobilių kamščiai, nes juos lemia ne gatvių plotis ar stovėjimo aikštelių plotas, o menkas sankryžų pralaidumas. Todėl eismas miesto centre turėtų būti reguliuojamas derinant įvairias priemones.

Europos miestų centruose nepriimta laisvai važinėti privačiais automobiliais. Kodėl Kauno savivaldybė elgiasi atvirkščiai ir taip energingai imasi miesto centre statyti garažus privatiems automobiliais, o Vyriausybė lengva ranka perduoda jai neįkainojamą valstybės žemę? Tokia me kontekste kalbėti apie visuomenines vertybes darosi net nejauku. Kai architektai susirūpinę tik vaizdais, pavidalais, architektūros formomis, darosi nepatogu kalbėti apie Vienybės aikštės aplinkumos saugumą. Inžinierių teiginius

apie požeminių garažų konstravimo sunkumus, požemio vėdinimo problemas ir padidėsią oro taršą architektas Dalius Šarakauskas, pirmininkavęs projektų aptarimui, atremė pabrėždamas neribotas technines šių laikų galimybes. Tai universalus argumentas, kurį nuolatos kartoja ne tik Kauno, bet ir Vilniaus biurokratai, taisydami kelius turčių užgaidoms tenkinti.

Jau 13 metų Vilniuje ruošiamasi tvarkyti Lukiškių aikštę, įvyko trys projektų konkursai. Yra priimtas LR Seimo nutarimas (1999-02-11 Nr. VIII-1070), kuriame teigiama: „Lukiškių aikštė Vilniuje formuojama kaip pagrindinė reprezentacinė Lietuvos valstybės aikštė su laisvės kovų memorialiniais akcentais.“ Tačiau Vilniaus miesto savivaldybės tarybos 2007 m. gruodžio 5 d. patvirtintose šios aikštės sutvarkymo konkurso sąlygose įrašytas reikalavimas po aikšte įrengti požeminius garažus. Lietuvos kraštovaizdžio architektų sąjunga (LKAS) šiuo klausimu padarė pareiškimą, kad Lietuvai svarbūs paminklai negali būti statomi ant garažų stogų. Jie turi stovėti ant Motinos žemės. LKAS pirmininkas Alvydas Žickis gavo tris minutes pasisakyti šiuo klausimu Vilniaus miesto savivaldybės tarybos posėdyje. Daugumos lyderiui Rolandui Paksui nepatiko abejonės dėl požeminių garažų Lukiškių aikštėje, jis pasiūlė šiuo klausimu daugiau nediskutuoti. Miesto tarybos narių dauguma nubalsavo už tai, kad požeminių garažų statyba liktų kaip viena iš konkurso sąlygų. Spauloje daug rašyta apie Lukiškių aikštės konkurso rezultatus, bet niekas – nei menininkai, nei apskritai inteligentai – nesuabejojo, ar dera simbolį „Laisvė“ statyti ant garažo stogo. Gal jau visus užliūliavo mitas apie neribotas šiuolaikines technines galimybes? Matyt, todėl dvasinės galimybės pasidarė tokios apgailėtina ribotos.

Kauno visuomenė per pastaruosius savivaldybių rinkimus pasisakė prieš „akropolių“ statytojus ir jų rėmėjus, valdžią perdavė kitoms politinėms jėgoms, vildamasi, kad naujoji miesto savivaldybės taryba rūpinsis ne tik pelningomis investicijomis, bet ir saugos gamtos, kultūros paveldą, atsižvelgs ne tik į investuotojų, bet ir į daugumos miestiečių poreikius. Ar rinkėjų lūkesčiai nebus ir vėl apvilti? ■

Jonas JUŠKAITIS

xxx

Ar nedainavome, kad gynę...
 Su krešuliais ant smilkinių,
 Kai, tartum žvėris kadugyne,
 Šunim užuodė vilkiniu.

Ten, atmintyj, toli, kai tavo
 Ten grindiniai kam nors kainuos.
 Kurie krauju nuprakaitavo...
 Tenai toli, tenai kalnuos.

Ties užkastais žvaigždė vakarė
 Paguldė galvą ant akmens,
 Paminklui būsimą vasarį,
 Kur laisvos vėliavos šlamens.

Kiek tavo, eidavom rarotų:
 Jaunystės metuos alkanuos
 Nuo išvežtų dangus rasotų
 Tenai toli, tenai kalnuos.

Ar sukrėtimui nuo stebuklo
 Dabar, kad tu nors išlikai,
 Palinkstame į savo būklę
 Pažvelgt: kiek tavo mes vaikai?

xxx

Kaip gaidį raudoną
 Ant stogo, ant žemės vienos,
 O verkianti žmona,
 Patupdo po karą kur nors.

Raudona su juodu
 Ne mano: man tiks vien, kai tems.
 Tegu tad sau juodu
 Ir eina kitur ir kitiems.

Ten, kur sunaudotų
 Abu, kur dažei ar daužei,
 Juodai su raudonu
 Vis vien ir gerai ir gražiai.

Buvau ne raudonas,
 Ne juodas esu, tai į ką
 Traukt? Ponai ir ponios,
 Yra raudonoji knyga.

xxx

Amparo,
 Gitarų prieblandos girdi be žado
 Mano aušrą ir žarą,
 Kai tylėdama šypsos
 Prieš tavo madrugadą.

Amparo,
 Juodu dangum ir lakiu
 Geltonas meteoro klyksmas.
 Amparo,
 Ilgesio liepsnos iš akių
 Lyg mėnesiena į vandenį plykstels.

xxx

Pasaulį ne taika, klaiki tyla beglobia.
 Akropolis, adė! Kas gero? Nieko blogo.

Su mėlynu dangum, tiktai su mėlynuoju,
 Praėjusių dienų ilgėtis mėlynų
 Šiame mieste, kurio aš niekad nesapnuoju,
 Kaip ir nesapnavau, nors amžiais gyvenu.

Akelės duryse lyg periskopai tankuos...
 Ir užraktą šarvuos raktu atgal suku.
 Ateina kai kada kas nors paspaust net rankos.
 Ne durų rankenos. O kaip su gaiduku?

Ar spaus akin pro ją? Pas neteiktiną pečių
Kam šalta gal nuo to, kam nors per daug baisu...
O man per daug vandens tik jūroj, girioj medžių,
Mieste per daug žmonių, padangėj debesų.

Jums netikrovė, jums tikrovę mokslas siūlo,
Jums sukčiai padėkos, jums trūksta vieno šulo.

Todėl ir nebaugu gyvent, savivaldybe.
Baudžiuos namie sėdėt iki gyvos galvos.
Mirtim nebausk, tiktai uždrausk savizudybę
Arba išlaisvink nors iš laisvės nelaisvos!

Išsiperėdavo dygliuos prie gatvės šarka,
Juodai balta, melsvai blizgėdama, graži.
Akropolis, adė! Bet iš dyglių lyg tarška
Toli kulkosvaidžiu. Oi, šarka šarkozi...

Ir tu, kam pragaras gerais dar norais grįstas
Eit žemę drebinti su pinigų srautu,
Palauk, tarytum tarptautinis teroristas
Ir tau kas nors kur nors ateis iš tarp tautų!

Visur visų šalių kaip velnią suktą pyktį
Visiems suvienyt: ponai, prašom pataupyti.

xxx

Tas dangus ties žeme...
Su giedra rudens
Tam danguj šaltame
Melsvuma rusens.

Mes svečiais į svečius
Einam žemei šiai
Susitikt mus pačius,
Viens kitam svečiai.

Tartum kryžių visų
Širdis, kol užkas
Ir akims dar šviesu,
Nešasi kažkas.

Tas dangus ties žeme...
Senstantis mačiau:
Tam danguj didžiame
Man žvaigždžių mažiau.

xxx

Vieni kitus kaip žmones pripažinę
Ir nusigandę pasilikt akliais,
Prieš Dievą, prieš gėrybę begalinę
Religijos religijoms atleis.

Galinga krikščionybė, kaip ir buvo,
Pati šviesos šviesa, kuria tikiu
Iš Dievo seilių ir iš dulkių purvo
Sukrėtime nuo neregio akių.

Kaip motina meluot nemokė protas.
Vien vargas ranką tiesia iš tiesos.
Pasaulio akys kaip dangus miglotas.
Padėt laikausi rankos ištiestos.

Liežuviais geluonį mirties išrovę,
Skaudžiausiai tikra tai, kad gyvenį.
Visa laikų kaita ir įvairove
Daiktų – numirti kaip vienų vieni.

Kvėpėdami smiltim prieš gelsvą smiltį,
Tamsūs tamsoj ir tylūs būdami
Tyloj, nušvinta Dievas – lenkias mirti
Žmogaus mirtim drauge su žmogumi

xxx

Kaime, lyg pažadintas, iš miego,
Pabudau – ir pats kažko tuoju
Viduryj nakties, be niekur nieko,
Pro duris į lauką išėjau.

Raitės kamuoliai šviesos raudonos
Virš galvos aukštai – vienu viena
Debesij pašvaistė šiaurės rodos
Taip gal kartais tartum kruvina.

Tą pat naktį motina sapnavo,
Kad prasmego žemėn ir neliks
Nė žymės – tą pačią dieną savo
Sapną sakė po kartus kelis.

Aš tylėjau – liūdnas buvo rytas,
Jaučiant – medžiai, trobos, kryžiai grius.
Ir pradingo kaimas nuvarytas...
Blaškė žmones, išarė kelius.

Kur dabar visi, dienas nuėję
Pilkas nuo miglų ir lyg aklas?
Kur tos akys, ar joms nereikėjo
Klaidžioti po ašarų miglas?

xxx

Rudenėlis žydras:
Saulė pasidažo
Spindulius – beržynas
Blyksi iš peizažo.

Auksinos nuo ryto,
O perdien pagelto,
Kol rudai nuvyto
Lapai krist prie plento.

Popietėj kaip dūmais
Nykt žydrynėj supos.
Liko tik baltumas...
Ir tik šypsos lūpos.

Lyg spalvas iš proto
Atspalviais iškrausto
Saulė – pasirodo
Iš liepsnos apsiausto.

xxx

Kambaryj, kurį tyla nusavino
Ir, kad gyvenu, gal težinos
Mėnesiena, šildoma alsavimo
Per miegus dejuojančios žmonos.

Įsileidau gražų drugį didelį
Pro medinį langą – ties stiklu
Vienas tyloje aplinkui žiburį
Sukasi žydėjimu tikru.

Lyg iš knygos, lyg nuo skrynios kraitinės
Piešinys, atskrido pas abu,
Lyg vaikystėje, tik visos skaitomos
Knygos pilnos mano pastabų.

Tulpės – vėliavos žolių: jų lyrika
Binkis neturėtų nieko prieš
Langą mums, lyg drugio juvelyrką
Vakaras sparnus ir glaus, ir pieš

Vėliavas, iškeltas prie kampų
Tulpėmis, tokiom, lyg skaičius dvylika,
Žiedui žiedą kalbinti kvapu.

xxx

Kur puolė, ten ir pasilikę...
Kas gynės, kad išliktų, gynės.
Kaip žiba pilnatis lyg plikė:
Prikelt atminimus sniegynuos.

Belaisviai pėstino ir pėstins.
Vadai važiavo. Kokią rolę
Jūs ten vaidinot? Prašom sėstis,
Pasikalbėsime, generole.

Jūs stovite? Jūs sėskit! Linksta
Pečiai nuo ordinų? Kartoju:
Jūs sėskit! Ką jums teks išgirsti,
Jūs tuoj nuvirsite nuo kojų.

Tai ir visa kalba...Tik vieną,
Palengvinančią, radus mintį:
Kad išsitiestumėt, šiandieną
Jums teks kiek ordinų nuimti.

xxx

Pilnomis eilėraščių žiūriu
Akimis nors į akis, kurių
Nepalik ir neapleisk šiame
Pavasario mirčių sumišime

Ir suspėtų išbėgt kaip nektaras
Iš akių reginiai pamatyti.
Jeigu priešas ir jeigu ne karas...
Ei tik datą mirties parašyti,

Jeigu karas, jeigu ne trauka
Žemės su nekruvina auka
Pilnomis eilėraščių, kur tu,
Karštas ašaras liet ant krūtų...

Ir mergaitėms, neskaitančioms nieko,
Palydėti, lyg ilgą reklamą,
Kiek pasaulyje lyrikos lieka,
Jūros vandens linguodami šlama.

xxx

Toks gražus, koks liūdnas, koks gražus,
Toks liūdnas, pro dažus....

Jaunos tapytojos man patinka:
Spalvas pasaulio rytoj
Ir vakar šviesa ypatinga
Jos mato, kaip katės tamsoj.

Kaip dabar pro drabužius
Matau jų kūnus gražius...

Labiausiai liūdna,
Kaip bėga laikas brangus
Kai saulė leidžias ir žemėj būna
Veneros geltonas dangus.

xxx

Ar atspindi ne mielas
Veidas – vadinasi
Prieit medinis namelis
Langais stikliniais.

Vidun žvelk pro tylintį lapuos
Langą mažytį,
Lyg su savim iš anapus
Pasimatyti.

Debesys, valstybės siūbavo
Aplink šią vietą,
Bijūnai rausvo sidabro
Šviečia kaip švietę.

Jazminuos per prieblandas pilkas
Tols varpo dūžis,
Lyg praeitis, apsilvilkus
Baltais drabužiais.

Prieik – į langus palinkę
Lapai šiušėtis:
Žemei labiausiai patinka
Žmogaus šešėlis.

xxx

Parodo gatvėse langai:
Nuo vasaros dienu
Šviesu mintims gyvent, lengvai,
Lyg šokdamas, einu.

Net žemės neįjuntu pats sau
Po padais, nesunku
Galvoti, nepasirašau,
Jei kur nesutinku.

Jei susirinkę parašai,
Tik mano reiks, teisme
Priteist, kas parašo prašai,
Pagaukit ir – eime.

Bus pilna meilės ir garbės.
Teisėtvarka sava
Dar pasiturinčiau garsės
Šventoji Lietuva.

Mintis gyvent mane tausos
Visoms mintims vienu
Viena – švies atmatai tautos
Nuo vasaros dienų.

xxx

Jam grindinys kaip ratas sukas,
Jį stumdo lempų spinduliai.
Radausko juoko lengvas pūkas
Jis vietoj sukas apvaliai..

Tarp marių verkiančių verkt karias
Per tvorą: giesmes nemarias
Kur girdint, žiūri, kur tos marios.
Ir krinta tiesiai į marias.

Paties išgertas – gaut nuo plytų,
Kol didelis ruduo dar žais
Lyg mažas vaikas: nutapytų
Jį mėlynai rausvais dažais.

Praleist jį antstoliai nutarę
Be nuostolių: ko nori? Marš!
Bėgs emeritai, ordinarai
Iš kelio: kailį tau iškarš!

Rytoj, per augalus papūtę,
Trauks vėjai dalginiu plieniu,
Tad jis dainuoja: lyg nebūta,
O Dieve, vasaros dienų.

Kad pasibustų pūst švilpukais
Visa policija žvaliai,
Jam grindinys kaip ratas sukas,
Jį stumdo lempų spinduliai.

xxx

Kas istorijoje už laisvę žūna,
Net nežinomi, krauju savu
Mindaugo karališką karūną
Deda ant visų kartų galvų.

Baltas laivas plaukė, kol nuskynė
Iš akių gyvybę jų vaizde.
Ir graži pro ašaras tėvynė
Šviečia kraujo didele žvaigžde.

Jos šviesoje, senoj kaip mėnesiena,
Laikas, tartum taikinį stiklai,
Iš visur padidina kiekvieną
Kiekvienam visus – koks kas tikrai.

Baltas laivas plaukė... Ne tiek laisvės,
Kiek laisvi. Kasdien gražesnės jūs,
Dienos tolimos. Ir baltas laivas
Plaukiant su nelaime pasijus...

Jos šviesoje žemėlapiai kaip runos,
Nuo jų pučia vėjas į namus.
Mindaugo karališkos karūnos
Kas istorijoje stebuklas mums.

KETVIRTASIS MATMUO

Esti vietų, kuriose nesi buvęs ir neketini būti, bet, kai netikėtai ten atsiduri, tave apipina kultūros vaizdinių, vardų, veidų ir asociacijų voratinklis. Už gaubtų kraštovaizdžio formų, už raityto kelio posūkių, už architektūrinių statinių ir gatvių – už ramios kasdienybės trimatės erdvės aštriai jauti slypint dar vieną dimensiją, kurios iš pradžių niekaip negali apibrėžti.

Tokia netikėta vieta man tapo Plungė. Su šiuo nedideliu Žemaitijos miestu manęs nesieja jokie asmeniniai, giminystės, kilmės ar literatūriniai saitai. Dingstis čia atvykti buvo egzodo literatūrai skirtas renginių ciklas, kurį pernai rengė Plungės viešoji biblioteka, o aš buvau pakviesta kaip viena iš tos nykstančios egzodo genties atstovių, neseniai išleidusi knygą „Egziliantės užrašai“. Kartu su manimi vyko dar du egziliantai iš Amerikos žemyno – Jonas Jurašas ir Elena Bradūnaitė, prieš gerą dešimtmetį čia jau viešėjusi su savo tėvu poetu Kaziu Bradūnu, tąsyk jiedu lankė Vytauto Mačernio ir kitų Žemaitijos rašytojų gimtąsias vietas.

Važiuojame į Plungę, lydimi apsunkusios rudeninės spalio saulės. Kelias vingiavo per plačiai alsuojantį erdvų kraštovaizdį su pageltusiais miškais, vienišais tamsialapiais ąžuolais, švelniomis kalvomis. Nelyginant nelauktai iš pietų grįžusio paukščio klyksmas per radiją skambėjo gūdi saksofono melodija, atsivijusi iš plungiškio Petro Vyšniausko koncertų. Rietave,

prie stulbinamai galingos, baltos Šv. Arkangelo Mykolo bažnyčios, linksmas juosvas kačiukas vaikėsi per veją vėjo genamus geltonus lapus. Pūtė aštrokas vėjas. Žmonių šventoriuje nebuvo, bažnyčios durys užrakintos. Ieškojome Oginskių rūmų. „Dvaro ne kažin kas likę“, – pasakė gatvėje užklaustas rietaviškis, ilgokai pamąstęs, apie kokius rūmus teiraujamės. Ne kažin ką ir radome: iškilmingus vartus su liūtų skulptūromis, už jų – didelį parką, ištvermingai atlaikiusį permainingos epochos smūgius. Prie „muzikinės“, atstatytos iš griuvėsių, – dabartinio Oginskių kultūros istorijos muziejaus, būriavosi margas, ne itin šventiškas vestuvininkų būrys: savaitgaliais čia registruojamos santuokos. Aplinkui tvyrojo postsovietinė pilkuma.

Sunku įsivaizduoti, kad kadaise čia gyveno kunigaikštis Mykolas Kleopas Oginskis – kompozitorius, visuomenės veikėjas, diplomatas, Tado Kosciuškos sukilimo dalyvis. Kas jį, gimusį Varšuvoje, siejo su šia nuošalia Žemaitijos vieta, su Rietavu, kurio visą seniūniją jis nupirko ir pavertė svarbia šeimos rezidencija? Vėliau, jau gyvendamas Florencijoje, į šį dvarą siuntė nostalgiskus laiškus savo vaikams. Ten, Santa Croce bazilikoje, kur palaidoti Michelangelas ir Galileo Galilei's, Oginskiui pastatytas balto marmuro paminklas. Čia, Rietave, iš kunigaikščių rūmų liko tik tas vienas baltas portikas. Ir jo polonezo „Atsisveikinimas su tėvyne“ aidas, kiekvieną rudenį pasiekiantis iš Tarptautinio Oginskių festivalio Plungėje, iš kom-

pozitoriaus vaikaičio Mykolo Mikalojaus Oginskio rūmų.

Stovėjau šių restauruojamų rūmų terasoje ir žiūrėjau į neogotikinį raudonų plytų dvaro žirgyną. Įspūdingas statinys, jame dabar vyksta koncertai, rodomi spektakliai. Prieš akis vėrėsi platus vaizdas: didžiulis rudeniškų geltonų ir raudonų spalvų parkas, įrėmintas Babrungo upės vingių, jame išsimėtę dvaro sodybos pastatai ir šeši tvenkiniai tolumoje tarp medžių. Septintasis, priešais rūmus, – be vandens. „Jie dabar valomi, tie tvenkiniai, – sakė plungiškiai. – Greit ir šį išvalys. Aplinkui žydės gėlynai...“

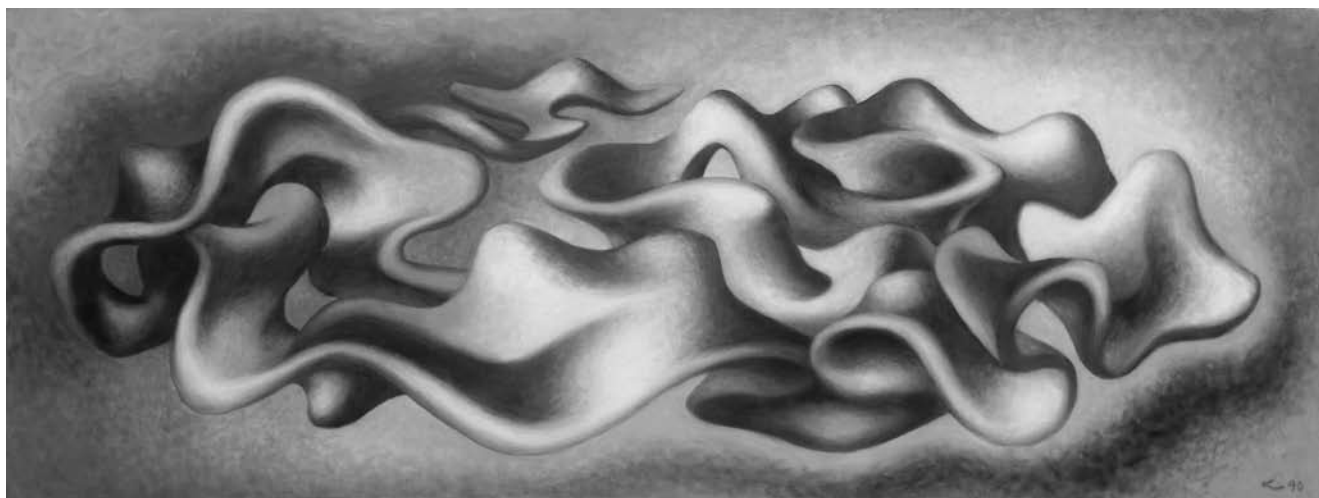
Septyni kaskadiniai, susijungiantys, o gal ir ne, tvenkiniai, daugiau kaip prieš šimtą metų iškasti kunigaikščio nurodymu, atrodė kaip koks neišsenkamo gyvybingumo simbolis. Net ir septintasis – be vandens – tą patvirtina. Per vasarą išdžiūvusiam jo dugne, tarsi dideliame delne, matyti likimo linijų raizginys, giminės atšakos, net kelionių žemėlapiai. Sausra, kai vanduo nusenka, atidengia laiko gyslas ir kapiliarus. Atsiveria tai, kas buvo nematoma, – tarsi ketvirtasis laiko matmuo.

„Vėl ir vėl sakiau sau, kad vienintelė tikra mūsų yra laikas – tas begalinis praeities, dabarties ir ateities, visados ir niekados raizginys“, – rašo Jorge Luisas Borgesas „Smėlio knygoje“.

Tą dieną, praleistą Plungėje, mano sąmonės dugne įkyriai drumstėsi prisiminimų fragmentai, kurie vertė galvoti apie laiko raizginius, apie mažo krašto ir didelio pasaulio sąsajas, apie atkaklius ir ambicingus Žemaitijos žmones. Šmėsčiojo veidai menininkų, gimusių šiose vietose ir pasklidusių po platųjį pasaulį, gyvenusių Florencijoje, Paryžiuje, Niujorke, Naujojoje Anglijoje, Australijoje – kadaise, prieš kelias kartas, prieš pusšimtį metų, vakar ir šiandien. Apie jų klajones ir kūrybą byloja jų kauptos kolekcijos, meno kūriniai, atkeliavę į Žemaičių dailės muziejų, dabar veikiantį šiuose rūmuose: Adomo Galdiko, Juozo Bagdono, Prano Gailiaus, Vytauto Igno, Telesforo Valiaus ir daugelio kitų... Yra čia ir trys Kazio Varnelio drobės.

Tiesą sakant, asociacijų voratinklis, per šią kelionę paradoksaliai nusidriekęs tarp dviejų kontinentų, skatino prisiminti būtent Kazį Varnelį ir jo vilą-muziejų Stockbrigde, išskirtinį diasporos reiškinį Amerikoje. Kadaise norėjau apie tai parašyti. Neparašiau. O dabar ryškiau nei anksčiau prisiminiau jį čia, Oginskių rūmuose, Žemaitijoje.

Susipažinome su Kaziu Varneliu, kai jis jau buvo baigęs profesoriauti Čikagos koledžuose (*City Colleges*) ir persikėlęs gyventi į Naująją Angliją. Buvo

Kazys VARNELIS. *Alborada*. 1990–2004. Drobė, aliejus; 104,5 x 227

devintojo dešimtmečio pradžia. Vykome pas jį iš Niujorko vaizdingais Masačusetso valstijos keliais, per išpuoselėtus, dailininkų ir rašytojų pamėgtus miestelius. Užsukome į teatro festivaliais garsėjantį Williamstowną, į Lenoxą, kur tada gyveno rašytojas Liudas Dovydenas ir jo sūnus fotografas Jonas. Stokbridge, baigiantis miestukui, privažiauvus Viktorijos stiliaus viešbutuką *Red Lion*, reikėjo sukti į kairę, į *Ice Glen Road* (laisvai išvertus, „Apledėjusį siauro, nuošalaus slėnio kelią“) ir atidžiai stebėti, kad neprarastume tarp medžių pasislėpusio įvažiavimo į *Villa Virginia*. Pro laiko kerpėmis paženklintus pilkšvus mūrinius vartus (regis, su mažais liūtukais), privažiavome prie baltos neorenesansinės vilos. Nustebome išvydę grakštų, iškilnų pastatą, primenantį rūmelius, apsuptą angliško stiliaus parko su skulptūrėlėmis.

Svečių užkluptas, vilos šeimininkas stovėjo rūmų menės palubėje ant aukštų kopėčių su teptuku rankoje – jam virš galvos ryškėjo restauruojama freska. „Jau kelintus metus restauruoju šitą vilą. Buvo visai apleista, kai nusipirkau 1978 metais. Jos šeimininkė kaip išvyko į Italiją, taip ir negrįžo. Daug kas vertingo iš šitos vilos išnešiota... Išskirtinių pastatų kataloge radau ją, gana pigiai parduodamą“, – sakė Kazys Varnelis lengvai žemaičiuodamas. Nulipęs nuo kopėčių, atsiprašė, kad palieka mus žmonos Gabrielės globai, o po dešimties minučių grįžo elegantiškai apsirengęs, pasirišęs šilkinę kaklajuostę. Braukdamas ranka per žilsterėjusią barzdėlę, didžiudamasis rodė savo restauruojamus objektus: freskas, marmurinį židinį, kolonas, lubas, stiuko karnizus, kitas interjero detales. Buvo nesunku įsitikinti, kad dailininkas su didžiuliu išmanymu daro tai, ką retas sugebėtų. Labai pravertė jo patirtis monumentaliosios dekoratyvinės dailės srityje – Amerikoje jis sukūrė nemažai bažnytinių ansamblių, mozaikų. Spėju, kad apleistos vilos restauravimas Kaziumi Varneliui buvo kūrybinio kelio tąsa, vaizduotėje puoselėtų rūmų atkūrimas, dabar pridurčiau – gal pašąmoningas gimtosios Žemaitijos dvarų atgarsis.

Villa Virginia, pastatyta 1914 metais, beveik po septynių klestėjimo, vėliau irimo dešimtmečių, kai Var-

nelis baigė ją restauruoti, 1983 metais buvo įtraukta į Nacionalinį istorinių vietų registrą (*National Historic Register*). Kol dailininkas čia gyveno, vila buvo Kazio Varnelio kūrybos ir jo kolekcijų muziejus.

Modernistiniai opartiniai Kazio Varnelio kūriniai, iškabinti erdviose salėse, atrodė kaip įdomus neorenesansinės vilos kontrastas. Traukė akį ir hipnotizavo jų optinės variacijos, muzikalūs, pasikartojančių formų ritmai, nenutrūkstamas bangavimas, rafinuotas elegantiškas šviesos ir šešėlių žaismas, monochrominė spalvų gama. Stebino racionali aistra, spindinti lyg šaltos bengališkos ugnys. Niekada anksčiau nebuvo dingtelėjusi į galvą mintis, kad racionalumas, apskaičiuota, nors magiška, konstruktyvių elementų dermė meno kūrinyje galėtų byloti apie aistrą – kitonišką, nesusijusią su emocijomis, gaivališkumu ar metafizika, bet vis dėlto tikrą aistrą, traukte įtraukiančią į paslapties labirintą. Tokį įspūdį darė optinė, regis, apčiuopiamų formų trečioji dimensija, perkelta iš skulptūros į plokščią dvimatę tapybos erdvę, preciziškas mažų geometrinių formų išdidinimas, meistriškas žaidimas įgaubtais ir išgaubtais paviršiais, architektūriška jų struktūra. Čia buvo kažkas, kas savita, autentiška ir kartu būdinga tam laikui, nes išreiškia septintojo ir aštuntojo dešimtmečių Amerikos meninio sąjūdžio dvasią. Dailininkas pagavo minimalizmo ir konstruktyvizmo krypties siūlą, plačiai jį išvyniojo ir supynė iš jo dideles, sudėtingomis variacijomis akinančias drobes. Atrodytų, jos, kartais griaunančios ir įprastinius stačiakampio rėmus, veržiasi į intelektualines, tik visatos matematikai paklūstančias erdves. Saviti šio laikotarpio Kazio Varnelio kūriniai buvo labai gerai vertinami, jų esama ne viename iš žymiausių Amerikos muziejų.

Apėmė smalsumas patyrinti Kazio Varnelio ritminių refleksijų podirvį, bandant suvokti jo optinių labirintų paslaptį ar paslapties labirintą. Tose drobėse mačiau intensyvią minties kelionę painiais laiko koridoriais atgal į tolimas ištakas, prie kurių priartėti neleidžia užmaršties siena, ir atgal į dabartį per klaidų slenksčius ir begalę pasikartojimų. Vingri kelionė virsta siekiamybės iliuzija – gal čia ir glūdi labirinto

paslaptys? Nežinau, ar tada taip svarsčiau, ar dabar metafizinio, pašamoninio paaiškinimo ieškau ten, kur jo gal nederėtų ieškoti, kai kalbi apie meno kryptį, siekiančią grynumo, logikos, simetrijos, rafinuoto paprastumo. Ypač kad pats dailininkas vieną iš savo darbų pavadino ne labirintu, o „Pseudolabirintu“.

Villa Virginia esanti lietuvių dailininko tapybos savita ekspozicija buvo staigmena ne vienam šių anglosaksiškų apylinkų gyventojui, o juo labiau mums, jo gentainiams. Stebino ne tik modernistinių kūrinių ekspozicija neorenesansinėje viloje. Čia buvo ir Kazio Varnelio daug metų kaupta rečiausių lituanistikos ir meno leidinių biblioteka, bene šimtas septyniasdešimt ar daugiau senųjų žemėlapių – tikras kartografijos lobynas, solidžios meno ir antikvarinių baldų kolekcijos. Varnelis atsargiai, švelniai atversdavo unikalų Pilypo Ruigio rankraštį ar „Jėzuitų istorijos“ tomą, pasakodamas sudėtingus knygų, žemėlapių įsigijimo kelius, vedusius per Frankfurto, Londono, Vienos ar kitus aukcionus, įvairių šalių antikvariatas. Ir tai jau savaime buvo įkvepianti intelektualinė kelionė.

Mačiau priešais save ne tik talentingą dailininką, bet ir eruditą bibliofilą, kryptingą kolekcininką, kurio akyse, kai pasakoja apie savo radinius, o ypač apie būsimas jų paieškas, išsižiebia šalta azarto ugnis, išduodanti stiprų medžiotojo instinktą, net lošėjo obsesiją. Mačiau jį nelyginant keliuose matmenyse, keliais pavidalais – racionalų ir azartišką, o kartu santūrų, kuklų žmogų, labai ambicingą menininką, nepaprastai darbštų, atkaklų restauratorių, rafinuoto skonio kolekcininką ir malonų pašnekovą...

Prisimenu, kartą Varnelis atsivertė unikalų Giovannio Batistos Piranesi'o albumą *Vedute di Roma*, jų sakoma, išlikę tik du, ir, užsižiūrėjęs į graviūras, tarsi persikėlė į visai kitą laiką, atsidūrė kažkur senovės Romoje.

„Paryčiais susapnavau Piranesi'o stiliaus raižinį, niekada nebuvau jo matęs, o jei matęs, tai pamiršęs, – jis vaizdavo labirintą. Akmeninis amfiteatras stūksojo iškilęs aukščiau už jį supančius kiparusus. Nei durų, nei

langų – tik begalinė eilė statmenų ir siaurų angų“, – rašė Jorge Luisas Borgesas.

Keistas sutapimas, o gal pašamonės impulsas lėmė, kad šiomis dienomis nuolat atsiverčiu jo knygas ir skaitau apie daugiaprasmius, metaforiškus labirintus, kurie rašytojo prozoje įgauna įvairiausių pavidalus („Du karaliai ir du labirintai“, „Nemirtingasis“, „Ibn Hakamas al-Bucharis, žuvęs labirinte“ ir kt.). O mintys vis grįžta prie Kazio Varnelio optinių, labirintiškai painių, bet ritmiškai iki skambesio išgrynintų, drobių.

Tada, apsilankymų Stockbridge laikais, kai gėrėjomės Varnelio tapybos kūrinių, apžiūrinėjome vertingas kolekcijas, susėdę ant kėdžių su aukštomis atkaltėmis, pietaudavome didžiojoje salėje, nelyginant kunigaikščių menėje, prie ilgo senovinio stalo. Gerdavome kavą didžiojo salono kampe, prie lango. Šiuose rūmams prilįstančiuose namuose nebuvo tik vieno – tarnų ir rūmų prižiūrėtojų. Jų pareigas atlikdavo patys šeimininkai. Gyveno jie gana kukliai, keliuose galiniuose vilos kambariuose, patys virė, skalbė, prižiūrėjo vilą ir parką (mačiau, kaip Varnelis geltonu traktoriuku pjauna žolę). O po darbų staiga, nelyginant kokie iliuzionistai, virsdavo svetingais, puikių manierų šeimininkais, primenančiais Alsėdžių kunigaikščius.

Visada ilgais tamsių spalvų drabužiais vilkinti neaukšto ūgio Gabrielė, mūvinti didelį juodą žiedą ant rodomojo piršto, paduodavo paaukuotą kavos puodelį ir pradėdavo kalbą dažniausiai apie Lietuvą, o atsisveikindama pridurdavo: užsidarome tarp vilos sienų ir gyvename čia lietuviška dvasia. Šitas gebėjimas, gyvenant Amerikoje neorenesansiškoje viloje, jaustis tarsi Lietuvoje, kurioje jau daug dešimtmečių nebūta, darė labai savotišką įspūdį, tarsi kokia iliuzijos ir realybės samplaika. Paprasčiausia būtų tai pavadinti tiesiog egziliantų nostalgija. Bet man atrodė, kad čia buvo dar kažkas kita – iliuzija (kuriama ir drobėse, ir savo aplinkoje) jiems buvo įdomesnė už pačią tikrovę, nes gyvenimui suteikė ketvirtąjį – praeities ir vaizduotės – matmenį.

Dabar, galvodama apie tas dienas, jaučiausi taip, tarsi žiūrėčiau į mėlyną laiko akvariumą su jame plūduriuojančiomis spalvingomis atsiminimų žuvimis. Matau, kaip ten, už akvariumo stačiakampio, per stiklą ir melsvą vandenį netikėtai prasišviečia dvi sėdinčios figūros iš XIX šimtmečio – Adomas Mickevičius ir Mykolas Kleopas Oginskis. Jiedu žaidžia šachmatais ir kalbasi apie Lietuvą. Du egzilantai prie šachmatų lentos Italijoje. Tas vaizdinys, susikurtas iš kažkur skaityto teksto apie poeto Mickevičiaus apsilankymą pas kompozitorių Oginskį Florencijoje (o gal ir iš sapno), praplaukia mano sąmonės ekrane, kai prisimenu Stockbridge'ą ir juos tris *Villa Virginia* rūmuose – Kazį, Gabrielę ir tada dar paauglį Kaziuką juniorą, būsimą architektūrologą, nuolat įnikusį į knygas.

Su Varneliais kalbėdavomės, žinoma, ne tik apie Lietuvą, kuri tada, sovietiniais laikais, dar prieš Sąjūdį, atrodė amžiams prarastas kraštas, nedaug ką apie jį ir žinojome, nes tik vienas kitas, per valdžios malonę išleistas, lietuvis pasirodydavo Amerikos, juo labiau Stockbridge'o, padangėje. Kalbėdavomės, lyg mesdami kortas iš įsivaizduojamo Gabrielės stalčiaus, apie tai, kas buvo, kas bus, ko nesitikime, bet norėtume tikėtis. Kalbėdavomės apie menininkus ir apie teatrą. Apie daug ką, ko nebeprisimenu. Grožėdamiesi vila ir parku, įsivaizduodavome čia kamerinius vasaros spektaklius, poezijos skaitymus, muzikavimus rūmų terasoje. Kazys Varnelis mėgo tokias fantazijas. Patikdavo jos ir Gabrielei. Bet mes išvažiuodavome, o fantazijos taip ir likdavo fantazijomis.

Tačiau vieną kartą Varnelių vilos menėje vis dėlto nuskambėjo Euripido tragedijos monologas. Ir įdomiausia, kad ne lietuviškai, ne angliškai, o japoniškai. Tai buvo, regis, 1983 metai. Pas mus Niujorke kelias savaites viešėjo žinomas Japonijos teatro laboratorijos režisierius Tadašis Suzukis su garsiąja savo teatro aktore Kayoko Širaiši. Jurašą su jais siejo kūrybinis darbas: Japonijoje jis statė Čechovo „Tris seseris“, kuriuos turėjo atstovauti Suzukio teatrui Tarptautiniame Togos festivalyje. Per gastroles Niujorke buvome matę Suzukio pastatytas dvi graikiškas tragedijas – „Trojie-

tės“ ir „Bakchantės“. Tuose spektakliuose Širaiši plataus diapazono balsas tiesiog drebino teatro sales ir darė didžiulį įspūdį niujorkiečiams. Kai režisierius ir aktorė viešėjo pas mus žiemą, Jonui kilo mintis nusiųžti svečius į *Villa Virginia* – parodyti savitus lietuvių dailininko darbus ir ypatingą aplinką, kurioje jis gyvena. Kaziui Varneliui ta idėja patiko. Po kelių dienų mes, visi keturi atvykėliai, jau sėdėjome už ilgo kunigaikštiško stalo Varnelių viloje. Pietums baigiantis, Suzukis valdingai liepė Širaiši perskaityti monologą iš Euripido „Trojiečių“. Aktorė iš netikėtumo sutriko, bet pakluso. Jos stiprus balsas, lėtai įsisiūbuodamas, ėmė kilti per kelias oktavas į viršų, artėdamas prie kulminacijos, bet režisierius staiga aktorę nutraukė ir, japoniškai padaręs griežtą pastabą, karinės komandos tonu įsakė skaityti iš naujo. Širaiši veide nekrustelėjo nė raumuo. Ką slėpė *Noh* teatro kaukę primenantis jos veidas, ne mums žinoti. Po mažos pauzės jos balsas su dar didesne jėga ėmė kilti ir kristi japoniškais Euripido kadencijomis į Trojos tragedijos gelmę, aidėdamas tarp salės kolonų, kandeliabrų ir marmuro. Visi mes, sėdintys prie stalo, klausėmės praradę žadą. Monologui pasibaigus, kasdieniai žodžiai atrodė bereikšmiai. Ir nedaug kas buvo pasakyta atsisveikinant.

Baigęs restauruoti neorenesansinę vilą, Varnelis galėjo daugiau laiko skirti tapybai. Permainingame Amerikos meno pasaulyje opartą ir minimalizmą pakeitė kiti dailės sąjūdžiai. Varnelis, nors dabar gyvena atokiau nuo didžiųjų centrų, irgi tik retkarčiais grįždavo prie optinių ritmų variacijų. Iš vėlesnių apsilankymų Stockbridge atsimečiau jau kitoniškas jo drobes, pastatytas ant molberto ar atremtas į sieną kuklioje dirbtuvėje, – dar nekabinamas „muziejinėse“ salėse. Tai buvo tamsoko rusvo kolorito piliakalnių serija ar tiesiog keli erdvėje sustingę trapecijos formos piliakalnių variantai. Atrodė įdomus paradoksas, kad daug dešimtmečių Amerikoje gyvenantis dailininkas, juoba abstrakcionistas, čia, anglosaksiškame Stockbridge, ėmė tapyti lietuviškus piliakalnius. Varnelis, kuriam visada rūpėjo gimtojo krašto istorija, veikiausiai tapė melancholiškus savo atsiminimus, ieškoda-

mas apibendrinto istorinės praeitis įprasminimo, o suabstraktintas piliakalnių įvaizdis jam buvo svarbus ir talpus ne tik formos, ritmo, gamtovaizdžio, bet ir istorijos atžvilgiu. Po to, kai apsilankė tėviškėje, jis, Amerikoje matęs kur kas didingesnių vaizdų, apie senovinį savųjų Alsėdžių kraštovaizdį su švelniu ilgesiu rašė: „Tik žiūrėkite, bažnyčia pastatyta ant seno piliakalnio, Vyskupų rūmai stovėjo ant kito, žvėrinčiaus gale – dar mažas piliakalniukas, o kitoje lankos pusėje stūkso didingas Alkos kalnas, čia pat gražusis Vašiotas, jo smėlio kalva, kur mano papunis nuolat ką nors iškasdavo – tai ietgalį, tai akmens kirvuką ar dar ką“ (*Gimtasis kraštas*, 1989 m. Nr.19).

Į dailininko kūrybos akiratį Stockbridge grįžo ir konkretūs buities daiktai, kuriuos jis tapė preciziškai, meistriškai, fotorealistiškai. Atmintyje liko didelis „Mėlynas arbatinukas“, kurį klaidinanti optinė laiko iliuzija kartais paverčia „Žalsvu arbatinuku“. O gal tai buvo du tada nutapyti arbatinukai, susiliejęs į vieną ir keičiantys spalvą?

Konkretėjo ne tik tikroviški pavidalai Varnelio drobėse. Konkretėjo ir pokalbiai apie Lietuvą, ypač po dailininko apsilankymo tėviškėje 1988 metais. Intensyvėjo svarstymai apie galimybę grįžti visam laikui, visą gyvenimą kauptas kultūros vertybes parvežti į gimtąjį kraštą. Tai nebuvo paprasta – praėjo dar kone dešimtmetis, kol Kazys ir Gabrielė sugrįžo į Lietuvą su viskuo, ką turėjo, ir Mažosios gildijos namuose Vilniuje, Didžiojoje gatvėje, įkūrė muziejų.

Susitikusi Varnelį jau sugrįžusį, kartais klausdavau, ar nesiilgi gyvenimo Amerikoje, *Virginia vilos*, išpuoselėto parko, savo kunigaikštishkos aplinkos? Nuolatinių rūpesčių ir negalių kamuojamas, susikrėtęs dailininkas prasitarė: būna, pasvarstau, kad gal „reikėjo pasilikti viena koja Amerikoje“. Daugiau nei pusė gyvenimo ten nugyventa. Taip jau yra, kad dalį savęs žmogus palieka ten, kur ilgai gyveno. O atmintis linkusi praeitį spalvinti patraukliomis spalvomis, todėl imame ilgėtis paliktos šalies, jei ne konkrečios vietos, tai bent savęs toje vietoje, nes tada, jaunystės laikais, gyvenome intensyviau, jautėmės laiminges-

ni. Tačiau namai yra namai, kad ir kokie nusivylimai mus čia išstiktų.

... Kai išvažiuoju iš Plungės, buvo pilkokas rytas, dulkė lietus. Raitytu Babrungo paupiu pasukome pro šv. Florijoną, iškilusį ant aukštos kolonos, pro raudonų plytų bažnyčią... Mano bendrakeiviai kalbėjo, kad kitais metais reikės aplankyti Šarnelę, Vytauto Mačernio vietas. Sėdėdama už jų nugaros, galvojau, kad vos už dvidešimties kilometrų į šiaurės rytus – Alsėdžiai, Kazio Varnelio gimtinė, kur kadaise ant piliakalnio stovėjo Vyskupų rūmai, kur mažą sklypelį žemės su troba turėjo dailininko tėvas Kazimieras – dievdirbys, drožęs šventuosius, gal ir florijonus, užgavėnių kaukes, dažęs ir tapęs bažnyčias. Iš jo mokėsi meistrystės ir sūnus, kuriam likimas nubrėžė tolimą lemties trajektoriją, bet įdavė į rankas ir Ariadnės siūlą, kuris klaidžiu gyvenimo ir kūrybos labirintu turėjo parvesti atgal į gimtinę. Čia, žemaičių žemėje, buvo dailininko Kazio Varnelio kelionės pradžia, per tolimą erdvės ir laiko nuotolį virtusi jo optinių labirintų centru. Bet po daugelio metų grįžęs į išeities tašką, dailininkas atsidadusęs pasakė: „Alsėdžių nebepažinau.“

Lyja, pro aprasojusį mašinos langą matau vieną ant kito užplaukiančius vaizdus. Jie ir tikri, nors neraiškūs, lietaus išplautais kontūrais, ir prisimenami, įsivaizduojami. Rikiuojasi Žemaitijos žemėlapyje išsimėčiusios sodybos, miesteliai su raudonomis ir baltomis bažnyčiomis, esami ir buvę Oginskių rūmai, kadaise garsėję meno kūrinių, knygų, medžioklės trofėjų kolekcijomis, Alsėdžių vyskupų dvaras, seniai nugrimzdęs į praeitį, o toliau – ir *Villa Virginia*, tasai ketvirtasis atminties atplukdytas erdvės matmuo. Tai, kas buvo ir kas yra dabar, prieš akis iškyla kartu. Kaip optinė iliuzija, lietaus lyjant, kai tolstu nuo kunigaikščių Oginskių ir dailininko Kazio Varnelio gyventų vietų. ■

2008 m.

VILNIAUS MENAS RYGOJE

Praėjusių metų gruodžio pradžioje vienoje iš pagrindinių Rygos ekspozicinių erdvių – *Arsenale* – Lietuvos instituto iniciatyva buvo atidaryta Ramintos Jurėnaitės kuruojama paroda skambiu pavadinimu „Vilniaus meno scena po 2000-ųjų“. Žinoma dailėtyrininkė ir kuratorė pristatė savąją individualią Vilniaus meno scenos viziją, eksponuodama jau žinomų, tapusių klasikais, ir jaunų – ne tokių garsių ar visai negirdėtų – menininkų kūrinius.

Parodoje dominuoja vyrų skulptūra ir vyriškas požiūris į skulptūrą. Šią rūstį praskaidrina truputis tapybos, fotografijos ir keletas videokūrinių. Parodos eksponatus sąlygiškai galima suskirstyti į tris grupes – konceptuales, formalias ir tuos, kuriuose susitelkiama į turinį, t.y. autoriui svarbi kokia nors tema.

Pradėsiu nuo tų kūrinių, kuriuose sąlygiškai svarbiausias yra konceptualusis matmuo. Tarkim, klasiko Petro Mazūro „Lietaus surinkėjas“ (2006–2008) yra funkcionalus įrenginys ir kartu skulptūrinis objektas. Šiuo atveju, atsisakant specifinės formalios skulptūros problematikos, paradoksaliai keliami konceptualūs klausimai apie (anti)meniškumą, reprezentaciją ir funkcionalumą.

Mindaugas Tendziagolskis, padedamas Vaclovo Nevčesausko, pusiau funkcionalią, pedalais minamą pasivažinėjimui skirtą konstrukciją papildė interaktyviais garso efektais. Parodos lankytojai gali ne tik pasivažinėti šiuo įrenginiu, bet ir, užsidėję ausines, mė-

gautis su judėjimo kryptimi ir greičiu susijusiais garso efektais.

Tomo Martišauskio kūrinys „Trys draperijos“ (2008) irgi gvildena konceptuales skulptūros klausimus. Menininkas eksponuoja du miniatiūrinius, skirtingų dydžių maketus (draperija ant kėdės) ir draperijos skaitmeninį kodą, atspausdintą popieriaus lape, manipuliuodamas svarbiausiomis kategorijomis, apibūdinančiomis skulptūrą, – erdve, tūriu, dydžiu etc., ir jų prasmių kaita virtualioje erdvėje.

Agnė Bagdžiūnaitė ir Domas Noreika kūrinys „Ruduo“ (2008), atrodo, gilina į konkrečią temą – nelygiavertį centro santykį su provincija Lietuvos mene ir poslinkius provincijos naudai. Kadangi visa tai įvilktą į painios ir sudėtingos instaliacijos drabužį, tai „Ruduo“ sąlygiškai priskirtinas prie konceptualių kūrinių.

Skulptoriams Mariui Zavadskiui ir Martynui Martišiui rūpi tiek formali, tiek konceptuali problematika. Skulptūrinėje kompozicijoje iš putplasčio, pavadintoje „Virtuvė“, Martišius žaidžia tiek skulptūrine forma, tiek istorinėmis skulptūros santykių su ideologija klisėmis. Zavadskio kūriniai balansuoja tarp elitinės ir populiariosios kultūros objektų.

Eglės Ridikaitės ir Ričardo Nemeikšio kūrinius galima būtų priskirti prie formalių, bet jie, manau, vis dėlto labiau šliejasi prie konceptualistų stovyklos. Viena vertus, Ridikaitė siekia tapybą suskaidyti į elementarias, net tiesmukai suvokiamas prasmes – mechaniniu

būdu dažais padengta drobė (paviršius), kasdienybės, buities detalės etc. Antra vertus, toks tapybos sampratos – formos ir turinio – redukavimas turi ir konceptualų pagrindą. Suprimityvinti ir dekoratyviais elementais paversti buities daiktai netikėtai ima byloti beveik mistine, mitologine kalba. Nemeikšis elgiasi dar radikaliau. Tiksliau pasakius, jis nekuria tapybos, nors kai kurios nuorodos į ją išlieka – ant sienos tvirtinamas stačiakampis medžiaginis paviršius, prie kurio simetriškai klijuojami blizgučiai. Viena vertus, taip pašiepamas abstraktusis menas, antra vertus, ironizuojamas miesčioniškas pomėgis hipertrofuotai dekoruoti interjerą.

Andrius Zakarauskas, supriešindamas formą ir turinį, išryškina aliejinės spalvinės gestiškosios tapybos klišes.

Į formalistų gretas galima įrašyti skulptorių Rimantą Milkintą, sprendžiantį formalias skulptūros medžiagiškumo ir santykio su erdve problemas, kai kurios iš jų artimesnės tradicinei skulptūrai, kai kurios įkelia koją į dizaino teritoriją. Kūriniai monumentalūs ir maloniai dekoratyvūs.

Tapytojas Heinzas-Hermanas Jurczekas panašiai elgiasi su tapyba – gilinasi į tapybiškų ir grafiškų pavidalų, plokštumų, dėmių, linijų etc., „seklumo“ ir erdvės iliuzijos kūrimo tapyboje santykius. Tai rodo ir pavadinimai, tarkime, „Eksperimentas“. Šio autoriaus darbai kartu ir analitiški, ir tiesiog gražūs.

Skulptorius Andrius Petkus tiesiogine šio žodžio prasme sprendžia formalius medžiagiškumo iliuzijos uždavinius – iš metalo sukuria „tetrapaką“ ar didžiulį sudegusį degtuką. Metalinis „tetrapakas“ iš tikrųjų kiek primena originalą, o metalinis degtukas šiek tiek panašus į medinį.

Kitus eksponatus, daugiausia foto ir videokūrinius, galima vadinti „teminiais“.

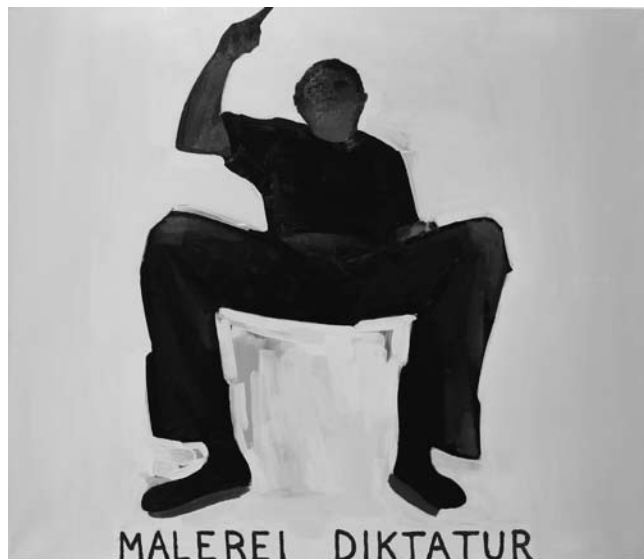
Tiesa, prie jų priskirtinos ir Mariaus Skudžinsko skulptūros „Vedybų žmogus“ (2007), „Aisbergas“ (2008). Medinis Kristus su mediniu parašiotu, medinis kaklaraištis ir odinės plakimosi rykštės kuria kelis pseudoreliginius, socialinius, perversiškomis prasmėmis „nusagstytus“ naratyvus.

Darius Žiūra, Svajonė ir Paulius Stanikai savo vi-

deokūriniuose kaip visada gilinasi į mirties ir atminties temą. Žiūros „Kolekcijoje“ (2003) regime mirusių moterų ir mergaičių antkapines plaketes – veidai vis keičiasi, o mirtis atrodo vis galingesnė ir vis labiau neišvengiama. Stanikai kūrinyje „Inferno“ (2007), pasitelkdami muzikinį foną ir specifinį komponavimą-fokusavimą, nespalvotoje dainų šventės dalyvių nuotraukoje išryškina nekroromantinius motyvus ir primena, kad laiko tėkmė ir mirtis yra tapatūs, o istorija, ideologijos ir iliuzijos – tai tik dekoratyvūs, šią beprasmybę maskuojantys elementai.

Kiek kitaip atminties ir ideologijos temą savo videokūriniuose gvildena Deimantas Narkevičius ir Gintaras Makarevičius. Filmą „Galva“ (2006), pasakojantį apie Rytų Vokietijoje sukurtą didžiulį Karlo Marxo biustą, Narkevičius pina iš totalitarizmo, istorinės atminties ir masių psichologijos motyvų. Filmuose „Sibiro testamentas“ ir „Pokalbis iš praeities“ Makarevičius atskleidžia asmenišką santykį su sovietmečiu. Abiejų menininkų filmai estetizuoti, neteigiantys aiškios pozicijos, todėl sovietinė praeitis juose atsiskleidžia kaip lyriškas sapnas ar net romantiškas prisiminimas.

Visai kitaip istorinės, tautinės atminties motyvais didžiulį formatų fotografijose manipuliuoja Artūras

Andrius ZAKARAUSKAS. Mokykis tapybos. II. 2008. Drobė, aliejus; 160x180

Petras MAZŪRAS. *Lietaus gaudymas*. 2006–2008

Raila. Gūdūs miškai, aukurai ir pagoniškos apeigos sujaukia istorinio, linijinio laiko sąvoką ir žiūrovams atsiveria keletas (pseudo)istorinių sluoksnių vienu metu.

Laimos Buivydatės videokelionė po gražią „etnografinę“ Lietuvą „Dėl tavęs“ (2007), manyčiau, tyčia primena ambicingus, pompastiškus ir pretenzingus projektus, skirtus turistinei kultūrai plėtoti, – filmą

Agnė BAGDŽIŪNAITĖ, Domas NOREIKA. *Fotografijų instaliacija*. 2008

„Skrydis virš Lietuvos“, fotoalbumus „Lietuva iš paukščio skrydžio“ ar „Neregėta Lietuva“. Žinoma, jauna menininkė neturi tokių pat techninių galimybių, todėl pasirenka logišką ir šiuo atveju turbūt neišvengiamą variantą – švelnią ironiją, kurią įtaigiai išreikšti galima ir neturint keleto skrydžiams reikiamų milijonų.

Pusiau vaidybiniuose videofilmuose „Būti išstatytam“ ir „3 in 1“ Evaldas Jansas pasakoja „autsaideriškas“, kritines, bukas, bet kartu ir asmeniškai, ir socialiai skaudžias istorijas, savotiškas „pasakėles iš rūsio“, provokuodamas žiūrovus bent trumpam išsinerti iš patogaus miesčionių kailio. Alkoholi-

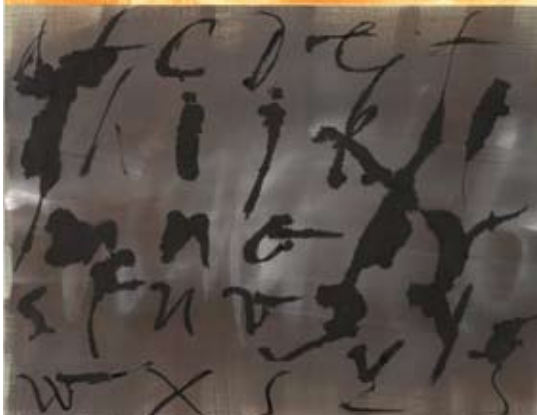
kas-narkomanas-primityvas už kadro mikčiodamas tyčiojasi iš savęs, iš videokūrinio fabulos, iš žiūrovų ir klausytojų.

Eglės Rakauskaitės fotografijų ciklas – savotiškas dienoraštis, nuaustas iš intymių, asmeniškų vaizdų. Žinoma, šis „dienoraštis“ dviprasmiškas, nes kuriamas ne sau, o žiūrovams. Tokia buitinė poezija dar kartą primena, kad estetinės prasmės glūdi aplink mus kiekvienoje gyvenimo smulkmenoje.

Žinoma, apibendrinant galima sakyti, kad kai kurių autorių svarba ar net priklausymas Vilniaus meno scenai kelia abejonių. Kita vertus, Raminta Jurėnaitė, be chrestomatinių jau tapusių menininkų į parodą pakvietusi ir kelis rečiau parodose dalyvaujančius ar iš viso į jas nekviečiamus autorius, išvengė tokio pobūdžio ekspozicijoms būdingų šablonų. Taigi, ši paroda – puiki proga Rygos publikai susipažinti su bent nedidele Vilniaus vaizduojamojo meno scenos dalimi. ■

Bronius LEONAVIČIUS.
Iš ciklo „Vilnius legendos“. 2006.
Iš personalinės parodos Šv. Jono gatvės galerijoje.
Vidmanto Ilčiuko ir Antano Lukšėno reprod.

Rimvydas
KEPEŽINSKAS.
Iš parodos
„...ir kaligrafija“
„Lietuvos aidas“
galerijoje.
Vidmanto Ilčiuko
reprod.

IŠGRYNINTAS ESTETINIS LAIKAS IR KALIGRAFIJA

Broniaus Leonavičiaus ir Rimvydo Kepežinsko personalinės parodos

*Bronius LEONAVIČIUS.
Lietuvos reikšmingos datos.
2008*

Yra tokių parodų, kuriose apsilankius nereikia pinti sudėtingų koncepcijų ir laužyti galvos, kad suprastum, ką autorius norėjo pasakyti, o žiūrovų sąžinė neapkraunama socialinėmis problemomis. Svarbiausia čia yra amato (gerąja prasme) įvaldymas ir jo dėmė su vidinėmis autoriaus paskatomis, kitaip sakant, daugiausia lemia asmenybės gylis ir talpumas. Prie tokių parodų, manyčiau, galima priskirti Broniaus Leonavičiaus jubiliejinę parodą Šv. Jono gatvės galerijoje ir Rimvydo Kepežinsko ekspoziciją „Lietuvos aidas“ galerijoje.

Bronius Leonavičius baigė Kauno taikomosios dailės mokyklą, jam dėstė Liudas Truikys, Filomena Ušinskaitė, meno istorikas Klemensas Čerbulėnas. Parodose pradėjo dalyvauti 1963 m. Dirbo *Minties, Vagos, Vyturio* leidyklų vyriausiuoju dailininku. Tarp tautinių Vilniaus knygos meno parodų organizatorius, vienas iš Vilniaus grafikos centro steigėjų.

Retrospektyvinėje Broniaus Leonavičiaus parodoje atsiskleidžia beveik visas dailininko kūrybinis kelias, galima išvysti kūrinius, sukurtus 1970–2008 metais. Kūrybos skalė aprėpia tiek taikomuosius, tiek tarpinius, tiek ir „grynuosius“ menus – tai iliustracijos, piešiniai, kaligrafija, plakatai, pašto ženklai, knygos ir net objektai.

Leonavičiaus iliustruotos, daugelio iš mūsų vaikystėje skaitytos ir vartytos lietuvių liaudies pasakos „Lapės rogutės“ ir „Aukso obelėlė“, Anzelmo Matučio „Šilų berniukas“, Vinco Mykolaičio-Putino „Mano

mėnesiai“, Kazio Jakubėno „Abécédé“, Juditos Vaičiūnaitės „Spalvoti piešinėliai“ sužadina nostalgiskus jausmus. Kartu su Algirdu Steponavičiumi, Birute Žilyte, Antanu Kuču, Petru Repšiu, Vytautu Kalinausku ir su jaunesniais – Stasiu Eidrigevičiumi, Egle Valiūte, Kęstučiu Kasparavičiumi bei kitais Bronius Leonavičius formavo savitą lietuvių knygų iliustracijų braižą, įvertintą ne vienoje tarptautinėje parodoje.

Daugybę knygų Leonavičius yra apipavidalinęs, parodoje matėme Kazio Morkūno, Viktoro Vizgirdos kūrybos albumus, Tomo Sakalausko knygą, skirtą Justinui Vienožinskiui, Marijos Matuškaitės studiją „Portretas XVI–XVII a. Lietuvoje“, Levo Tolstojaus romaną „Karas ir taika“, Mariaus Katiliškio „Miškais ateina ruduo“, Vosylius Sezemano „Estetiką“, knygą „Lietuvos architektai“, Alfonso Andriuškevičiaus poezijos tomelį „66 eilėraščiai“, Antano Andrijausko veikalus „Kultūrologijos istorija ir teorija“, „Lyginamoji civilizacijos idėjų istorija“ ir kt.

Parodoje gausu estampų, piešinių. Iš pirmo žvilgsnio kiek chaotiškame jų margumyne – tai lėmė nedidukės, specifinės galerijos patalpėlės – galima išskirti tris motyvus ar ciklus. Vienas iš jų yra sudvasintos, galima sakyti, sakralios, Lietuvos gamtos, dažniausiai ežero ar šimtamečio ąžuolo, motyvas. Kitas – piešiniai rytietiškais motyvais, rytietišku stiliumi – „Iš čia stebimi žvaigždynai“ (1997), „Kaligrafinė žiema“ (1998), „Kačerginė – improvizacija“ (2003). Trečias ciklas – abstrakčios kompozicijos, dažnai peraugančios į kaligrafiją ar bent jau su ja susijusios – „Žali bromai“ (1987), „Kaligrafinė improvizacija“ (1999, 2008).

Vieni įtaigiausių ir įspūdingiausių yra dideli piešiniai, vaizduojantys ežerą – „Tyla“ (1997), „Ežero ritmai“ (2002). Šių piešinių nuotaika artima Leonavičiaus iliustracijoms, nors jie išgryninti nuo detalių, apibendrinti, juose jaučiama erdvė, net oras, paros metas – naktis, mėnesiena, bet tai nėra realistiniai tiesiogine šio žodžio prasme piešiniai. Juose jaučiamas amžinas – mitologinis, pagoniškasis baltiškasis laikas, tarsi būtų nutrupėjusios datos, metai, valandos ir minutės, o pradžia susimaišiusi su pabaiga. Tai maksimaliai išgrynintas estetinis laikas.

Dar vienas įdomus parodos sandas – skulptūriniai objektai. Mitinio ežero temą plėtojanti skulptūrinė kompozicija „Ežero atsiradimo pranašas“ (2008) primena instaliaciją, nes kūrinio nuotaiką ir prasmę papildė atitinkamas apšvietimas.

Šią parodą apibendrina ir įprasmina du didesni iliustracijų ciklai – „Vilniaus legendos“ ir iliustracijos Martyno Vainilaičio knygai „Bruknelė“.

„Vilniaus legendose“, išleistose atskira knyga-aplanku, sutelkta visa tai, kas išsklaidyta piešiniuose. Šiame cikle, pasakojančiame Vilniaus įkūrimo legendą, susipina istorinis ir mitinis laikas, tikri ir išgalvoti personažai, dievybės, dvasios. 14 darbų ciklas vientisas, įtaigus ir gyvas tiesiogine šio žodžio prasme. Iliustracijų atmosfera, nuotaika tokia paveiki, kad jų neapžiūrinėjame, bet, galima sakyti, jos tiesiog įtraukia mus į save.

Ne mažiau įspūdingas, dinamiškas yra ir „Bruknelės“ iliustracijų ciklas, net sunku patikėti, kad tai statiški, erdvės atskirti, įrėminti piešiniai.

Pasigrožėję Broniaus Leonavičiaus iliustracijomis, ištyrinėję jo kaligrafijos kūrinius, galime pereiti (tiesiogine ir perkeltine šio žodžio prasme) prie Nacionalinės premijos laureato Rimvydo Kepežinsko parodos. Nedidelis atstumas nuo Šv. Jono gatvės iki „Lietuvos aido“ galerijos atrodo nepastebimas, o vos atėję ir vėl pasineriame į subtilų kaligrafijos grožį, tiesa, čia eksponuojama ir keletas naujų, šio dailininko vizitine kortele jau tapusių animalistinių piešinių.

Kepežinsko paroda kiek „lengvesnė“, apeliuojanti ne tiek į išgrynintą, mitinį, bet į kur kas konkretesnį dabarties laiką. Tai liudija ir kai kuriuose kaligrafijos darbuose atsirandantys skaitmeniniai kainų lipdukai. Atidžiau įsižiūrėjęs perskaitau – *Kalifornia...*

Nuorodos į šiuolaikiškumą nėra nei slegiančios, nei pašaipios, parodos nuotaika skaidri, žaisminga, optimistiška. Nuolatiniai Kepežinsko piešinių ir iliustracijų personažai – šunys – stilizuoti, transformuoti, bet linksmi ir nepikti, o jų pasaulis jausmingas, spontaniškas, nedestruktyvus, šviesus ir spinduliuojantis švelnų humorą. ■

APIE KALNUS, POŽEMIUS IR PRANAŠAVIMO DOVANĄ

Justino Vaitiekūno naujausi kūriniai

Justinas Vaitiekūnas buvo tarp tų Vilniaus dailės akademijos Tapybos katedros absolventų, kuriems tapyba atrodė nebeaktuali, atgyvenusi. Aktyvią ir viešumoje pasitebimą kūrybinę veiklą Vaitiekūnas pradėjo nuo „antitapybinės“ praktikos – su akcijomis, proceso menu, tarpdiscipliniškumu susijusiomis savirealizacijos formomis (su broliu Jonu atliko garsųjį „Varymą“ – tai estetizuota naminės gamyba *Jutempus* galerijoje ir įvairios šios temos variacijos kitose vietose). Tad personalinę parodą Molėtų galerijoje „Akcija M“ pavadinęs fundamentaliu ir įpareigojančiu *tapybos* pavadinimu, autorius nurodė, kad vienu svarbiausių savo uždavinių jis laiko tapybos (kaip vaizduojamosios dailės šakos, kurioje meninis vaizdas kuriamas plokštumoje įvairių spalvų dažais) analizę ir kritiką. Buvo iškeltas pagrįstas, postmoderno meno kontekste ypač aktualiu tapęs, tačiau kartais retoriškai skambantis, tarsi tik pačiam tapytojui rūpimas klausimas – kokiais pavidalais tapyba reiškiasi po savo mirties pagaliau sulaukusi prisikėlimo? Tarytum po ilgos reanimacijos ar komos į visavertį gyvenimą sugrįžęs pacientas, ji atranda pasaulį iš naujo. Pasidavęs tokiam tapybos entuziazmui, pastaraisiais metais Justinas Vaitiekūnas atrasdinėja tapybinių elementų (kolorito, piešinio, šešėliavimo, potėpio, faktūros) teikiamas galimybes. Atrodo, jam malonus pats dažų tepimo, akvarelės liejimo procesas. Menininkas mėgaujasi išspausdamas dažų košę iš metalinės tūbelis, tepdamas ją ant paletės, vandenyje paskleisdamas subtilų akvarelinį debesėlį... Taip vėl grįžtama prie tapymo proceso kaip savaiminės vertybės.

2008 metais išsikristalizavo, kur kas aiškesnius ir grynesnius pavidalus įgijo artefaktų deklaruojamos idėjos, pavyzdžiui, esminė, vis labiau ryškėjanti, aiškesnius kontūrus įgyjanti politinė potekstė. Politinis ir socialinis angažuotumas visada buvo viena svarbiausių Justino Vaitiekūno darbo savybių (kaip čia neprisiminsi garsiojo „Varymo“ arba „Transpolitinio“), tačiau 2008-aisiais kai kurios politinės aplinkybės išprovokavo ypač atvirą menininko kalbėseną. Formaliuoju aspektu Vaitiekūno tapyba taip pat įgijo savotiško švarumo. Panašiai kaip po daugkartinio distiliavimo krietolinį tyrumą ir vis aukštesnį švarumo laipsnį, pajėgiantį dar labiau sudrumsti vartotojo sąmonę, įgauna „samagonas“. Spalvos tapo ryškesnės ir labiau motyvuotos, potėpiai – stipresni, piktesni ir labiau užtikrinti, net baltos grunto properšos tarp koloristinių šuorų atrodo kaip niekad švarios ir nesuteptos, lyg šviežiai iškrakmolyta patalynė.

2008-aisiais Vaitiekūnas nutapė du ciklus: trijų dalių „Neaprėpiamą tigrinės krevetės plėšrumą“ ir didesnio formato diptiką „Vipas“. Jiems būdinga tai, kad spalvinėmis linijomis, prasišviečiančiomis ar net neužtaptomis, tik kontūriškai apvedžiotomis dėmėmis menininkas įtikinamai perteikia skylių, olių, duobių ir kiaurymių išpūdį. Kompozicijos sukonstruotos iš binarinių, opoziciskų derinių – plokštumų, ant kurių menamai galima užlipti (arba kurių negali perskrostiti net skvarbiausia akis), ir virtualių ertmių, kurios, nors ir nėra juodosios dėmės (nes absoliučiai baltos), įtraukia, įsiurbia, nepalikdamos jokios vilties iš ten išlįsti. Prielaidą apie olių motyvo do-

Justinas VAITIEKŪNAS. Iš ciklo „Garikula Georgia“

minavimą tapyboje argumentuoja ir pasakojamasis lygmuo. Tigrinės krevetės yra vėžiagyviai ir šliaužioja po visokias įdubas ir įgilinimus, o „Vipe“ minčių apie visokio pobūdžio kiaurymes sukelia ekspresyviai ir elegantiškai (ypač teigiama autoriaus kūrybos savybė!) ištapyti užpakaliai. „Subinės“, kaip pasakytų koks nors storžievis, nes vulgarumo toms prieš žiūrovų akis šmėžuojančioms sėdynėms tikrai netrūksta.

Mažiau pakito grafinis Vaitiekūno kūrybos aspektas. Minėtasias akvareles dėl linijinio jų pobūdžio galima priskirti grafikos sferai ir niekam daugiau – gal supykęs autorius manęs nenušaus? – na, dar įmanoma jas išskirti į atskirą sritį (panašiai kaip japonų *sumi-e*). Vaitiekūno tapyboje galima išvystyti radikalių stilistinių, ikonografijos

naujovių, o piešiniai tęsia senų įvaizdžių ir temų seriją. Tačiau po tam tikro lūžinio momento net ir čia ėmė ryškėti pokyčiai. 2006–2007 metais menininkas įnirtingai eksploatavo militaristines grėsmes ir pavojus, pasakojo apie kariuomenių apsiaustus, intensyviai bombarduojamus miestus, plėtojo kalnų (tai ypač svarbu!) temą. Šiais metais tyrinėjimo ir pasakojimo objektai išsikristalizavo, tapo labiau apibendrinti ir monumentalizuoti, transformavosi į fundamentalius kalnų ir viršūnių vaizdus. Jie fundamentalūs, nes neaplipę kasdieninėmis, žemiškąjį gyvenimą ir jo tuštybę reprezentuojančiomis smulkmenomis (pavyzdžiui, iki tol buvusiais populiariais humanoidų kaukolių fragmentais). Lūžį lėmė du faktai. Pirmas – Rusijos karinė invazija į Gruziją. Politinėms realijoms niekada nebuvusį abejingą dailininką tai paveikė ir kaip pilietį. Antra – jo paties išvyka į šią už savo laisvę ir vientisumą kovojančią kalnų valstybę rugsėjo mėnesį (Garikulos viloje – menininkų rezidencijoje – jis sukūrė akvarelių ciklą „Garikula Georgia“). Būtent nuo tada kūrėjas bent laikinai metė šalin aliejinius dažus ir paletę, net granitinius pieštukus, ir atsidėjo akvarelių liejybai. Motyvacija paprasta – akvarelės patogesnės mobiliam žmogui. Į kartoninę tūtą sukištos popieriaus skiautės, į krepšį įsimesta dažų dėžutė ir kelias teptukų neapsunkino kelionių lėktuvais, o trumpas viešnagės Gruzijoje laikas taip pat skatino pasirinkti tokią techniką, kuri verčia susikoncentruoti ir greitai dirbti.

Minėti kiaurymių ir kalnų motyvai galėtų būti šrifto raktas Vaitiekūno 2008 metų kūrybai. Menininkas įgijo pranašavimo dovaną – savo paveikslais, akvarelėmis ir piešiniais jis geba nuspėti ateitį ir kalba apie dalykus, kurie dar tik bus. Platonas „Puotoje“ teigė, kad esama pranašavimo galią turinčių žmonių (*theios aner*), kurių lūpomis kalba dievai. Mimezės teorijoje dailę su poezija susiejęs filosofas nurodė, kad tokie pranašai yra dailininkai ir poetai. Ne mažesnę vaidmenį pranašavimo procese vaidina aukštumos ir žemumos. Tas, kas niekada nėra buvęs kalnuose, nesvarbu, kokuose – aukštuose ar žemuose, uolėtuose ir išraižytuose skardžių, tarpeklių, kanjonų, apgludintuose laiko ir atmosferos, apžėlusiuose medžiais, alpiniais žolynais, tundriniais krūmokšniais, Karpatuose, Tatruose, Urale, Kaukaze, Tian-Šanyje, Himalajuose, arba nusileidęs žemyn į urvus, irgi nesvarbu,

kokius – gilius, susiformavusius požeminiams vandeniems išgraužus nuosėdinių uolienų sluoksnius, klaidžiojęs angliakasių šachtose, Skandinavijos grotose ar elementariuose lietuviškuose bulvių kaupuose, tas niekada nesupras, kokie jausmai apninka ten atsidūrus. Vienas pažįstamas man aiškino, kad po romaniniu arba gotikiniu skliautu kokias penkiolika minučių pastovėjusį žmogų apima lengva euforija. Turint omenyje, kad dangus taip pat yra gigantiškas skliautas, bet ne žmonių, o dievų ir angelų statytas, nekeista, kad į aukštą kalną įsiropšusį keleivį apima dar didesnė euforija, kartais tikra ekstazė. Panašus jausmas apėda tą, kuris nusileido į žemės gelmes. Tam ypač pasiduoda subtilesnės psichikos individai – dailininkai, poetai, aktoriai, net bibliotekininkai, juk jie irgi yra humanitarai.

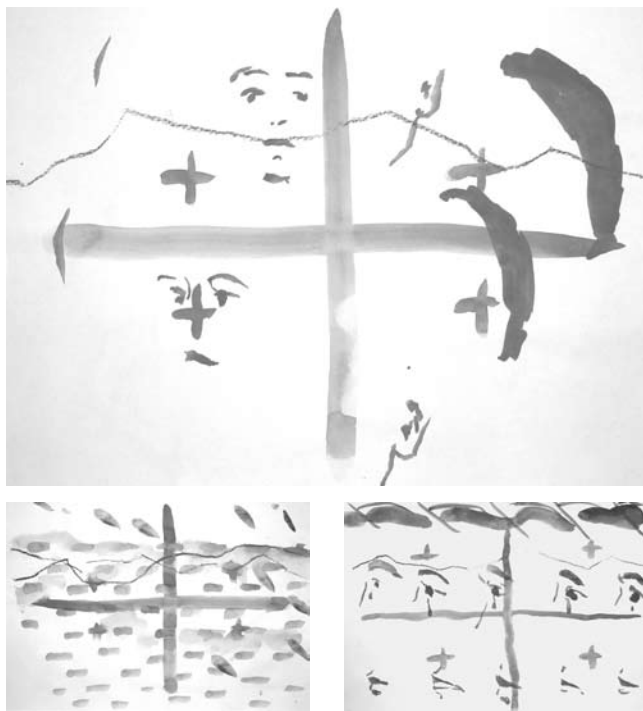
Vaitiekūnas yra šio, sakyčiau, neįprasto reiškinio liudytojas ir gyvas įrodymas. Visų pirma jau vien todėl, kad net nevažiuodamas į kalnus, nelįsdamas į urvus jis juos piešia ir tapo kaip pašėlęs. Ypač iškalbingas pavyzdys būtų chrestomatinis 2008 metų piešinys „Apskaičiuotas kalnas“. Vientisa, kartais nutrūkstančia, paskui vėl sustorėjančia granitinio pieštuko linija jis braižo smailių išklotines, siluetus, projekcijas (ar tai neprimena pitagorininkų bandymo racionaliais būdais, matematiškai apskaičiuoti dvasinius dalykus?). Mažesniais punktyrais skaido kalnų šlaitus į miniatiūrinius akrus, hektarus, kvadratinis kilometrus. Akimis tarytum žiūronais ant fiktyvių ir įsivaizduotų kalnų gano antilopes, ožkas, jakus. Lyg koks Afganistano dykvietėse pasiklydęs lietuvių archeologinės ekspedicijos narys netikėtai aptinka nerealių pilių, tvirtovių, bastionų griuvėsius. Atrodo, jis daro tai apimtas tikrų tikriausios kalnų ligos.

Tai, ką aprašiau, atskleidžia fundamentalią tiesą: tarp alpinisto ar speleologo ir dailininko egzistuoja keli esminiai skirtumai. Kalnietis (urvų tyrinėtojai, žinoma, yra kitokie, bet ir jie neapsieina be specialiųjų prietaisų) turi susikrauti dvidešimt penkis (o gal ir daugiau) kilogramus sveriančią kuprinę, gerai susiveržti dygliuotų batų raištelius ir iš tikrųjų kopti į viršūnes, o menininkui užtenka pasitelkti vaizduotę, atpalaiduoti sąmonę, atmerkti akis, čiupti piešimo, tapymo priemones ir leistis į menamą kelionę. Kitas skirtumas tas, kad į fiktyvius kalnus įkopusį

menininką iš tikrųjų apima euforija ir ekstazė, o alpinistas gali to ir nepatirti, manau, jam trukdo įsipareigojimas įvykdyti sportinius normatyvus. Apie kokį katarsį galima kalbėti kybant ant virvės virš keliasdešimties metrų gylio prarajos arba pašėlusiu greičiu leidžiantis nuo ledkalnio?

Remdamasis Vaitiekūno kūrybos pavyzdžiu drįščiau teigti, kad, pasinėrę į kalnietišką afekto būseną, menininkai sugeba ne tik fiksuoti savo vizijas, bet ir pranašauti, t.y. virtualiai aplankyti kalnai suteikia orakulo galių, o pamatyti vaizdai atskleidžia, kas ateityje galėtų įvykti (bet gali ir neįvykti – tai kiekvieno regėjimo ar ištarmės išlyga). Priežastis labai paprasta – kopiant į kalną, proporcingai mažėja atstumas tarp mirtingųjų ir dievų. (Nesvarbu, kad Jurijus Gagarinas sakė nieko ten nematęs – gal jis pakilo per aukštai.) Analogiška ir atvirkštinė situacija: vis giliau kasantis po žeme, įmanoma užtikti ką nors iš anapusinio pasaulio. (Ne veltui graikų Hadas ar Dante's *Inferno* plyti kažkur apačioje.) Geriausias pavyzdys – Dievo sosto link statytas Babelio bokštas, analogišką funkciją atlikusios senųjų toltėkų ir majų piramidės, Andų viršukalnėse suręstas šventasis Maču Pikču miestas. Su požemiais tas pats – paleolito gyventojai lindo į urvus, o ten anglimi, ochra zulino žvėrių būrius, kad išpranašautų sėkmingą laimikį. Dievo Apolono, susijusio su poezijos menu ir pranašavimu – o tai yra neatsiejami dalykai (sakydamas, kad tapyba yra aukščiau už literatūrą, didysis Leonardo, matyt, turėjo omenyje su šiomis sritimis susijusias pranašavimo galias), orakulė Pitija Delfuose sėdėdavo ant bronzinio trikojo, kuris būdavo statomas ant siera ir garais spjaudančio žemės plyšio. Vėl galima pasikartoti ir patikslinti – tik paprasti mirtingieji griebia kirtiklį, virvės ritinį ir kopia kalnuosna arba lenda urvuosna. Menininkams to nereikia – aukščiausius kalnus jie susirenčia vaizduotėje, iš ten ir pranašauja...

Kalbant apie Justiną Vaitiekūną kaip menininką vizionierių, reikia pasakyti, kad jis numato fundamentaliuosius, visą žmoniją ar net visatą kamuosiančius kaktaklizmus. Nesismulkinu su miniatiūrinėmis pavienių individų biografijomis ir gyvenimo aprašymais. Tarytum Levas Gumiliovas istoriją pasakojęs iš paukščio (konkrečiai – kilmingojo erelio) skrydžio, Vaitiekūnas iš menamų viršukalnių stebeilijasi į ištisu tautų, nacijų ateitį.

Justinas VAITIEKŪNAS. Akvarelės. 2008

Žvelgiant į jo kūrybos visumą, pastebima tam tikra specializacija. Bent jau šiuo metu menininką kamuoja pranašiškas dvilypumas.

Viena vertus, jo akirytyje – lietuvių tauta ir jos ateities perspektyvos. Krevečių cikle užfiksuotos skylės yra aki-vaizdus Didžiosios Ekonominės Krizės, skylėto Lietuvos Respublikos biudžeto ženklas. Dailininkas tiesiog pirštu prikišamai rodo, kad pirkdami visokias pažemias šliaužiojančias egzotiškas gėrybes iššvaistysime visas pajamas, mus pražudys nežabotas vartotojiškumas. Gigantiškasis „Vipas“ be jokių užuolankų, tiesiai ir atvirai deklaruoja, kas dėl viso šito kaltas. Be abejo, pirmiausia kalti mes patys. Tačiau remiantis pasaulinių sąmokslų teorija, yra kaltesnių už mus pačius. Diptiko pavadinime koduota raidžių santrumpa (v.i.p.) suponuoja užuominą apie pasaulio ekonominio elito kaltę ir atsakomybę dėl lietuvių tautą ištikusią nelaimių. Užpakalius paprastais žmonėms atkišę Romos klubo nariai ar bilderbergeriai išurbė biudžete skylės, privertusias daugelį susigūžti ir pasijusti blogiau negu galėtų.

Kita vertus, kaip liudija piešiniai ir akvarelės, menininko žvilgsnis krypta ir pietų pusėn – į tolimąjį Kaukazą, į Gruziją. Gali būti, kad vidinės šilumos banga šiaurės platumų gyventojus savaime stumia į pietų aukštumas. (Lietuvos ateitį galbūt spėja kur nors Islandijoje, Norvegijoje ar net ir Latvijoje gyvenantis koks nors vietinis „Justinas Vaitiekūnas“.) Išvada paprasta ir aiški – visus metus piešdamas apgultus, apsuptus, apšaudomus miestus ir gyvenvietes, menininkas tiesiog išpranašavo karinį konfliktą tarp surusintos Pietų Osetijos ir Gruzijos. Antai piešinyje „Miestas su šuliniu ir ataka“ yra labai aiški užuomina apie Gorio šturmą. Virš kaukolės formos (pasmerktojo pralaimėti simbolis), gynybine siena ir lokatoriais apjuosto miesto su į šulinį panašiu objektu viduryje (entropijos apimtas Stalino atminimo ženklas – priminsiu, kad Goris yra Džiugašvilio gimtinė) „kabantys“ sraigtasparniai, parašutai ir kiti skraidymo aparatai anonsuoja elitinių rusų pajėgų, Pskovo desantininkų (76-oji oro desanto divizija) taikų šturmą (*Prinuždenije vo imia mira*, – pasak tarsi Medvedevo, tarsi Putino...). O ir „Apskaičiuotas kalnas“ – tai užuomina apie teritorines Rusijos pretenzijas ir norą „suvirškinti“ Abchaziją su Pietų Osetija.

Grįžęs iš Gruzijos Vaitiekūnas ir toliau gilina į gruziniškąją problematiką ir lyg dėliodamas pasjansą bando prognozuoti šio regiono ateitį. Į ciklus susidėlioję Gruzijos vėliavos struktūrą primenantys artefaktai pranašauja dar labiau gilėsią konfrontaciją (tai liudytų cikle „Plius minus“ makedonietišų falangų, romėniškų legionų principu sudėliotos binarinės elementų grupės), kaimyninių ir tolimesnių šalių dėmesį Užkaukazei (cikle „Neišgalvotos istorijos“ kalnuose mirkčioja miriadais žvaigždėškų ar debesėliškų akių), gal net dar didesnio masto okupaciją – apie tai byloja tyrai baltose „Susitikimų“ plokštumose išpaustos tamsios, gilios pėdos su plėšriais kontūrais. Nebandydamas daugiau spėlioti (esu tik šioks toks dailėtyrininkas, o ne Kumų sibilė ar Delfų orakulas), galiu tik konstatuoti, kad kai kurie menininkai turi pranašavimo dovaną, suteiktą jiems nežinia kokių jėgų, o mes, paprasti mirtingieji, patys spręskime, tikėsime tuo ar netikėsime, jei, žinoma, netyčia pavyktų tuos pranašų ženklus perskaityti. ■

„ATVIRAS RATAS“ – *GYVOJO TEATRO MODELIS*

Vietoj įžangos

Lietuvoje jau turbūt nieko nestebina besikuriantys nauji nepriklausomi, privatūs teatrai. Profesionalūs aktoriai vis dažniau buriasi į formalias ar neformalias trupes. Vieni tai daro skatinami meninių ambicijų, kiti ieško papildomo pragyvenimo šaltinio, dar kiti bando susikurti darbo vietą, nes valstybiniuose teatruose įsidarbinti sunku – profesionalių aktorių skaičius nuolat auga, aktoriaus profesija vėl tampa viena populiariausių šalyje. Lietuvos muzikos ir teatro akademijos (LMTA) Kino ir teatro fakultetas kasmet surenka vidutiniškai 16–20 aktorių kursą, kas antrus metus renkami net du kursai tuo pat metu, kasmet akademią baigia vidutiniškai 8–18 aktorių bakalaurų. Valsybiniai teatrai negali kiekvienam baigusiam suteikti darbo. Belineka arba imtis asmeninės iniciatyvos, arba ieškoti režisierių globos, „užtarimo iš viršaus“. Arba keisti profesiją. Kuo toliau, tuo patrauklesnė tampa galimybė suburti savo trupę.

Teatro laboratorija „Atviras ratas“ – tai jaunų, 2006 m. laidos aktorių kursas (vadovai – aktorius prof. Vladas Bagdonas ir vienas iš Keistuolių teatro įkūrėjų, aktorius, dramaturgas, kompozitorius, režisierius Aidas Giniotis). Kodėl šio tikslinio kurso, kuris buvo rinktas Keistuolių teatrui, pirmajam privačiam teatrui Lietuvoje, absolventai įkūrė savo atskirą, nepriklausomą teatrą, sukeldami didelę nevienareikšmiško susidomėjimo bangą? Paskutiniaisiais studijų metais (2005–2006)

pasirodė pirmosios diplominių spektaklių premjeros Keistuolių teatre: Kęstučio Antanėlio ir Sigito Gėdos roko opera „Meilė ir mirtis Veronoje“, Andrewo Lloyd Webberio ir Timo Rice'o miuziklas „Juozapas ir jo svajonių apsiaustas“. Prof. Bagdono režisuotas Martino McDonagho „Luošys iš Ainišmano salos“, autobiografinės improvizacijos „Atviras ratas“. Būtent šis jaunimui skirtas spektaklis, palankiai įvertintas ne tik žiūrovų, bet ir teatro kritikų – už šį spektaklį režisierius Aidas Giniotis 2005 m. buvo apdovanotas „Auksiniu scenos kryžiumi“, – tapo svarbiausiu impulsu savarankiškai eiti teatro keliu, ieškoti vis naujų kūrybos raiškos būdų ir principų, kurti „kitokio“ – *gyvojo* – teatro viziją. Teatro, ugdančio atvirą visuomenę.

2006 m. rugsėjo 22 d. buvo įkurta viešoji įstaiga Teatro laboratorija „Atviras ratas“, gyvuojanti jau pusantų metų. 2008 m. balandžio mėnesį jai buvo suteiktas *teatro* vardas.

Netikėta sėkmė ir pripažinimas atvėrė dar platesnes erdves jauniems aktoriams – per pirmąsias užsienio gastroles Rygoje, festivalyje „Homo Novus“, pavyko užmegzti kontaktus su kitų šalių teatrais. Autobiografinės improvizacijos „Atviras ratas“ tapo nauju Lietuvos teatro, skirtu jaunimui, veidu ne tik Lietuvoje, bet ir užsienyje – ten spektaklis vaidinamas anglų kalba.

Nors šio kurso aktorius daug kas dar ir dabar vadinama trečiaja „Keistuolių teatro“ karta, studentams nebuvo paslaptis, kad į šį teatrą pateks geriausiu atveju

tik keturi ar penki iš jų. Privačiam, save išlaikančiam teatrui priimti juos visus būtų per sunki našta. Todėl savojo teatro idėja darėsi aktualesnė, nors išsižadėti „Keistuolių teatro“ irgi nė vienas nenorėjo.

Idėja

Kiekvienas teatras siekia būti reikalingas ir įdomus žiūrovams, tačiau dauguma teatrų, nepriklausomai nuo jų statuso, anksčiau ar vėliau „miršta“ – tampa nuobodūs, neteikia jokio tikro džiaugsmo, neprovo-kuoja nerimo, virtę viso labo nostalgiskais praeities šešėliais. Vienas iškiliausių XX a. režisierių Peteris Brookas knygoje „Tuščia erdvė“ rašo: „Tikrojo praeities meno nebėra – liko tik jo imitacijos“. Tačiau tai nereiškia, kad tradicija, jos puoselėjimas ir tęstinumas kenkia teatro gyvasčiai. Laiko patikrintos klasikinės pjesės – vienas didžiausių teatro turtų. Klasikinė aktorinė mokykla, vaidybos būdai ir sistemos – pagrindas, ant kurio galima kurti, auginti ir puoselėti teatrą, kuris gyvas *čia ir dabar*, kuris traukia žiūrovus atvira ir įtaigia kalba, o ne tuščiu išoriniu blizgesiu. Tokio teatro misija, pasak Williama Shakespeare'o, – rodyti visuomenei jos pačios tikrąjį veidą. Teatras, jeigu jis egzistuoja tik tam, kad egzistuotų, yra pasmerktas. Teatrui reikia turėti idėją ir tikslą. Tačiau bėda ta, kad mūsų visuomenėje teatro vieta yra visiškai neapibrėžta, o ir jis pats nelabai aiškiai suvokia savo misiją. Vienam teatrui rūpi tik pinigai, antram – tik šlovė ir žiūrovų pripažinimas, trečiam – vien pramogos. Žiūrovai, pasiklydę margame, viliojančiame ir dažnai apgaulingame teatro pasaulyje, irgi nesąmoningai prisideda prie *Negyvojo teatro* puoselėjimo, nes jį toleruoja. „Žiūrovai ieško teatre to, ką galėtų apibūdinti „geriau nei gyvenime“, todėl lengvai painioja „kultūringumą“ ar, tiksliau, jo išorinius blizgučius su tuo, ko nepažįsta, bet miglotai nujaučia egzistuojant; šitaip jie skatina blogus spektaklius ir tragiškai apsigaua“. Taip teatras atsiduria užburtame rate. O aktoriai, ypač jauni, jaučiasi supančioti aplinkybių, kurios nuo jų nepriklauso. Pasak Brooko, aktoriai kartais būna „pavydūs ir smulkmeniški“, bet jis dar nebuvo sutikęs „tokio

aktoriaus, kuris nenorėtų dirbti.“³ Tačiau vienas pats jis nepakeis situacijos, kurioje atsidūrė. Jeigu teatras, kuriame jis dirba, neturi aiškaus tikslo, tai ir aktorius jame – tik amato įrankis, o ne kūrybos instrumentas. Ir liks toks, jeigu nesutiks daugiau tokių kaip jis, kuriems gyvas teatras reikalingas kaip oras, nes tai jų gyvenimo prasmė ir tikslas.

Lietuvos muzikos ir teatro akademijoje būsimųjų aktorių kursus paprastai renka režisieriai, kai kuriais atvejais – aktoriai. Įsitvirtino tradicija kursą rinkti konkrečiam teatrui, tačiau tai ne visada yra gerai. Būna, kad studijas baigę aktoriai mieliau renkasi ne šiltą, nes nuolatinę, vietą valstybiniame teatre, o keičia paskui savąjį režisierių ir dirba su juo įvairiuose teatruose. Ryškiausias to pavyzdys Lietuvoje – režisierius Jonas Vaitkus ir jo mokiniai aktoriai. Pasitaiko, kad kursą surinkęs režisierius dėl įvairiausių priežasčių pats jį palieka. Tačiau toks atvejis, kai režisierius, jau turintis drauge su kolegomis įkurtą privatų teatrą, įkuria dar vieną – pirmas Lietuvoje.

Režisieriaus Aido Giniočio *teatro laboratorijos idėja* neatsiejama nuo autobiografinių improvizacijų spektaklio „Atviras ratas“, kurio vienas iš pagrindinių tikslų buvo ir yra ugdyti aktorius kaip savarankiškas, stiprias asmenybes. Kiekvienas čia asmenybė, auganti ir kurianti greta kitų asmenybių. Teatro laboratorijos sąvoka, iš dalies remiantis lenkų režisieriaus Jerzy'o Grotowskio įkurtame Teatre-laboratorijoje suformuluotais kūrybos principais, yra priimtinausia „Atviro rato“ trupės idėjoms ir tikslams. Neigdamas teatrinę rutiną ir šampus, Grotowskis sukilo prieš pompastišką teatrą, „turtinę“ išorinio blizgesio. Jis svajojo apie teatrą, kuriame, atmetus visus režisieriaus manymus, nereikalingus atributus – grimą, butaforiją, scenos techniką, dekoracijas, – liktų tik aktorius, vykty akistata tarp aktorių ir žiūrovų. Taip kilo „skurdžiojo“ teatro idėja. Režisieriaus Grotowskio nuomone, teatras – tai priemonė geriau pažinti save. *Gydytis ir gydyti teatru*, remiantis savo asmenine patirtimi ir dalijantis ja su žiūrovais. Kitaip tariant, akcentuojama *terapinė teatro funkcija*, kuri, pasak režisieriaus Giniočio, ir yra pagrindinis teatro laboratorijos tikslas, svarbiausia kūrybinė nuostata. Teatras,

„Atviras ratas“.
D. Matvejevo
nuotr.

tiesiogiai veikiantis žiūrovų protą ir emocijas, visų pirma turi būti *tiesiogiai susijęs* su jį kuriančiais aktoriais. Toks tikslas koduotas pačioje spektaklio „Atviras ratas“ temoje – neišvengiamas ir skaudus atsisveikinimas su vaikyste ir paauglyste tapo artimas tiek aktoriams, tiek žiūrovams. Siekiama sužadinti žiūrovų asmeninius *prisiminimus* ir *emocinę atmintį*, sukurti palankią atmosferą, kad jie ryžtųsi pasidalyti savo išgyvenimais ir mažasis aktorių ratas prasiplėstų iki didžiojo rato, kurį sukuria publika. Tokio teatro tikslas – „ištrinti“ ne tik fizinę, bet ir dvasinę ribą tarp aktorių ir žiūrovų. Tokiam teatrui reikalingi tik veikiamosios rūšies dalyviai.

Tikslas

Teatro laboratorijos „Atviras ratas“ vienas pagrindinių tikslų, pradėjusių formuotis dar repetuojant autobiografinių improvizacijų spektaklį, visų pirma yra orientuotas į konkrečius žiūrovus, gyvenančius šiuolai-

kinėje visuomenėje, nepaisant jų amžiaus ir socialinio statuso. Atvirą, laisvą, tolerantišką visuomenę ugdyti pasitelkiant gyvą, atpažįstamą teatrinę kalbą, nemoralizuojant, (iš)vengiant plokščios didaktikos – vienas pagrindinių laboratorijos uždavinių. Teatras – šventa misija, kurią savo kūryba ir aktyvia asmenine pozicija įprasmina aktoriai. Teatras – tai ne savitikslis monologas, bet abipusis *gyvas dialogas*.

Kurti teatrą „iš nieko“, rinktis aktualias temas, skatinti trupės aktorius, kad patys kurtų spektaklius, rašytų pjeses, muziką ir sąmoningai ieškotų minimalistinių saviraiškos priemonių. Šie paprasti, visiems suprantami principai nuolatos kinta ir nevaržo kūrėjų iniciatyvos. Teatro laboratorijos tikslas – kuo optimaliau visa tai išnaudoti.

Aktoriai dalyvauja spektaklio dramaturgijos kūrimo ir tai natūralus mokymosi procesas. Kuo giliau jie pasineria į spektaklio kūrimą, tuo vieningesnė darosi trupė. „Atviras ratas“ jauniems aktoriams tapo puikia

galimybe suvokti pagrindinius dramaturgijos kūrimo principus ir juos pasitikrinti.

Atsirado net nauja sąvoka – „atviraratiškumas“. Ji apibūdina išskirtinį bruožą – visi laboratorijos spektakliai paremti pačių aktorių asmenine patirtimi, jų kuriami personažai, vaidybos būdas išsiskiria tam tikromis, tik jiems būdingomis savybėmis.

Gyvojo dialogo teatras

Teatro terapiją kūrybos procese patyrė kiekvienas laboratorijos aktorius ir tai pasirodė reikšminga ne tik individualiam procesui, kuris nedetalizuojant susideda iš trijų dalių. Pirmoji yra emocinės atminties sužadimas – išpūdzio prisiminimas ir jo perteikimas, vėliau istorija „pasakojama“ kartu su partneriu, paklūstant režisieriaus suformuluotoms nesudėtingoms teatrinio „žaidimo“ taisyklėms, pasitelkiant *improvizaciją* – partneris pasirenkamas spontaniškai, nesiimdamas kurti charakterio, jis privalo stačia galva „nerti“ į žaidimą ir daryti tai, kas jam sakoma. Kitas etapas sudėtingesnis – reikia perteikti pagrindinę pasakojamos istorijos mintį, remiantis dabartiniu aktoriaus santykiu su savo paties konkrečia istorija. Tai ypač sunku, nes tenka atverti skaudžius patyrimus, giliai užslėptas traumas ir baimes. Bet pats faktas, kad aktorius ryžosi tokiam atvirumui, yra vertinga patirtis visiems. Šį etapą kiekvienas aktorius įveikia labai savitai, tai priklauso nuo individualybės ir valios pastangų. Tie, kam pavyksta išpažinties aktą išversti į teatrinę kalbą, tampa pavyzdžiu kitiems kolegoms, o vėliau – žiūrovams. Daugeliui tenka įveikti šį etapą ne kartą, vis pradėdant viską iš pradžių. Aktoriai, patyrę, ką reiškia būti savo istorijos dramaturgais ir režisieriais, gali laisviau jaustis spektaklyje, jį valdyti. Tai labai svarbu, norint realizuoti pagrindinį laboratorijos tikslą – rasti ryšį su auditorija, užmegzti su ja gyvą kontaktą *čia ir dabar*.

Režisierius Giniotis demonstruoja pedagogo ir režisieriaus meistrystę: aktorių įvykdytos užduotys – atgavinti savo emocinę atmintį, papasakoti apie save, atverti savo skaudulius, baimes, ypatumus – suteikė galimybę geriau pažinti vieniems kitus. Toks aktoriaus ugdymo

kelias, atsispiriant nuo jo patirties, gali tapti tam tikru aktorių rengimo *metodu*. Kai kurios ypač asmeniškios aktorių istorijos gal niekada nebus papasakotos viešai, nes tai intymūs atsivėrimai savo noru, o ne per prievartą, – kiekvienas laboratorijos aktorius, *žinodamas ir jausdamas, ką nori pasakyti*, renkasi, ką pasakoti, o ko ne. Jis yra laisvas, be to, neprivalo ir ateityje būtent taip dirbti. Autobiografinės improvizacijos „Atviras ratas“, kaip vienas ryškiausių teatro terapijos pavyzdžių, savo atvirumu nesiekia nieko šokiruoti ar priblokšti, skatina dalytis skauduliais, atvirai apie juos kalbėti.

Tai nebaigtas spektaklis. Jo kūrimo procesas vis dar tęsiasi, aktorių sudėtis kaskart kinta, temos – taip pat. Pirminė tema, nuo kurios ir prasidėjo savitos teatrinės kalbos paieškos, – neišvengiamas ir skaudus atsisveikinimas su praeitimi, vargu, ar kada bus išsemta iki galo, todėl ji vis dar vyrauja greta kitų spektaklio temų, o jų, laikui bėgant, irgi daugėja.

Temos ir problemos aktualumas. Identifikacija.

Spektaklyje „Atviras ratas“ dažnai sukuriama keistas įprastos vaidybos ir nevaidybos derinys. Ar aktorius iš tikrųjų pasakoja, ar vaidina, kad pasakoja? O gal meluoja, išgalvodamas ar smarkiai padailindamas kokį nors įvykį? Kur riba tarp sėdinčiųjų rate ir už rato? Kada mažasis ratas virsta didžiuoju – atviru ratu? Gyvenimas scenoje nekuriamas, remiantis natūralistiniais principais. Jį perteikti reikia ne tik tinkamos formos, „pagavių“ aktorių, aktualių temų, bet ir žiūrovų, gebančių atsiverti kitokiam teatrui, to atsivėrimo nebijančių. Aktorių pasakojamų istorijų tikslas – sužadinti žiūrovų emocinę atmintį, jiems to nė nenujaučiant, sukelti norą išsipasakoti, pasidalyti mintimis, atsisėdus tarp aktorių. Žiūrovai nėra verčiami ar specialiai provokuojami tai daryti. Tačiau tam, kad aktorius įtrauktų juos į veiksmą, žiūrovai turi patys to norėti. Po spektaklio vykstančiose diskusijose žiūrovai kartais pradeda pasakoti savo istorijas, norėdami pratęsti ką tik pasibaigusį teatrinį vyksmą. Jei taip įvyksta, vadinasi, aktorių darbas, jų misija įgauna dar didesnę prasmę.

Kitas žiūrovų ir aktorių identifikacijos pavyzdys

galėtų būti teatro-laboratorijos aktorius Justo Tertelio monospektaklis, kurio tema – pradedančio jauno aktorius santykiai su teatru. Teatras – viena iš žiūrovams patraukliausių temų. Publikai visada norisi sužinoti, kas „ten“ – teatro užkulisiuose – vyksta. Tertelis, tai susitapatindamas su savo personažu, tai nuo jo atsiribodamas, leidžia žiūrovams pamatyti ir pajusti visus aktorinio kelio sunkumus. Spektaklis, ko gero, labiausiai veikia jaunus, maištingus žmones, kuriems viskas dar prieš akis. Giniotis, ragindamas laboratorijos aktorius, kad jie parašytų po pjesę, jaunus artistus veda savarankiškos kūrybos keliu, kuris visų pirma orientuotas į žiūrovus, nes „Vienintelis visoms teatro formoms bendras dalykas yra poreikis turėti publiką“⁴.

Gyvojo teatro modelis

Teatras kaip žaidimas – tai vienas iš esminių Giniočio suformuluotų pedagoginių principų, kuriais remiasi aktorių psichologinio parengimo metodas, neatsiejamas nuo kiekvieno iš jų požiūrio į teatrą ir asmeninio, subjektyvaus santykio su teatru. Šį principą režisierius naudoja ir kurdamas *Gyvąjį teatrą*.

Žaidimas, iš esmės turintis visus vaidybos elementus – tam tikros aplinkybės, žaidimo taisyklės, asmens savybių ir įgūdžių pasitelkimas, – visų pirma naudojamas kaip pedagogikos įrankis, nes mažina psichologinę įtampą, sukliamą atsakomybės jausmo, skatina atsipalaiduoti, išplečia ir atveria aktorius įgimtas galimybes, jo asmenines ypatybes, padeda greičiau ir efektyviau įsisavinti naujus elementus. Žaisdamas aktorius būna aktyvus, atsipalaidavęs ir kartu susikoncentravęs, organiškas, lengviau pasiduodantis improvizacijai. Giniočio nuomone, žaidimas provokuoja *azartą*, o tai viena stipriausių emocijų, dažnai nugalinti visas kitas. *Azartas laimėti* sukelia sveiką konkurencijos jausmą, nes visada galima sau pasakyti: „Tai – tik žaidimas.“ *Azartas žaisti* sutelkia aktorius vidinę energiją ir nukreipia ją tinkama linkme. Be to, sužadina aktorius vaizduotę, o ji yra viena iš būtiniausių kūrėjo savybių. Žaisdami aktoriai ne tik

geriau pažįsta save, bet ir pajunta, ką reiškia būti komandos nariu, ką kolektyvas reiškia asmenybei ir ką reiškia būti asmenybe kolektyve. Toks principas toli gražu nėra lengvai įsisavinamas, tam reikia laiko ir pastangų.

Požiūris, kad teatras – tai žaidimas, padės aktoriui kuriant ne tik „lengvesnius“, bet ir psichologiškai sunkius, alinančius, daug dvasinių pastangų reikalaujančius vaidmenis. Kuriant tokį charakterį, svarbu įvaldyti žaidimui būdingą *dalinio atsiribojimo efektą*, kurio tikslas – padėti aktoriui lengviau „įeiti“ į vaidmenį ir „išeiti“ iš vaidmens. Čia svarbu žaidybinio *dalinio atsiribojimo* nepainioti su paviršutiniškumu. Žaidimas netrukdo aktoriui kurti psichologiškai gilaus vaidmens, o kaip tik padeda. Tai glaudžiai susiję su *aktorine išėities pozicija*, kurią nulemia du esminiai, vienas kitam tolygūs komponentai – „aš“ ir „mano personažas“, jų tarpusavio ryšiai ir sąveikos. Susitapatinimas su personažu, viena vertus, ir aktorius santykis su juo, antra vertus, išplečia aktorius kaip kūrėjo galimybes ir raiškos erdvę. Jis, pasakodamas savo personažo istoriją, tampa ir savo paties istorijos pasakotoju, gebančiu nutiesti gyvą dialogą šiapus ir anapus ramos.

Teatrui, pagrįstam *teatro kaip žaidimo* principu, būdingas *sąlygiškumas*, atsisakant sudėtingos ir dažnai nereikalingos butaforijos, dekoracijų, grimo. Tai *atviras teatras*, nes tarp aktorių ir žiūrovų beveik arba visiškai išnyksta vadinamoji „ketvirtoji siena“. Tokia me teatre aktoriai ir žiūrovai – lygiaverčiai žaidėjai, vienas kitam būtini partneriai. Pažymėtina, kad *teatro kaip žaidimo* principą, kuris tampa išskirtiniu pedagogikos bruožu, režisierius Giniotis taiko ne tik ugdydamas aktorius studentus, bet ir kurdamas spektaklius su profesionaliais aktoriais.

Teatro laboratorija „Atviras ratas“

Pati aktorių laboratorijos idėja nėra naujas reiškinys, jei kalbėsime apie pasaulinį teatro kontekstą. Tai savotiška terpė, sukurta tam, kad profesionalūs aktoriai toliau tęstų savo specialybės studijas. Nuo vienos asmenybės – režisie-

riaus ar teatro pedagogo – laikinai suburtos studijos ar kūrybinės dirbtuvės tai skiriasi dviem pagrindiniais principais: visų pirma, laboratorijos egzistavimas nėra apribotas laiko atžvilgiu, o antra – laboratorijos idėjinė išeities pozicija yra bendras aktorių komandos darbas, kuriam vadovauja laboratorijos idėjinis lyderis. Juo gali būti tiek režisierius, tiek vienas iš laboratorijos aktorių.

Pasak režisieriaus Aido Giniočio, teatro-laboratorijos idėja visada buvo šalia, bet reikėjo sulaukti tinkamo laiko, kad ji įgautų apčiuopiamą formą. Netradiciškai dirbti su studentais režisierius bandė jau pačioje savo pedagoginės praktikos pradžioje, tačiau principams subrandinti prireikė ne vienerių kūrybinio darbo metų.

Kodėl būtent šis aktorių kursas tapo pagrindu įkurti teatro laboratoriją, sunku pasakyti. Tačiau aki-vaizdu, kad stipriausiu postūmiu įgyvendinti šią idėją tapo antraisiais studijų metais pradėtos kurti autobiografinės improvizacijos „Atviras ratas“. Tada buvo surastas ne tik teatro išskirtinis braižas, bet ir savitas *Gyvojo teatro* modelis. Šiame spektaklyje susipina esminiai režisieriaus Giniočio pedagoginiai principai, filosofinis požiūris į teatrą ir jo idėją – tai kūrybingi, įvaldę savo profesiją aktoriai, atviri sau ir žiūrovams; tai pasirengęs ir subrendęs kurti *Gyvąjį teatrą* režisierius; tai teatro išsiilgę, gyvai į jį reaguojantys žiūrovai.

Išskirtinis teatro bruožas, nebūdingas kitiems menams, yra nepastovumas. Kūrybinis procesas teatre negali būti nenutrūkstamas, tačiau ir vadinamasis spektaklio „rezultatas“ negali būti baigtinis. *Gyvajam teatrui* spektaklis, kuris negyvena *čia ir dabar*, yra miręs. Išlaikyti *gyvą* procesą jam daug svarbiau už rezultatą. Režisierius Giniotis ne kartą yra sakęs: „Kai pajusite, kad nebenorite atsiverti vienas prieš kitą, prieš žiūrovus, ar kad nebegalite vaidinti „Atviro rato“, vadinasi, atėjo laikas susimąstyti, gal kažkas jums negero atsitiko – ir kaip aktoriai, ir kaip žmonės.“ Tai tarsi didelio aktoriams gresiančio pavojaus priminimas – liovęsi dirbti su savimi, užliūliuoti šlovės ir pripažinimo, jie praranda profesinį pašaukimą.

Gyvasis teatras geriausiai jaučiasi netradicinėse erdvėse, pasitelkęs netradicinę dramaturgiją arba visai jos atsisakęs. Toks teatras reikalauja didesnio paslankumo ir visų dalyvių pastangų – tiek aktorių, kurie siekia būti asmenybėmis ir nebijo atvirai kalbėti apie save, tiek režisierių, kurie turi tai suaktualinti ir apibendrinti, tiek žiūrovų, kuriems nevalia pamiršti, kad teatras yra ne vien pramoga, jis provokuoja mąstyti, protauti, vertinti, įsijausti, susitapatinti. Teatro laboratorija „Atviras ratas“ tai ir stengiasi daryti – čia ieškoma, tirama, tikimasi. Kartais klystama, kartais atrandama, bet visuomet tai yra *gyvas* veiksmas, *gyva* kūryba, kuriai reikalingi veikiamosios rūšies dalyviai šiapus ir anapus esamos ar įsivaizduojamos scenos. Tai galima įvardyti kaip vieną iš kūrybinio proceso etapų, todėl nebūtinai čia viskas yra absoliučiai teisinga ir neginčytina.

„Išdrįsti kalbėti – tai tas pats kaip išpažinti. Išpažindamas pažįsti save. Per save – kitus. Atvirai kalbėdami apie save, kalbame apie savo kartą. Kelias nuo savęs pažinimo į kitų pažinimą – nesibaigiantis kelias. Tarsi užburtas ratas. Mūsų tikslas – atverti tą ratą. Prabilti atvira teatrine kalba. Teatrinėmis taisyklėmis. Apie kitus per save. Gydyti ir gydytis teatru.“⁵ ■

¹ Brook P., *Tuščia erdvė*, Vilnius, 1992 m., p.15.

² Ten pat.

³ Ten pat, p. 28.

⁴ Ten pat, p.119.

⁵ *Idėja*, internetinė svetainė www.atvirasratas.lt

Aušra Marija SLUCKAITĖ-JURAŠIENĖ

MENO MUGĖ MAJAMYJE – TARPTAUTINIS ŽIEMOS RENDEZ-VOUS

Gruodžio pirmąją savaitę į Pietų Floridos kurortinį megalopolį Majamį, sakytum, iš dangaus ir iš jūros nusileidžia meno pajėgų desantas ir septynias dienas laiko „užėmęs“ miestą. Iškeliamos parodos vėliavos, mirga spalvingi reklaminiai plakatai, išdygsta nauji paviljonai ir tentai, parkuose – instaliacijos ir skulptūros. Kurortą užtvindo dešimtys tūkstančių atvykėlių iš viso pasaulio – dailininkų, kolekcininkų, muziejininkų, kuratorių, meno entuziastų, snobų, dailės pirkėjų ir piligrimų su meniniu nuokrypiu... Viešbučių kainos pašoka dvigubai. Restoranai plyšta per siūles. Tropinės saulės kaitinamą Majamį ir prie jo prisišliejusį *Mia-*

mi Beach apima meno ir meno sandorių karštinė. Čia vyksta garsi tarptautinė meno mugė *Art Basel Miami Beach* (trumpiau vadinama tiesiog *Basel*, *Art Basel* arba santrumpa *ABMB*) su satelinėmis mugėmis – *Art Miami*, *NADA*, *Aqua*, *Pulse* ir kitais galerijų telkiniais.

Pernai gruodį ši mugių mugė, dar vadinama „Tarp-tautiniu meno pasaulio žiemos *rendez-vous*“, vyko jau septintą kartą. Būgštauta, kaip šį renginį paveiks netikėtai užgriuvusi globalinė finansų krizė, juo labiau kad mugės *Art Basel Miami Beach* – Šveicarijos Bazelio mugės seserinės įmonės – pagrindinis sponsorius yra Šveicarijos bankas UBS, irgi susidūręs su finansiniais sun-

Joel-Peter WITKIN
Busho skęstantis laivas

kumais. Vis dėlto mugė vyko su dideliu įkarščiu, nors, pagal žiniasklaidos pranešimus, ji buvo kiek mažesnės apimties (normaliam žmogui vis tiek neaprepiama!), o pirkimai ir komercinės transakcijos vyko lėčiau ir buvo kuklesnės. Daugiau nei pusė oficialių *Art Basel* galerijų pripažino, kad meno kūrinių parduodama mažiau, kai kurių galerijų apyvarta smuko 30 ir daugiau procentų. Tačiau mugės kokybė dėl to ne tik nenukentėjo, bet buvo netgi aukštesnė nei prieš metus, o mugės mastas tebėra stulbinantis:

- mugėje *Art Basel Miami Beach*, įsikūrusioje kelis kvartalus užimančiame Konvencijų centre, veikė daugiau kaip 250 galerijų iš įvairių pasaulio šalių;

- 10% iš jų buvo naujos, pirmą kartą šioje mugėje dalyvaujančios galerijos;

- pristatyta daugiau kaip dviejų tūkstančių dailininkų darbai, nuo moderniosios klasikos, muziejinių kūrinių iki naujų kryptų ir naujų medijų – nuo Picasso, Miro iki Andy'o Warholo, Jeano Michaelo Basquiato, Billo Violos, ir kitų.

- už kelių kvartalų nuo Konvencijų centro, prie pat balto smėlio paplūdimio išdygo dvidešimties metalinių konteinerių miestelis – *Art Positions*, kur susispietė alternatyvų, novatorišką meną pristatančios galerijos. Kiekvienas ilgas krovininis konteineris buvo pritaikytas parodos erdvei, kur buvo rodomos conceptualios instaliacijos, performansai, įvairiausių žanrų kūriniai, dažnai ironiški, žaismingi, šokiruojantys, atgabenti ne tik iš kitų Amerikos miestų, bet ir iš Vokietijos, Brazilijos, Norvegijos, kitų šalių.

- programa „Meno projektai – menas viešose vietose“ pateikė apie dešimt instaliacijų ir skulptūrų Lumuso parke (menininkės iš Rio de Žaneiro besisukanti palmė, japonų dailininko milžiniškas inkilas medyje, britų skulptoriaus aliuminio konstrukcija „Milžinas“ ir kt.), paplūdimyje ant smėlio ir Watsono saloje, kur įsikūrė dramatiškiausia instaliacija – šimtas žvilgančių mėlynų didžiulių porceliano burbulų, atspindinčių saulę ir dangų (autorius – garsus kinų menininkas Ai Weiwei).

„*Art Basel Miami Beach* tapo vienu svarbiausių šiuolaikinio meno įvykių šioje šalyje. Visi nori čia būti“, – sakė

vienas iš satelitinės mugės organizatorių Michaelas Selingeris.

Nepaisant plačių užmojų, kolekcininkai, galerijų savininkai ir dailės apžvalgininkai laikėsi nuomonės, kad šį kartą Bazelio mugės pokyčius lėmė ne tik ekonominė situacija, bet ir politinė atmosfera, atsiradęs dvasinės dimensijos poreikis, cinizmą keičiantis noras tikėti vertybėmis ir geresne rytdiena. Ekstravagancija, blizgesys, astronominių sąnaudų projektai ir didžiulės instaliacijos ėmė trauktis iš meno rinkos.

„Menas šiomet konservatyvesnis, labiau prieinamas, artimesnis žmogaus aplinkai“, – kalbėjo kolekcininkų gidė Anna Richards Nitze. Jai pritarė ir kuratoriai, teigdami, kad pasikeitė tonas, atsirado rimtesnis požiūris į meną. Nuo madų vaikymosi pereita prie ramesnių, gilesnių dalykų, atkreiptas dėmesys į tyliai, rimtai dirbančius jaunos dailininkus, anksčiau užgožtus garsių vardų, madingų „deimantų dulkėmis nubarstyty“ kūrinių. *Art Newspaper* atkreipė dėmesį, kad į šiuolaikinio meno kūrinius vis dažniau grįžta manekenas ar žmogaus figūra, gausu išraiškingų portretų (žinoma, kone kiekviename paviljone – prezidento Obamos meninis fotoportretas, darytas dar prieš rinkimus).

Mugėje labiau nei bet kada atsigręžta į laiko patikrintus kūrinius ir primirštus dailininkus. Vienas iš pavyzdžių – Francis Picabia (1887–1953), dabitiškas prancūzų tapytojas, poetas, filmų kūrėjas, *Art Basel* mugėje tapęs, anot spaudos, naujai atgimusia „žvaigžde“. Jam buvo skirtas ne tik „Meno kabinetas“ – solo paroda, jo kūriniai buvo eksponuojami dar bent penkiose galerijose; pabrėžiama jo įtaka Amerikos (Philip Pearlstein, David Salle ir kt), Šveicarijos ir kitų šalių šiuolaikiniams dailininkams. Parduota šeši dailininko kūriniai, jų kaina siekė nuo 175.000 iki 300.000 dolerių. Kitas panašus pavyzdys – Marcelis Duchamp'as (1887–1968) su daugiau nei dviem dešimtį darbų ir meniškų keistenybių pristatytas „Meno kabinete“.

Atskira paroda erdvioje galerijoje buvo pagerbtas šiuolaikinis Amerikos klasikas Robertas Rauschenbergas, prieš pusmetį miręs Floridoje. Jo darbus pristatė ir kelios kitos galerijos. XX amžiaus grandų, modernizmo

klasikos kūrinių mugėje buvo gausu. Prestižinėje Montrealio Landau galerijoje buvo eksponuojamas René Magritte'o paveikslas „Les grâces naturelles“ (efemeriški surrealistiniai balandžiai), įkainotas 11,5 milijonų dolerių. Pasak kolekcininkų, viskas, ką čia matai, ne tik džiugina akį, bet viską galima ir įsigyti – nuo staigiai populiarėjančių Cindy Sherman darbų, milijonus kainuojančio vokiečio Andreaso Gursky'o, kinų dailininkų pamėgtos Marilyn Monroe portretų iki Jeano Duffet, Amedeo Modigliani'o, Vasilijaus Kandinskio ar Jacques'o Lipchitzo kūrinių.

Majamyje pamatyti iš Druskininkų kilusio garsaus skulptoriaus Lipchitzo darbus (kelias skulptūras ir piešinius), pristatomus bene trijose skirtingų kraštų galerijose, buvo gerokai netikėta. Asociacijos su Lietuva šiame tropikų megalopolyje vis dar atrodo egzotiškas dalykas. Bet netikėtumų buvo ir daugiau. Lipchitzas – ne vienintelė, nors ir tolima, sąsaja su Lietuva. ABMB mugėje skirtingose erdvėse buvo pristatomi du šiuolaikiniai menininkai iš Lietuvos – instaliacijų kūrėjas, kompozitorius Vladimiras Tarasovas ir videomenininkas Deimantas Narkevičius. Atsitiktinai sutapo, kad kaip tik tuo metu jie abu buvo nuominuoti Lietuvos Nacionalinei premijai. Siūlytųsi mintis, kad šie menininkai tarptautinėje Bazelio mugėje, kuri pastaruoju metu imama lyginti su Venecijos bienale, turėtų reprezentuoti Lietuvą, bet apie šalies reprezentavimą neverta kalbėti, nes abiejų menininkų darbai, sakyčiau, gana atsitiktiniai ir nenuauji, spėju, kad juos savo nuožiūra ar pagal temą (Tarasovo atveju) parinko kuratoriai.

Vladimiro Tarasovo instaliacija „Chushala“, sukurta 2005 metais ir, regis, anksčiau vadinta „Izba“ (Troba), buvo eksponuojama Bass Meno muziejuje surengtoje didelėje parodoje „Rusų svajonės...“ (*Russian Dreams...*), kurią pristatė Maskvos multimedijų meno muziejus. 23 šiuolaikinių rusų dailininkų darbai margame mugės kontekste bylojo tiek apie sovietinių mitų ir ideologinių klišių dekonstrukciją, tiek apie jaunesnės, po 1991 metų pučo atėjusios kartos pastangas ieškoti naujų vertybių, stabilumo ir naujos mitologijos. Rudeninių spalvų Tarasovo instaliacija, skirta jo tėvų atminimui, išsiskyrė ramia, elegiška atmosfera, nostalgiška vaikys-

tės, prabėgusios Archangelske, prisiminimų nuotaika.

Deimantas Narkevičius ABMB mugėje dalyvavo su dviem trumpais videofilmiais: „Lietuvos energija“ (2000) – tai daugmaž dokumentinė studija apie elektrinę, rodyta Venecijos bienalėje 2001 metais, ir „Scena“ (2003), kur baltame žiemos fone kalbamasi apie postsovietinę ŠMC erdvę ir šios institucijos svarbą. Narkevičiaus videofilmai buvo pristatomi bendroje *Art Video Lounge* programoje, pasak kuratoriaus iš Berlyno Rikės Franko, „šįmet siekta plačiai apžvelgti naujausius videomeno darbus, kuriuos sukūrė vieni iš įdomiausių tarptautinių menininkų“. Narkevičiaus videojuostoms buvo skirta po du seansus. Deja, informacija apie menininką pateikta šykšti. Kai pasiteiravau prie informacijos stendo, man atvertė segtuvą, kur viename puslapyje keliais sakiniais pateikiami Narkevičiaus biografiniai duomenys ir paminimi keli ankstesni videodarbai.

Tad tiek tų lietuviškų sąsajų. Tiesa, iš Pabaltijo varpinės žiūrint, vertėtų paminėti Niujorke iškilusios latvių dailininkės Vijos Celminš litografiją „Okeanas“ – eksponuojama greta Elswortho Kelly'o, Davido Hockney'o, Richardo Diebenkorno ir kitų garsių menininkų kūrinių, ji buvo parduodama už 50 000 dolerių. Vijos Celminš darbą radau kitoje, satelitinėje mugėje *Art Miami*, kuri ne ką mažiau stulbino savo mastais ir kūrinių gausa.

Art Basel Miami Beach ekspozicijos fragmentas

Ne kiekvienas, atvykęs į garsiąją *Art Basel Miami Beach* mugę, iškart susigaudys, kad *Miami Beach* ir Majamis yra du atskiri, galingais tiltais sujungti miestai. *Miami Beach* (išvertus – Majamio Paplūdimys) geografiškai būtų nelyginant dešimteriojai padidinta ir prailginta, tarp dviejų vandenių įsispraudusi Neringa, kur vietoj pušų stiebiasi tankus dangoraižių miškas. Čia pagrindinis verslas ir užsiėmimas – turizmas, atostogų, laisvalaikio malonumai. Kitoje įlankos pusėje – Majamis, didelis, triukšmingas, daugiakultūrinis miestas, išsiplėtęs per daugelį rajonų (Mažoji Havana, Mažasis Haitis ir kt.). Miestas su kosmopolitine širdim. Netipiškas Amerikos miestas, nutolęs nuo kitų kultūros centrų per šimtus kilometrų į pietus, esąs arčiau Kubos negu Floridos sostinės Tallahassee. Ne veltui amerikiečiai kartais juokauja: „Toks žavus miestas ir taip arti JAV.“

Ryšių su menu čia istoriškai labai nedaug. Su šio miesto įvaizdžiu labiau siejasi prabangos, „žvaigždžių“ spindesio, lėbavimų, kitų kūniškų malonumų hedonistinė, o ir tamsioji gyvenimo pusė – netolimoje praeityje Majamis garsėjo organizuotais nusikaltimais, prekyba narkotikais, azartiniais lošimais ir kitais pavojingais žaidimais. Tai Elmore Leonardo ir kitų trilerių, detektyvinių romanų autorių aprašytas miestas, sunkiai alsuojantis šiltų, tvankių naktų oru, kuris persunktas jaudulio, baimės ir erotikos prakaitu. Kvapą gniaužiančių TV serialų, tokių kaip „Miami Vice“, miestas. *Miami Noir*. Tad juo labiau intriguoja, kad šis miestas virsta meno Meka.

Art Basel mugės sėkmė paskatino atsirasti daugiau kaip dvidešimt kitų meno mugių, kurių visų, žinoma, nespėjau aplankyti. Didžiausia iš jų ir savaip konkuruojanti su *Art Basel* – tai mugė *Art Miami*, įsikūrusi Majamio centre esančiame menininkų pamėgtame Wynwodo rajone. Baltame, didžiuliame, apie 12 000 kv. metrų paviljone pernai buvo pristatyta daugiau kaip šimtas meno galerijų ir institucijų iš Europos, Azijos, Lotynų Amerikos, kitų pasviečių. Būta nuomonių, kad įdomumu ji nenusileido ABMB mugėi. *Art Miami* aplankė daugiau kaip 30 tūkstančių lankytojų. Plačiau nesustodama prie solidžių modernizmo klasikos prezentacijų,

paminėsiu, kad iš akyse mirgančio kūrinių kaleidoskopo ypač įsiminė kubiečių šiuolaikinės tapybos ekspozicija, dramatiški naujųjų medijų videokūriniai, nauja energija trykštanti iš ideologijos dogmų išsiveržusių kinų menininkų tapyba, pasitelkiant fotografiją ir kitas medijas, instaliacijos, fotografijos, naudojant išpūdingas skaitmenines manipuliacijas. Apie kinų dailininkų jėgą, emocijų ir intelektualinį aštrumą kalbėjo ne vienas dailės žinovas. Viename interneto dienraštyje rašoma, kad intensyvi politinė, kultūrinė ir socialinė drama Kinijoje paskatino kurti naują formų mišinį – jis savitas, jaudinantis, metantis iššūkį, nenuobodus ir nekomercinis. Kartais nebijoti rizikuoti, matyt, iš tikrųjų reiškia kurti geresnį meną.

Beje, mugėje apskritai buvo juntamos naujų kūrybinės energijos šaltinių paieškos. Apie tai bylojo ir viena didžiausių privačių galerijų *Rubell Family Collection*, kuri paprastai pasirenka šiuolaikinių Amerikos dailininkų grupes, brėžiančias naujas dailės tendencijas. Mugėje ji pristatė parodą „30 amerikiečių“, čia buvo eksponuojami išimtinai afroamerikiečių menininkų darbai, bylojantys apie juodaodžių patirtį, – novatoriški, drąšūs, dramatiški. Ši itin gausiai lankoma paroda sukėlė nemažai kontroversiškų nuomonių.

Wynwodo rajone, panašiai kaip Niujorko menininkų *Chealseò* kvartaluose, ne tik susitelkė daugiausia satelitinių mugių. Čia pastoviai veikia ir dar viena didžiulė privati galerija, eksponuojanti muziejinės vertės kūrinius – tai buvusiam policijos konfiskuotų narkotikų sandėlyje įsikūrusi *Margulies Collection at the Warehouse*, sukaupusi vieną vertingiausių dailės kolekcijų ne tik Majamyje, bet ir apskritai Amerikoje. Svarbią vietą užima skulptūros ir instaliacijos. Tarp jų – ir Magdalenos Abakanowicz dramatiška instaliacija „Hurma“ su 250 begalvių susigūžusių figūrų. Savitus, dramatiškus, Rytų Europos patirtį perteikiančius lenkų skulptorės kūrinius mugėje pristatė ir kelios kitos galerijos.

Margulliesò galerijoje pamačiau ir legendinio skulptoriaus Michaelo Heizerio triptiką iš vulkaninio šlako, uolienu ir aliuminio (*Elevated, Surface, Depressed*). Heizeris garsėja galingų dydžių žemės meno (ar gal,

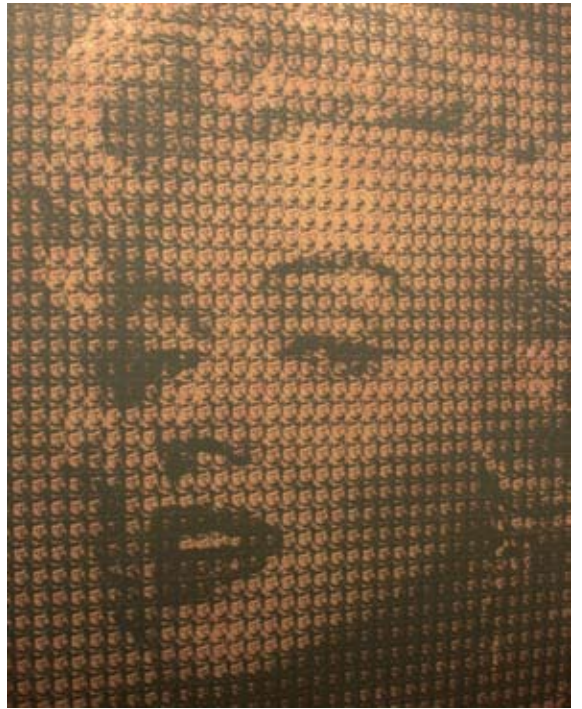

Kinu portretai ir objektai Bernice Steinbaum galerijoje

Gruodžio pirmąją savaitę į Pietų Floridos kurortinį megalopolį Majamį, sakytum, iš dangaus ir iš jūros nusileidžia meno pajėgų desantas ir septynias dienas laiko „užėmęs“ miestą. Iškeliamos parodos vėliavos, mirga spalvingi reklaminiai plakatai, išdygsta nauji paviljonai ir tentai, parkuose – instaliacijos ir skulptūros. Kurortą užtvindo dešimtys tūkstančių atvykėlių iš viso pasaulio – dailininkų, kolekcininkų, muziejininkų, kuratorių, meno entuziastų, snobų, dailės pirkėjų ir piligrimų su meniniu nuokrypiu...

Jean-Michel BASQUIAT. Portretas

Rytų menininkai ypač pamėgo Marilyn Monroe portretus...

Art Basel galerijų mugės fragmentai. Jono Jurašo nuotraukos

Art Basel galerijų mugė dėl užgriuvusios globalinės finansų krizės ne tik nenukentėjo, jos kokybė, kaip pripažinta, buvo netgi aukštesnė nei prieš metus, o mugės mastas tebėra stulbinantis.

tiksliu, karštovaizdžio meno) darbais. Šis atsiskyrėlis jau tris dešimtmečius Nevados dykumoje iš žemės ir uolienu kuria gigantišką „Miestą“ (*City*), kurią pats lygina su Egipto piramidėmis. Po dešimties metų tylos, ABMB mugėje jis pristatė du naujus sunkiasvorius darbus: „Negatyvi sienos skulptūra“ Nr. 5, sverianti penkias tonas, ir „Negatyvi sienos skulptūra“ Nr. 6, sverianti šešias tonas. Abu darbai – natūralių uolienu masė, išprausta į „dėžes“, kurios kiek pakeltos nuo žemės taip, kad akmens luitai atrodytų plūduriuojantys.

Dar pora instaliacijų buvo vadinamos didžiausiomis šioje mugėje. Viena iš jų – belgo Kriso Martino tris tonas sveriantis bronzinis varpas, kabantis ant aukštos plieninio rėmo konstrukcijos, įmūrytos į betono cokolį. Šis nepaprastai poetiškas darbas, pavadintas „Kam...“, yra vienas iš trijų Kriso Martino hemingvėjiškos temos „Kam skambina varpai...“ kūrinių, atliepančių, pasak kritikų, šių dienų situaciją pasaulyje. Instaliacijai panaudotas autentiškas varpas, išlietas 1929 metais Antverpene, išplėstas iš bažnyčios per karą, vėliau rastas Hamburge, kur skambėjo iki 1971 metų, kol įškilo. Varpas, plieno konstrukcija ir cokolis laivu keliavo per vandenyną dešimt dienų, kol pasiekė Majamį ir buvo instaliuotas ABMB galerijoje, dar prieš sukonstruojant jos vidines sienas. Šią milžinišką šešių metrų aukščio instaliaciją už 200 000 dolerių įsigijo žinoma Majamio meno mecenatė Adrienne Arsht, kurios vardu pavadintas naujas Muzikos ir teatro centras.

Kitas ypač didelio formato kūrinys – Roberto Chamberso skulptūra „John, John“. Tai du 1930-ųjų laidos Johno Deero A modelio žali traktoriai, sulydyti priekiais, nosis į nosį, bet vis dar veikiantys. Wynwoodo menininkų rajono atvirame kiemelyje eksponuojama skulptūra žaidžia keliomis simbolinėmis prasmėmis: traktorius yra paprasta, sena, bet efektyvi didžiųjų fermų žemdirbystės mašina; jos pagaminimo metai – tai užuomina apie XX a. ketvirtojo dešimtmečio didžiąją depresiją ir apie šiuo metu prasidėjusią recesiją Amerikoje. Kartu tai ir tiltas, ir akligatvis, galėjimas veikti ir negalėjimas pajudėti – šiandieninės JAV ūkio būklės metafora.

Amerikiečiai mėgsta platų užmojų, galingas proporcijas, gigantiškus dydžius. Prisimenu, Niujorke So-Ho rajone buvo keistenybių parduotuvė *Think Big* („Galvok stambiai“), kur net dantų šepetukas buvo šluotos dydžio. Panašiai yra ir šioje mugių mugėje: nors kolekcininkai ir apžvalgininkai apgailestauja, kad jos mastas dėl ekonominio sunkmečio buvo gerokai kuklesnis negu anksčiau, tai vis tiek sunkiai aprėpiamas, ekstravagantiškas, spalvingas, svaiginamai stimuliuojantis įvykis. Be to, labai naudingas miestui. Bazelio mugėje apsilankęs Floridos gubernatorius Charlies Cristas visų pirma pabrėžė jos naudą ekonomikai – per savaitę buvo gauta stipri finansinė injekcija, pasidžiaugė, kad tokia gausybė talentų suplūdo į Majamį. Iš tikrųjų buvo įdomu akivaizdžiai įsitikinti, kaip menas veikia miestą, visuomenės gyvenimą, kultūros sklaidą.

Art Basel Miami Beach mugė per septynerius metus įstengė pasukti menų centro ašį iš šiaurės rytų – prestižinių Niujorko aukštumų ir Vašingtono platybių į pietus ir Floridos regiono vizualinio meno rinkiniams suteikė pasaulinio lygmens statusą. Majamis ėmė garsėti turtingomis privačiomis kolekcijomis, meno kolekcininkų ir mecenatų dėmesiu. Dygstant galerijoms, atsigauna apšviesti, vandalų ir narkomanų nusiaubti rajonai (*Wynwood, Design district*). Miestas ėmė keisti veidą ir įgijo kultūrinio savitumo.

Pernykštė mugė daugeliu atžvilgių vertinama net palankiau už ankstesnes. „Šiais metais Bazelis man priminė tas dienas, kai menininkai ir intelektualai sėdėdavo Paryžiaus kavinėse ir dalydavosi idėjomis“, – *Art Newspaper* sakė Niujorko meno konsultantas Marrero. „Menas yra tikras daiktas, – pabrėžė kitas šios mugės vertintojas. – Plytos yra plytos ir akcijos yra akcijos. Bet menas dar turi ir sielą.“

„*Art Basel* mugė atnešė į Majamį daug lengvabūdiškumo ir komercializmo, bet ji taip pat atvėrė erdvę vaizduotei. O miestai ne mažiau negu žmonės stengiasi įsivaizduoti save kaskart iš naujo“ (*Miami Herald*).

Nepaisant ekonominio sunkmečio, praėjus vos mėnesiui po Bazelio mugės, jau organizuojamas ir reklamuojamas būsimasis tarptautinis 2009-ųjų žiemos *ren-dez-vous* Majamyje. ■

LŪKESČIUS PRANOKUSI SAVAITĖ LINCE – 2009-ŲJŲ EUROPOS KULTŪROS SOSTINĖJE

Šiek tiek nerimavau, ar teisingai pasielgiau nepatriotiškai pasirinkusi Naujuosius metus sutikti Lince ir visą savaitę stebėti 2009-ųjų austriškosios Europos kultūros sostinės atidarymo renginius. Tačiau nedideliame Austrijos mieste patirti įspūdžiai pranoko lūkesčius. Naujųjų išvakarėse prasidėję renginiai tęsėsi kiekvieną sausio dieną nuo ryto iki vakaro. Neįtikėtina, bet atvykau į mažą provincijos miestą, o išvykau iš jo tarsi iš pasaulinio kultūros metropolio. Savo akimis mačiau, kaip įsižiebia Europos kultūros supernova. Į gausius renginius Lince plūdo ne tik austrai iš Zalcburgo ir Vienos, bet ir svečiai iš Niujorko, Berlyno, Romos, Kopenhagos, kitų miestų...

Užuojauta dėl „žlugusio Vilniaus“

Sužinoję, kad esu viešnia iš Vilniaus, daugelis pradėjo reikšti nuoširdžią užuojautą dėl žlugusio (!) projekto Vilnius – 2009-ųjų Europos kultūros sostinė (toliau – VEKS). Austrai iš Linco ir Vienos, vokiečiai, niujorkiečiai sutartinai citavo išplatintą žinią, kad vilnietiškas metų projektas žlugo dėl finansų stygiaus. Italų architektas iš Romos mandagiai, bet griežtokai užsiminė, kad Vilnius „suvalgė visos Europos mokesčių mokėtojų pinigus ir sužlugdė pasi-

žadėtą įvykdyti kultūros sostinės projektą“. Buvau nemaloniai nustebinta. Įdomu, kas pasistengė tokią žinią išplatinti prieš pat Naujuosius? Gal VEKS'o direktoratas taip teisinasi prieš pasaulį, kad per trejus metus nieko kūrybiška nesugebėjo sugalvoti ir neturi jokių svarių argumentų pasikviesti svečių iš viso pasaulio į Vilnių, paskelbtą (bet ar tapusį?) Europos kultūros sostine?

Vis dėlto Lince buvo apėmusi patriotiška viltis, užgožusi nerimo šešėlius, – spėlioju, gal gimtasis Vilnius – 2009-ųjų Europos kultūros sostinė netikėtai nuste-

bino kokiais nors įslaptintais įdomiais renginiais, gal daug praradau, išvykusi į kitą kultūros sostinę? Tačiau grįžusi įsitikinau, kad Vilniuje tvyro tylą ir nejusti jokių Europos kultūros sostinės judesių, išskyrus „@Hoffmann. Spragtukas“, dvidešimties minučių fejerverkus Katedros aikštėje, „Vanago čiuožyklą“ prie Rotušės ir gruzinų primityvistų Niko Pirosmanišvilio parodos atidarymą Vilniaus paveikslų galerijoje. Šią parodą būtina aplankyti (ji veiks iki gegužės 31-osios), kad prisiminčiau prieš 20 metų matytą kuklią Pirosmanio kūrinių ekspoziciją Tbilisyje, beje, tuomet ji, prisipažinsiu, nuvylė. Sausį numačiau paklausti kas ketveri metai Jaschos Heifetzo garbei rengiamo tarptautinio smuikininkų konkurso atrankinių turų ir baigiamojo koncerto. Gal pavyks sausio 29 ir 30-ąją patekti į „Comedie – Française“ teatro gastroles, prancūzai į Vilnių atveža Molière'o komediją „Juokingosios pamaivos“. Kaip menotyrininkę mane domina nuo sausio vykiančios parodos – „Vartų“ galerijoje Helsinkiu kaip 2000-ųjų Europos kultūros sostinei, skirta paroda „MENORAMA“, Šiuolaikinio meno centre rengiamas tarptautinis projektas „Bendrasis kodas: 5 kontinentai, 10 bienalių, 20 menininkų“.

Tačiau vis tiek nesuprantu, kaip šie renginiai susiję su Vilniumi – 2009-ųjų Europos kultūros sostine, nors būtent jie kukliame VEKS'o renginių kalendoriuje išvardyti kaip svarbiausi. O juk pagrindinis Europos Tarybos suteikiamo Europos kultūros sostinės titulo ir didelės finansinės paramos tikslas yra suaktyvinti vietinių konkretaus miesto menininkų iniciatyvas, atskleisti naujas meno formas, atrasti naujas kultūrinės erdves, į kultūros įvykių verpetą įtraukti kuo daugiau miestiečių ir novatoriškais to miesto kultūros poreišiais sudominti platųjį pasaulį. Vilniaus projekto vykdytojai neiškėlė nė vieno iš šių tikslų, nuolat girdėjome tik verkšlenimus dėl lėšų stygiaus. Atsakingai galiu pareikšti: nedidelei kūrybiškai komandai būtų užtekę kur kas mažiau milijonų, kad paverstų Vilnių ar bet kurią kitą Lietuvos miestą įsimintina ir įspūdinga Europos kultūros sostine.

Lincas – kultūros supernova

Nuvykusi įsitikinau, kad vienas iš Linco'09 – Europos kultūros sostinės (toliau – LEKS) projekto meninių direktorių Airanas Bergas (gimęs Tel-Avive, augęs Vienoje, studijavęs Niujorke, dirbęs Berlyno ir Vienos teatruose), kai pernai lapkritį kalbinau jį Vilniuje, Austrijos ambasadoje, buvo teisingas girdamas jų suburtą komandą. Dabar rūpėjo išsiaiškinti, ar motyvuotas Bergo entuziazmas ir didžiavimasis Lince įvyksiančiomis neeilinėmis teatro premjeromis. 2008-ųjų gruodį Vilniuje kalbėdamasi su austrų LEKS'o generaliniu direktoriumi šveicarų Martinu Helleriu ėmiau beveik pavydėti, kad dėl būsimos visų metų kultūros renginių programos Lince jis jaučiasi visiškai ramus. LEKS'o reklaminiai leidiniai, storos 2009-ųjų Linco programos knygos, kuriose smulkiai išvardyti gausūs renginiai, dar labiau sustiprino norą savo akimis įsitikinti, ar gali būti toks milžiniškas kontrastas tarp Vilniaus ir beveik tris kartus mažesnio (190 tūkst. gyventojų), niekam nežinomo „pramoninio ir nešvaraus“ Linco. Juk abu miestai turėjo tokias pačias starto galimybes tapti įspūdingomis Europos kultūros sostinėmis.

Tad pateikiu dienoraštį, ką mačiau, girdėjau ir veikiau Lince pirmąją 2009-ųjų savaitę, pakviesta direktoriaus Martino Hellerio. LEKS'o atstovė spaudai Pia Leydolt paslaugiai ir greitai sutvarkė akreditaciją dalyvauti visuose renginiuose, kuriuose pageidavau, ir pasiūlė apmokėti dviejų parų nakvynę viešbutyje miesto centre. Netikėtai nudžiugino LEKS'o organizatorių skelbta Linco miestiečių Naujajamiesčio svetingumo programa. Mat kitas keturias nakvynes, sužinojusi apie mano viešnagę, pasiūlė lincietė menininkė Anja Westerfrölke. Ji įteikė raktus nuo savo jaukiai prabangaus namo ant Dunojaus kranto priešais įspūdingus Linco pilies rūmus ir paragino jaustis kaip namie. Pasak Anjos, tai ne tik lincietiškas svetingumas, o ir jos pačios kuriamų socialinės bendrystės projektų dalis. Beje, jau ne vieną savo projektą ši menininkė įvykdė ir Vilniuje.

Gruodžio 31-oji – nesibaigianti diena

Kai iš miglose skendinčio Vilniaus per Rygą ryte atskridau į Vieną, oro uoste žvilgsnis iškart užkliuvo už Linco'09 – Europos kultūros sostinės plakato. Nusigavusi į Vienos Vakarinę traukinių stotį, vėl pamačiau spalvingą LEKS'o plakatą. Sėdau į greitąjį Miuncheno traukinį, kuris per pusantros valandos nugabens tiesiai į Linčą. Traukinyje randu keliautojams skirtų žurnalų su Linco naujametinės savaitės renginių programa ir spalvingu LEKS'o ženklų ant viršelių. Puiki reklaminė strategija! O Linco netikėtai pralinksmina iš traukinių perono vedantis raudonai ištapytas „kilimas“, su Linco'09 – Europos kultūros sostinės sveikinimu visiems atvykstantiems. Pavydėtina išradinga. Naujutėlė šviesi stiklinė stotis (tvirtinama, kad moderniausia Austrijoje) išpuošta įvairiaspalvėmis vėliavomis su LEKS'o ženklais. Iškart pasijunti atvykęs į Europos kultūros sostinę!

Skubu į išgirtąjį LEKS'o informacijos centrą pagrindinėje miesto aikštėje. Tikėjaisi mažos kamarėlės (vilnietiškas sindromas), o patekau į didžiulę stiklo erdvę, kurioje lengvai tilptų apie 100 lankytojų. Žvilgsnį traukia suvenyrų su LEKS'o ženklų (marškinėliai, prijuostės, pirštinės, rašikliai, saldainiai, skėčiai, vyno buteliai, žaislai, knygos...) gausa. Spaudos centre, kuris įsikūręs antrame aukšte, galima naudotis kompiuteriais ir interneto ryšiu, žiniasklaidos atstovus čia pasitinka jauni paslaugūs savanoriai, puikiai kalbantys angliškai. Viskas sutvarkoma greitai ir maloniai. Netrukus laikau rankose bilietus į koncertus ir spektaklius, didžiulį LEKS'o ženklų papuoštą krepšį su įvairiais leidiniais, renginių programomis, Linco miesto planais ir suvenyrais.

Miesto plane sužymėtos visų renginių vietos, tad pasiklysti neturėčiau. Švytinčia centrine miesto gatve skubu atgal į viešbutį pailsėti prieš Naujųjų šventinį maratoną, kuris prasidės 18 val. Apgailestaudama „paaukojau“ tik vieną renginį – Linco mero ir Aukštutinės Austrijos ministro pirmininko iškilmingą priėmimą Senojoje rotušėje 16.30 val. Tačiau oficialių renginių laukia dar ne vienas. Pagrindinėje miesto aikštėje pa-

matau originalią Kalėdų eglutę, papuoštą tik elektra taupančiomis lemputėmis (austrai yra aršūs energijos išteklių tausojojimo šalininkai). Išpuostomis barokinėmis gatvelėmis zuja daugybė jaunų savanorių, kurie linksmai dalija suvenyrus, tarp jų – ir rožines pirštines su sidabro siūlais išsiuvinėtais LEKS'o ženklais.

18 val. į ryškiai apšviestą „Lentos“ dailės muziejaus restoraną susirinko akredituoti žiniasklaidos atstovai, kad pavakarieniautų ir užmegztų pirmąsias pažintis. Smagiai kalbėjomės su kultūros žurnalo iš Berlyno redaktore Nadja ir fotografų grupele iš Berlyno, Vienos ir Linco. Pralinksmino improvizuotas spaudos fotografų turnyras, kuris iš jų savičiau įamžins naujus veidus. Visus aiškiai intrigavo vilnietės dalyvavimas Linco šventėje. Maloni pažintis užsimezgė su dr. Wladimiru Friedu, kuris atvyko iš Vienos su žmona fiksuoti Linco renginių savo kultūros žurnalui. Vienas po kito kolegos atsargiai pradėjo reikšti užuojautą „dėl Vilniaus tylos ir finansinių problemų“. Linco komandos atstovai mandagiai teiravosi, ar jau pasirodė bent koks nors Vilniaus programos leidinys. Deja, pradžiuginti jų negalėjau, nes ir pati tokio dar nebuvau mačiusi.

19.30 val. kartu su oficialiais Linco svečiais rinkomės į gretimą ryškiai apšviestą stiklo pastatą „Brucknerhaus“ – Antono Brucknerio vardu pavadintą Linco koncertų salę. Vėl vaišės, pažintys, pokalbiai ir juokas. Linco'09 – Europos kultūros sostinės atidarymą 21 val. „Brucknerhaus“ salėje nuotaikingai pasveikino Federalinis prezidentas dr. Heinzas Fischeris. Oficialiam atidarymo vakarui vadovavo šmaikštus aktorius, „linciečių kūrinys“ grojo kamerinis orkestras. Tačiau pagrindiniu atidarymo akcentu tapo ironiškai smagus „dokumentinis“ filmas – tai linksmai perkurta Linco istorija nuo prieškario laikų, kai Adolfas Hitleris savo gimtąjį miestą ketino paversti pagrindiniu Reicho kultūros centru. Salė plyšo juoku, kai filmo autoriai Linčą tarsi Berlyną po karo padalijo į Pietų kapitalistinę ir Šiaurės komunistinę dalis – amerikiečių ir rusų įtakos zonas, atskyrę jas betono siena. Buvo nesunku atpažinti istorinius asmenis ir nūdienos miestiečius, austrų po-

litikus, griaunančius Linco sieną. Sovietų Sąjungos paskutinis vadovas Michailas Gorbačiovas sienos nugriovimo proga pasveikino Linčą kaip pagaliau suvienytą Europos kultūros sostinę. Tai buvo iš tikrųjų originali ir daugiaprasmė LEKS'o atidarymo įžanga. Vakarą užbaigė į sceną atneštas ir supjaustytas įžymusis migdolinis Linco pyragas.

„Raketos simfonija“ ant Nibelungų tilto

Pagrindinėje aikštėje, Dunojaus krantinėse ir ant Nibelungų tilto iš anksto būriuojasi tūkstantinė minia, skaičiuojamos paskutinės valandos iki Naujųjų ir laukiama Linco'09 – Europos kultūros sostinės atidarymui skirtos muzikos ir šviesų spektaklio. Jau ni entuziastingi savanoriai gatvėse dosniai visiems dalija rožines pirštines, ženkliukus ir saldinius su LEKS'o simbolika. Jau nuo vidurdienio Linco buvo gausu renginių. Austrų gidai nuo 14 val. visiems norintiems rengė ekskursijas po miestą, vaikai buvo laukiami „Landesgalerie“ muziejaus Svajonių dirbtuvėje. 6 km bėgimas per Linco istorinį centrą „Lai-

mingų Naujųjų“ prasidėjo 14.30 val. Bažnyčiose nuo 17 val. vyko Bacho ir Händelio muzikos koncertai. Pagrindinėje miesto aikštėje ir Senojoje turgaus aikštėje nuo 21 val. ant scenų šėlo jaunimo muzikos dievukai.

Po tradicinio kasmet Naujųjų vidurnaktį skambančio Dunojaus valso ir spalvingų fejerverkų staiga viskas akimirka nutilo. O tada prasidėjo pasaulinė premjera – specialiai LEKS'o atidarymui sukurta 20-ties minučių trukmės „Raketos simfonija – su ugnimi žaidžiantys balsai“. Britų kompozitoriaus Orlando Gough simfoniją režisierius Tomas Ryseris gyvai atliko atvirame ore su 500 mėgėjų choristų iš Linco ir Aukštutinės Austrijos, jiems padėjo 16 profesionalaus britų ansamblio „The Shout“ solistų. Gyva muzika sklido iš paaukštinto ir išpūdingai apšviesto *Ars Electronica* centro amfiteatro. Gyvi balsai subtiliai papildė ugnies spektaklį Dunojaus krantinėse ir dangų nutvieskusius fejerverkus. Žvelgiau į šį nuostabų spektaklį vaikštinėdama krantine. Iš dešinės blyškiai žalsvai švytėjo stiklinis „Brucknerhaus“ pastatas, iš kairės – ryškiai rožine spalva apšviestas

Ars Electronica *centras*

modernus stiklinis „Lentos“ dailės muziejus, kitoje pusėje – pagal amerikiečio Zachary Liebermano sukurtą kompiuterio programą spalvas keičiantis naujasis *Ars Electronica* centras, o Dunojaus krantus jungė melsvai apšviestas istorinis Nibelungų tiltas. Prisipažįstu, tikrai įspūdingo kūrinio įrašą mieliau klausyčiau namų erdvėje, kur nereikėtų krūpčioti nuo griausmingų fejerverkų, kurie vis labiau erzino...

Sausio 1-oji – „Best of Austria“

Po pusryčių 11 val. smalsiai kulniavau į Promenos gatvę, kur turėjo vykti ritualinis žiemos išvaymas „Traditional Aperschnalzen“. Snūduriuojančiame mieste buvo smagu rasti nemažai tokių pat smalsuolių, pučiamųjų orkestrėlių, tautiškai apsirengusias Linco moteris. Nors rytmetis buvo šaltokas, būrelis

jaunuolių nusimetė apsiaustus, išsirikiavo į vieną liniją ir vienmarškiniai sinchroniškais rimbų kirčiais pradėjo varyti žiemą iš miesto. Buvo tikrai gražu.

Vadinamieji novatoriško dizaino „Pixel“ viešbučiai, įrengti netradicinėse erdvėse – galerijoje, sandėlyje, fabrike, laive ir t.t., buvo, deja, uždaryti. Pasirodo, pagal LEKS'o sumanymą kiekvienas iš šių viešbučių yra atviras lankytojams tik dvi valandas kurią nors dieną. Tad bandymą teko pakartoti kitą dieną.

16 val. vėl žingsniavau į „Brucknerhaus“ koncertų salę, kur Linco „Bruckner“ orkestras, nuo 2002-ųjų vadovaujamas puikaus dirigento Denniso Russelo Davieso, kvietė į Naujametinį koncertą. Programa intrigavo įdomiu deriniu: šiuolaikinio amerikiečių kompozitoriaus minimalisto Philipo Glasso (g. 1937) „Toltekų“ simfonija Nr. 7 ir klasiko Josepha Haydno (1732–1809) Simfonija Es-dur. Maloniai nustebino Linco orkestro meistriškumas. Salės ovacijų sulaukė ir iš Niujorko atvykęs kompozitorius Philipas Glassas, kurio naujo kūrinio premjera – opera „Kepleris“, sukurta LEKS'o užsakymu, apie lincietį astronomą ir matematiką Johannesą Keplerį (1571–1630) bus atlikta 2009-ųjų rudenį.

19 val. kitas didžiai ambicingas LEKS'o renginys – dailės parodos „Geriausia Austrijoje“ (*Best of Austria*) iškilmingas atidarymas „Lentos“ dailės muziejuje. Pasak Martino Hellerio, sumanymas buvo gana įžūlus – LEKS'as paprašė, kad visi Austrijos meno muziejai į Lincą atsiųstų po 3 geriausius savo turimus kūrinius. Į „Lentos“ suplaukė įvairiausių žanrų ir pobūdžio kūriniai, nuo seniausių laikų iki šių dienų sukurti ne tik austrų, o ir kitų šalių menininkų. Paroda iš tikrųjų įdomi – ir dėl „geriausiųjų“ kūrinių atrankos eklektiškumo, ir dėl eksperimentinės koncepcijos, ir dėl ekspozicijos sąrangos. Solidžiam parodos albume, išleistame ir vokiečių, ir

anglų kalbomis, įdomu skaityti Austrijos muziejų kuratorių argumentus, kodėl iš savo kolekcijos jie atsiuntė būtent tuos tris kūrinius.

Sausio 2-oji: Anja Westerfrölke ir *Ars Electronica*

Po pusryčių iš viešbučio kraustausi į lincietės menininkės Anjos Westerfrölke's namą ant Dunojaus kranto tikrame pasiturinčių snobų rajone.

Iškilingą naujo *Ars Electronica* centro atidarymą dėl kraustymosi rūpesčių iškeičiau į visuomenei skirtą pristatymą. Lauko amfiteatre radau vis dar garuojančius trijų skirtingų sriubų katilus ir vyno taures, o visuose 6 pastato aukštuose ekspozicijų vadovai energingai aiškino lankytojams, kas ir kaip čia yra. Ši naujausių technologijų ir aukščiausių intelektualinių civilizacijos pasiekimų centrą – edukacinę meno ir mokslo laboratoriją – tiesiog būtina aplankyti kiekvienam. Specialiai Linco – Europos kultūros sostinės atidarymui per 1,5 metų pastatytas ir įrengtas didžiulis stiklinis pastatas su 40 tūkstančių šviesą taupančių diodų vakarais tampa šokančių spalvų meno kūriniu, keičiančiu švytinčius savo pavidalus. Nuo išorės iki vidaus – viskas čia futuristiška, t.y. balansuoja ant ateities ribos. Smegenų laboratorijos, naujais robotai, genų inžinerija, skaitmeninės technologijos, elektroniniai instaliacijų koncertai, biolaboratorijos, žmogaus akies „kosmosas“, visatos observatorijos, „gilios erdvės“ vaizdiniai (16 milijardų pikselių vaizdas leidžia iš arti pažvelgti, pavyzdžiui, į Leonardo da Vinci'io „Paskutinę vakarienę“, 16x9 m dydžio ekrane ir galima priartinti kiekvieną detalę)... Daugybės menininkų ir mokslininkų iš viso pasaulio kūriniai. Kiekvieną dieną siūlomi vis nauji demonstravimai. Neįtikėtina šiais laikais kelias dienas žiemą lauke matyti minias žmonių, kantriai laukiančių savo eilės, – jaunus tėvus su kūdikiais, paauglius ir garbaus amžiaus piliečius. Kai patenki į vidų, ilgai nesinori iš ten išeiti.

Kodėl visa tai ne Vilniuje?

Sausio 3-ioji: „*Nerimo knyga*“ – klono premjera?

Neskubėdama pusryčiauju Anjos namuose, pro langą grožėdamasi ramiai tekančiu Dunojumi. Nu-

sprendžiu dar kartą apsilankyti „Lentos“ dailės muziejuje. Mieste vis dažniau šypsodamasi sveikinuosi su nepažįstamais žmonėmis, kažkur matytais ir vėl sutiktais.

Sausakimšame „Uosto“ teatre jau antrą vakarą vyksta pasaulinė spektaklio „Nerimo knyga“ pagal rašytojo Fernando Pessoa knygą premjera. Vaidina vienintelis aktorius – Klausas Maria Brandaueris, meistriškai įtaigiai perteikiantis knygos herojaus monologą. Dalyvauja Linco „Bruckner“ orkestras, diriguoja Dennisas Russelas Daviesas. Muzikos, libreto, filmo autorius ir režisierius – Michelis van der Aa. Apie šį specialiai 2009-ųjų Linco kultūros sostinei sukurtą spektaklį per susitikimą Vilniuje didžiuodamasis pasakojo vienas iš LEKS'o meninių direktorių Airanas Bergas.

Nuo pirmųjų akimirkų supratau, kad kažką panašaus jau mačiau Vilniuje 2008-ųjų spalį ISCM Pasaulio muzikos dienoje. Išgirtoji pasaulinė premjera Linco yra tiksli kopija Heinerio Göbbelso muzikinio spektaklio „Eraritjaritjaka – frazių muziejus“ pagal Nobelio premijos laureato, Bulgarijoje gimusio žydų sefardų palikuonio Eliaso Canetti'o (1905–1994) autobiografinius tekstus. Šis spektaklis jau pelnė šešis europinius apdovanojimus ir – kaip skelbiama – yra geriausias pastarojo dešimtmečio šveicarų teatro Vidy-Lausanne projektas. Jame vaidina prancūzų aktorius André Wilmsas, groja garsusis styginių kvartetas „Mondriaan“ iš Amsterdamo. Visiškai vienoda ir abiejų spektaklių kompozicija, panaudojant gyvą muziką ir filmo projekciją. Keistai įžūlus režisūrinis klonas....

Atrodo, šiuo atveju Vilnius turi gerą progą pasiūlyti iš Linco.

Sausio 4-oji: įkvepianti „*Virtuvės muzika*“

Sekmadienį nuo 11 iki 16 val. LEKS'o programa kvietė į intriguojamai pavadintą renginį „Virtuvės muzika“. Vis dar priblokšta vakarykščio spektaklio, abejoju, ar verta ten eiti, tačiau architektūros forumo namuose laukė itin malonus netikėtumas. Užli-

„Kulturhauptstadt des Führers“
KUNST UND NATIONALSOZIALISMUS IN LINZ UND OBERÖSTERREICH
“The Fuhrer's Capital of Culture”
ART AND NATIONAL SOCIALISM IN LINZ AND UPPER AUSTRIA
17. September 2008 bis 22. März 2009
17 September 2008 to 22 March 2009

Parodos Fiurerio kultūros sostinė katalogas

pusi į antrą aukštą, nedidelėje salėje radau šezlonguose medituojančius klausytojus, kiti prie staliukų gurkšnojo kavą ar vyną, valgė ryžius su daržovių troškiniu. O šie kvapai puikiai derėjo prie nuostabiausios, kokią tik esu girdėjusi, „virtuvinės“ muzikos. Prie balta staltiese uždengto stalo, ant kurio sukrauti įvairiausi virtuviniai rakandai (taurės, puodai, plaktuvai, keptuvės, stalo įrankiai ir t.t.), įkvėptai „darbavosi“ nepamirštamais italų muzikantas Fabio Bonelli's.

Užsukusi trumpam, užkliuvau ilgam. Švelniai aistringa „virtuvės muzika“ tiesiog hipnotizavo klausytojus. Dar ir dabar ausyse skamba Bonelli'o daina mylimajai „Myliu tavo šypseną virtuvėje...“ Tačiau svarbiausia, kad visi jaunojo italo muzikos

instrumentai – virtuvės rakandai. Tai, ką jis su jais išdarinėjo, atrodė tiesiog neįtikėta. Kokie skambesiai, dermės, kompozicijos, ritmika! Fabio Bonelli'o „virtuvinis“ muzikavimas yra kerinčiai patrauklus, būtina kuo greičiau pasikviesti jį į Vilnių (pageidautina, ilgam). Beje, jo muzika gana pavojingai skatina apetitą, staiga pasijutau išalkusi ir gardžiuodamasi suvalgiau didoką lėkštę puikaus daržovių troškiniu su ilgagrūdžiais ryžiais. Užkandžių kampelis prie šios muzikos yra būtinas. Šio renginio kuratorius lincietis iš Vienos Wolfgangas Almeris sakė atradęs Bonelli prieš pora metų Milane. LEKS'o organizatoriams Almeris pasiūlė ir sutiko pats kuruoti ypatingos sekmadieninės ir naktinės muzikos projektą. Gaila, kad praleidau naujajam jo staigmenas...

Popiet gotikine gatvele kopiu į Linco pilies rūmus ant aukšto Dunojaus kranto. Čia įsikūręs muziejus, kuriame nuo 2008-ųjų rugsėjo vyksta garsioji LEKS'o paroda „Fiurerio kultūros sostinė“. LEKS'o programoje numatyta, kad birželio mėnesį bus atidarytas Pietinis muziejaus sparnas su nauja ekspozicija. Paroda apie Adolfo Hitlerio planus paversti Lincą pagrindiniu Reicho kultūros centru iš tikrųjų intriguojanti, susidomėjusi apžiūrinėjau archyvinės nuotraukas, dokumentus, filmus, pastatų brėžinius, Nibelungų tilto skulptūrų maketus ir net paveikslų rinkinį, sukauptą Hitlerio iniciuotai naujai dailės galerijai. Tačiau mano tikslas buvo ne tik pasižiūrėti parodą, bet ir pasivaikščioti po pilį, pastatytą X a., nes 1489–1493 m. joje gyveno Lietuvos Gediminaičių kraujo turintis Šv. Romos imperatorius Friedrichas III, miręs Lince 77-erių metų. Jo motina, pasak XVII a. jėzuitų teologijos daktaro A. Vijųko-Kojelavičiaus parašytos „Lietuvos istorijos“ (Vilnius: Vaga, 1989), buvo Lietuvos valdovo Vytauto Didžiojo sesers Aleksandros dukra Zimburgė (Cymbarka), 1412-aisiais Krokuvos dvare ji iškilmingai ištekėjo už Geležinio Ernesto Habsburgo. Kai kurie istorikai tvirtina, kad Aleksandra buvo Jogailos dukra, o ne Vytauto sesuo, bet ir tokiu atveju visi Habsburgų dinastijos Šv. Romos imperatoriai – Zimburgės sūnus Friedrichas III, jo sūnus Maximilianas I ir šio anūkas Karolis V – Lietuvos karaliaus Gedimino krau-

jo giminaičiai. Priminsiu jau daug kur skelbtą savo atradimą, kad Insbruko Hofkirchėje (bažnyčioje) yra bronzinė žmogaus ūgio nuostabaus grožio Zimbургės skulptūra. Lietuvos istorija turtinga lobių!

18 val. nutariau pasiklausyti iš miesto parapinės bažnyčios bokšto kiekvieną vakarą skambančios trimito muzikos. Aikštėje susirinko būrelis smalsių Linco svečių. Tai dar vienas muzikinis LEKS'o projektas, jame dalyvauja Linco muzikos mokyklos mokiniai. Paprasta, bet visiems – ir miestiečiams, ir jauniems muzikantams, ir miesto svečiams – patraukli idėja.

Sausio 5-oji: „Linco pyragas“ ir Žinių bokštas

Visą dieną klaidžiojau po vis dosniau atsiveriančią renesansiškai barokinę Linčą. Aplankiau visas bažnyčias, apžiūrėjau vargonus, kuriais koncertavo garsusis Antonas Bruckneris. Tyrinėjau kavinių ir restoranų valgiaraščius. Prie miesto parapinės bažnyčios atradau itin jaukią kepyklėlę kavinę „k.u.k. Hofbäckerei“, čia aptarnauja patys jos šeimininkai – orūs senyvi sutuoktiniai. Puiki kava ir šviežiai kepti pyragai. Norėjau paragauti įžymiojo Linco migdolinio pyrago, kurio receptūra per keletą šimtmečių nuo 1653 m. vienuolių naudoto pirmojo išlikusio recepto visai nežymiai pakito. Yra išleistos net šio pyrago receptų knygos. Jaukią kepyklėlės kavinę vertina vietiniai, mėgstantys čia pasmagurianti, o miesto svečiai susidomėję tyrinėja turtingą istorinių nuotraukų kolekciją ant sienų.

Knietėjo aplankyti ir 2007-ųjų pabaigoje atidarytą viešąją biblioteką „Žinių bokštas“ išpuodingo aukščio pastate, ji irgi įtraukta į Linco – Europos kultūros sostinės programą. Prie pagrindinės miesto stoties iškilęs modernios statybos stiklo bokštas gerai matomas iš gana toli. Keliuose aukštuose patraukliai įrengta biblioteka yra erdvi ir turtinga, internetas ir fonoteka dirba nuo 10 iki 18 val., išskyrus sekmadienį. Žmonėms patinka čia ramiai leisti laiką. Dar vienas pagyrimas Lincui už puikiai suvoktus Europos kultūros sostinės tikslus.

Sausio 6-oji: kelionė namo ir Linco pamokos

Liūdna buvo išvykti, nes žinojau, kiek daug įdomių renginių, premjerų ir atidarymų vyks Lince iš-tisus metus. LEKS'o projektui skirtas 258 mln. eurų biudžetas. Daug? Turbūt ne, jei turi aiškiai užsibrėžtą tikslą ir kryptingai generuoti lėšas. Tai racionali investicija į kultūrą ir mokslą, skirta visiems Linco ir Austrijos žmonėms.

Belieka pakartoti vieno iš LEKS'o meninių direktorių Airano Bergo žodžius: „Sėkmė – tai nėra visi ar atskirai įvykdyti planuoti projektai, o ištisu metų sėkmė. Svarbiausia yra atmosfera, Europos kultūros sostinės metų nuotaika. Jeigu mums pavyks pasiekti publiką – štai tada bus sėkmė.“

Lincui jau pavyko, o Vilniui? ■

KAIP SUKURIAMI PRIEŠAI

Klaidinga manyti, kad konfliktų priežastis yra tik etninė nesantaika, daugeliu atvejų jie kyla todėl, kad nepasidalijama gamtinių išteklių. Güntheris Schlee, Maxo Plancko Socialinės antropologijos instituto direktorius, karinių konfliktų specialistas, teigia, kad konfliktuose dėl vandens, naftos ar ganyklų sąjungininkais tampa skirtingų etninių ar religinių grupių nariai. Knygoje „Kaip sukuriami priešai“ (*Wie Feindbilder entstehen*) jis paneigė daugybę su tuo susijusių klišių.

Žurnalo *Max Planck Research* korespondento Christiano Mayerio paklaustas, kuo paremtos tokios jo išvados, antropologas atsakė: „Ne aš vienas laikausi nuomonės, kad etninės grupės yra ne natūralios substancijos, o socialiniai konstruktai. Visuotinai pripažinta, kad ir religinės ribos gali būti brėžiamos siauriau arba plačiau. Nors religija pati savaime nėra konflikto priežastis, bet politikos retorikoje ja manipuliuojama įvairiais būdais. Retas kuris istorikas imtųsi tvirtinti, kad religiniai karai vyksta dėl teologinių nesutarimų. Lygiai taip pat etniškumas nėra etninių konfliktų priežastis.“

Paprašytas pakomentuoti, kodėl tuomet žiniasklaidoje apstu pranešimų apie etninius ir religinius veiksmus, kurie sukelia pilietinius karus ir net sugriauna valstybes, Schlee atsakė: panagrinėję tokius konfliktus empiriškai, įsitikinsime, kad, plėtojantis konfliktui, etninės įtampos laipsnis keičiasi. Ypač skaudžiai reaguojama į valstybės sienų keitimą. Tai ypač sustiprina priešišumą. Etninis aspektas svarbus ir pašalinant konkurentus arba renkantis sąjungininkus. Įsiplieskus konfliktui, viena etninė grupė vertina ir atskiria kitą grupę gerokai griežčiau negu įprasta taikos metais. Deja, pasak mokslininko, socialinių mokslų įžvalga, kad etniniai skirtumai nėra prigimtiniai, o nulemti socialinės raidos, nepaveikė konfliktų suvokimo ne tik populiarajame lygmenyje, bet nepadarė didesnės įtakos net ir kai kurioms mokslinėms konflikto teorijoms. Šiuo metu

madinga tokius konfliktus, kurių pagrindas yra tapatybė, atskirti nuo tokių, kurių pagrindas – resursai. Pasak Güntherio Schlee, tokia skirtis yra beprasmė, nes plačiąja prasme kiekvienas konfliktas yra mūsų dėl resursų. Tačiau tai neatsako į klausimą, kokios pusės varžysis ir kur bus nubrėžta fronto linija. Faktas, kad kai kurie konfliktai vyksta dėl naftos ar vandens, pats savaime nenulemia, kas su kuo jungsis į sąjungą ir kas su kuo kariaus. Silpnesnioji pusė vis tiek turės ieškoti sąjungininkų, su kuriais vėliau teks dalytis pergalės vaisiais. O renkantis sąjungininkus iš tikrųjų daug lemia etninės giminystės jausmas. Visi mieliau sudarome sąjungą su tais, kurių kalba, kultūra ir religija yra panašios į mūsų.

Korespondentui pateikus pavyzdį, kad Balkanų karai irgi dažnai aiškinami etniniais ir religiniais skirtumais, nors aštuntajame dešimtmetyje Jugoslavijos bendruomenės sugyveno taikiai, o jų kalba ir tapatumas yra panašūs, antropologas pasiūlė šių konfliktų pradžią apsvarstyti topografiškai. Jugoslavijos irimas prasidėjo šiaurės vakaruose ir plito pietryčių link. Pirmiausia atsiskyrė Slovėnija. Ekonomiškai stipriausia sritis turimus išteklius nusprendė pasilaikyti sau ir nustojo dalytis jais su kitais. Žinoma, Balkanuose nacionalistinių nuotaikų būta nuo XIX amžiaus, bet tai nereiškia, kad nacionalizmas būtina turi įsivyrauti ir politiniame lygmenyje. Pirmiausia turi susiklostyti tam tikros aplinkybės, kad, atsakydamos į tam tikrus iššūkius, konfliktuoti tarpusavyje pradėtų konkrečios etninės grupės ar jų veikėjai, ir tik tada nacionalistiniai jausmai gali tapti instrumentu naujai politinei tvarkai įvesti, nes įvyksta sąveika tarp apskaičiuotų ekonominių interesų ir socialinių įtraukimo ir atskyrimo procesų. Tai atsispindi kiekviename politiniame sprendime, susijusiame tiek su sąjungininkais, tiek su priešininkais. Bet kokį grynai ekonominį konflikto aiškinimą, pavyzdžiui, naudodami „racionalų pasirinkimą“ teoriją, būtina papildyti socialinės identifikacijos teo-

rija. Mažai tikėtina, kad sprendimai būtų daromi atsižvelgiant tik į individualius interesus. Pasak antropologo, tai galima pailiustruoti tokiu pavyzdžiu: daugybė sprendimų, susijusių su asmens karjera, daromi atsižvelgiant į šeimos interesus. Įsitikinę nacionalistai arba religinių bendruomenių fanatikai šią liniją nukelia toliau ir pritaiko šią sampratą visos etninės ir religinės grupės mastu.

Vis dėlto kas neapykantą, baimę ir priešišumą iškelia į valstybės lygmenį? Elitas, kuriam karas yra būdas padidinti naudą ar išplėsti savo galią? Schlee manymu, elitas dažniausiai kontroliuoja, kaip kuriami ir skleidžiami stereotipai apie priešus. Tačiau elitą sudaro ne vien tie asmenys, kurie turi didelę ekonominę galią ar yra įgiję aukštesnį išsilavinimą. Terorizmas taip pat turi ryškų poliarizuojantį efektą. Šaudymo į minią gali pakakti, kad būtų imtasi ekstremalių veiksmų.

Mokslininkai dažnai pabrėžia šiuolaikinių karų ir konfliktų asimetriją, bet, pasak Schlee, tai nėra šių laikų fenomenas. Antikoje irgi buvo puikiai žinomas teroro, politinių žmogžudysčių efektyvumas. Reikalas tas, kad užtenka vos kelių asmenų, kad būtų išgąsdinti milijonai ir sukelta politinė krizė. Jugoslavijoje bendruomenė kreipėsi pagalbos į etnines milicijas, kad ši apgintų nuo snajperių. Net tada, kai etninius ir religinius skirtumus daugelis žmonių yra pamiršę, radikaliai nusiteikusioms mažumoms juos nesunku atkurti. Šiandien tai vyksta Afganistane ir Irake. Įvykdyti politinei žmogžudystei ar pasikėsinimui reikia kur kas mažiau pastangų ir finansinių sąnaudų, negu nuo tokių atakų apsaugoti. Agresoriai visada pranašesni, nes jų nejudina nekaltų žmonių, atsitiktinai atsidūrusių netinkamoje vietoje netinkamu metu, mirtys.

Įdomiausia, kad knygoje „Kaip sukuriama priešai“ beveik nėra ideologijos sąvokos. Paklaustas, kaip pasikeitė konfliktų pobūdis nuo Šaltojo karo pabaigos, mokslininkas atsakė: nors konfrontacija tarp Rytų ir Vakarų baigėsi, tačiau dabar atsiradę nauji frontai. Po 1990-ųjų, ypač po 2001 m. rugsėjo 11-osios, NATO įvardijo naujus priešus. Ypač nepalankioje šviesoje imta vaizduoti islamą. Vakarų politikai irgi prisidėjo prie naujų priešų konstravimo. Tai naudinga abiejų stovyklų ideologams – pavyzdžiui, kariniams islamo fundamentalistams, kurie siekia poliarizuoti konfliktus ir juos radikalizuoti. Radikaliesiems įgaunant

vis didesnę pagreitį, nuosaikiams tampa gerokai sunkiau gyventi taikoje. Schlee sako: „Savo knygoje aš paaiškinu purifikacijos procesą šiame kontekste. Vis griežtesnis ir siauresnis apibrėžimas, kas yra tikras musulmonas ar tikras krikščionis, labai parankus, kai reikia kokią nors socialinę grupę nušalinti nuo valdžios, – tada tiesiog pareiškiam, kad ji neatitinka doktrinos grynumo. Šis gryninimo procesas susijęs ne tik su teologinėmis interpretacijomis, tikėjimo dalykais, dažnai čia įsipina grynai pasaulietiniai interesai, pavyzdžiui, kova dėl valdžios, bandant eliminuoti potencialius oponentus.

Tarkime, Irane religinių lyderių kasta siekia monopolizuoti tiek religinę, tiek politinę valdžią. Tačiau, pasak Schlee, ši koncepcija tinka ir daugybei tradicinių Afrikos visuomenių – ten vadas arba valdovas turi prižiūrėti, kad pavaldiniai laikytųsi tam tikrų tabu ir ritualų, susijusių su maistu. Be to, neturėtume susikoncentruoti vien į islamą. Vakarų visuomenės taip pat turi tabu ir draudimus, kuriuos pažeidus asmuo nušalinamas nuo valdžios. Imkime griežtą monogaminės seksualinės moralės interpretaciją. Jungtinėse Valstijose politikai, kurių daugumą vis dar sudaro vyrai, iki šiol yra vertinami pagal tai, ar jie atitinka gero šeimos tėvo idealą. Per rinkimus ištraukiamos į dienos šviesą net jaunystės nuodėmės. Norėdamas diskredituoti ir pašalinti iš valdžios konkurentus, kas nors gali iškelti jų moralinio tyrumo klausimą.

Korespondentas pasidomėjo, ką Vakarų mokslininkai tikisi sužinosių tyrinėdami Afrikos visuomenes. Schlee manymu, pagrindines konflikto formas galima studijuoti visose – praeities ir dabarties visuomenėse, didelėse ir mažose, agrarinėse ir pramoninėse. Kad būtų surinkta pakankamai duomenų, privalu palyginti daugybę atvejų. Išdavystės, nušalinimas nuo valdžios, neloyalumas, demagogija, kompleksiniai ryšiai tarp lyderių ir pasekėjų – visa tai būdinga ir Afrikos kaimams. Šios visuomenės pagal savo struktūrą yra gerokai panašesnės į mus, negu mes manome. Tačiau yra dar viena priežastis, kodėl derėtų atidžiau įsižiūrėti į šio žemyno visuomenes. Antropologas pabrėžia, kad šiuo metu Afrikoje svarbiausi smurtinių konfliktų dalyviai nebūtinai yra suverenios valstybės ar jų įgaliotiniai. Afrikos konfliktuose nustatyti tikrąsias fronto linijas yra ganėtinai painu. Daugelis veikiančiųjų asmenų visiškai ne-

susiję su valstybe – tai gali būti policija, kariuomenė, vietos valdininkai, tačiau jie nebūtinai reprezentuoja valstybę, daug dažniau rūpinasi privačiais interesais.

Max Planck Research korespondentas pasiteiravo, ar tai neglumina politologų, kuriems valstybė tebėra svarbus faktorius? Schlee atsakė, daugelyje šių valstybių riba tarp valstybinės ir nevalstybinės sferų yra pralaidi. Ne tik todėl, kad lygia greta su kvazivalstybinėmis jėgomis egzistuoja ir ikivalstybinės galios struktūros – klanai, giminės ir gentys. Buvusių kolonijų valdytojai iš patirties žino, kaip sunku šiuose regionuose nubrėžti politines ribas. Kenijoje britai suformavo rajonus ir, nepaisydami daugybės tarpusavyje besivaržančių grupių pasipriešinimo, bandė suskirstyti gyventojus pagal juos. Dabar tarpusavyje kovojančios pusės reiškia pretenzijas, apeliuodamos į buvusią kolonijinę tvarką, tarsi ji būtų buvusi natūrali. Politikai prie tokio savavališko ribų brėžimo prisideda tuo, kad rinkimų apygardose telkia potencialius rėmėjus ir išstumia tas grupes, kurios, tikėtina, už juos nebalsuos. Viena vertus, vietinius konfliktus kursto moderni administracinė sistema ir kovos dėl postų, antra vertus, jų priežastys glūdi tradiciniuose ginčuose dėl ganyklų ir vandens. Skirtingos grupės skirtingai suvokia problemas. Buvimas toje pačioje pusėje nebūtinai reiškia, kad siekiama tų pačių tikslų, – pabrėžė antropologas.

Šie konfliktai panašūs į tuos, kurie vyko Europoje prieš šimtmečius. Afrikos pilietiniame kare kovojančios grupuotės lyderį arba klanų vadą tikrai galima palyginti su Europos karo vadu ankstyvaisiais viduramžiais, kai valstybė dar neturėjo jėgos monopolio. Vis dėlto iš tų, kurie vienoje epochoje buvo organizuoti nusikaltėliai, ir iš jų šeimų ilgainiui, jau kitoje epochoje, atsirado aristokratija. Tai buvo ilgas ir smurtingas kelias nuo nusikaltėlių magnatų iki stabilios feodalinės sistemos ir galų gale iki valstybės. Pavyzdžiui, Anglija kažin ar būtų tapusi pasauline galybe, jeigu ne piratavimas karūnos vardu. Net ir šiandien valstybės institucijos dažnai yra susijusios su kriminaliniais elementais, pavyzdžiui, valstybėse, kurios gyvena iš narkotikų eksporto. Tačiau tai irgi nėra naujas fenomenas. Per opijaus karus XIX amžiuje europiečiai Kinijoje elgėsi labai neгарbingai, – priminė mokslininkas.

Güntheris Schlee nepritaria optimistiškam požiūriui, kad socialinis progresas yra neišvengiamas: „Istorija nėra

vienakryptis judėjimas. Matome yrančias valstybes Afrikos žemyne. Net Vakarų demokratijose vis dažniau nusikratoma valstybinės kontrolės, pavyzdžiui, globalioms korporacijoms dažnai pavyksta išvengti valstybės kišimosi, o daugelio jų biudžetas didesnis negu mažų valstybių. Taigi klystume manydami, kad pasaulis ateityje tvarkysis grynai valstybių ir vyriausybės pagrindu. Daugybė procesų jau nėra tarptautiniai – juos kontroliuoja grupės, veikiančios transnacionaliniame lygmenyje. Šios grupės nepriklauso jokiai valstybei. Daugeliu atveju tai keičia ankstesnes taisykles ir valstybines programas. Ar vadinsime tai „progresu“, ar „regresu“, priklauso nuo to, kaip suvokiame tikslą, kurio siekiame.“

Knygos autorius kurį laiką dirbo Somalyje, buvo konsultantas taikos derybose 2002 metais. Paklaustas, kokie Somalio valstybės iširimo padariniai, Schlee atsakė: „Pirmiausia – fragmentacija. Nė vienai iš Somalio politinių jėgų nepasisėkė sukurti nacionalinės vyriausybės ir kontroliuoti šalies. Somalį sudarė dvi viena šalia kitos *de facto* egzistavusios ir konkuravusios tarpusavyje autonomiškos valstybės: *Somalilandas* šiaurės vakaruose ir *Puntlandas* šiaurės rytuose. Abi išlaikė dalį savo valstybingumo, bet jis apsiribojo saugumo palaikymu. Nei teisinė, nei edukacinė sistema nebuvo išlaikoma iš valstybės biudžeto, t.y. jos nebuvo finansuojamos iš mokesčių. Pietuose fragmentacija tapo nevaldoma. Mogadiše įsiplieskė karas tarp atskirų miesto rajonų.“

Korespondentui pasiteiravus, kodėl valstybinių institucijų kolapsas Somalyje buvo toks ekstremalus, mokslininkas akcentavo, kad dabartinis valdžios vakuumas atspindi tai, kas visada dominavo Somalyje. Be kolonijinės kontrolės, be milžiniškų užsienio šalių pastangų ten niekada nebūtų atsiradusi vieninga valstybė. Kolonijinėms valstybėms – britams šiaurėje ir italams pietuose – Somalio valdymas niekada finansiškai neapsimokėjo. Priešingai, šių teritorijų kontrolė buvo brangus užsiėmimas. Šalies egzistencija priklausė nuo supergalybių strateginių interesų Afrikos Rage. Somalio byla atskleidžia mažų mažiausiai vieną pamokomą dalyką – etninis pliaralizmas pats savaime nėra karo priežastis. Somalis, viena iš labiausiai nenusisėkusių Afrikos valstybių, etniniu ir religiniu požiūriu yra homogeniška šalis, o, pavyzdžiui, kai-

myninė Kenija, nors ten kalbama 29 kalbomis ir gyvena skirtingos etninės grupės, išlieka palyginti stabili.

Kai kuriose Afrikos valstybėse dėl kruvinių konfliktų ir istorinių nesėkmių dažniausiai kaltinamos buvusios kolonijinės valstybės. Pasak Schlee, toks požiūris grindžiamas idealizuota ikikolonijinio laikotarpio koncepcija. Kruvini karai Afrikoje vyko dar prieš Europos valstybių intervenciją, tiesa, naudotis gamtos ištekliams tada buvo mažiau problemiška, paprasčiausiai todėl, kad gyveno gerokai mažiau žmonių. Kai kurie kolonijiniai režimai dirbo labai efektyviai, pavyzdžiui, plėtodami infrastruktūrą ir medicininį aptarnavimą. Britams Kenijoje pavyko įvesti ir palaikyti tvarką su minimaliu valdininkų skaičiumi. Smurto lygis tuo metu buvo palyginti neaukštas, medicinos sistema veikė pakankamai gerai, o tai lėmė, kad gyventojų skaičius dramatiškai išaugo. Edukacinis sektorius buvo ribotas, prieinamas tik daliai šalies jaunimo, tačiau mokymo kokybė buvo palyginti gera. Daug Afrikos valstybių tokį neprasatą lygį išlaiko ir dabar, nors daug kuo kaltina nekenčiamą administracinį aparatą.

Į klausimą, kodėl Afrikos valstybėse kyla tiek daug konfliktų su demokratija ir įstatymų valdžia, Schlee atsakė: „Piliečiai turi matyti teisinės sistemos prasmę, antraip jie nepaklus valstybės autoritetui ir neįsipareigos bendrai veiklai. Praėjusio amžiaus viduryje naujų Afrikos valstybių piliečiams kurį laiką atrodė, kad įsipareigoti savai valstybei yra verta. Kai kolonijinės valstybės nuėjo nuo scenos, reikėjo kuo greičiau paskirti pareigūnus į civilines ir visuomenines tarnybas. Tuo metu jau buvo išaugusi gerai išsilavinusių afrikiečių, aukštųjų ir vidurinių mokyklų absolventų, karta ir ji turėjo šansą. Tačiau ilgainiui visi postai buvo užimti ir vėlesnė karta liko tuščiomis rankomis. Žadėtasis ekonominis augimas neįvyko. Tie, kurie nemato ateities perspektyvų, nekvaršins sau galvos dėl išsilavinimo. Tarnautojas, kurio atlyginimo užtenka vos keletui dienų, stengsis rasti alternatyvų pinigų šaltinį. Dažnai korupciją lemia kaip tik tokia beviltiška situacija. Valstybė turi turėti ką pasiūlyti savo piliečiams, ji turi būti pasirengusi atsilyginti už lojalumą. Priešingu atveju žmonės arba išvyks iš valstybės, arba ją sunaikins. Taip ir įvyko Somalyje. Šioje šalyje 1990-aisiais jau nebebuvo ko dalytis, išskyrus JT paramą. Taigi parama, skirta šalies plėtrai, virto ištekliumi, dėl

kurio ir užvirė kova. Įvairios klikos siekė kontroliuoti valstybę, kad galėtų šią paramą pasisavinti. Maždaug tuo pat metu tarptautinė bendruomenė liovėsi domėtis Somalium kaip valstybe. Vietoj šios nelaimingos šalies atsirado mažesnių grupių mozaika, nes jų karo vadai išlaikė tam tikrą pagarbą vieni kitiems ir smurto lygis čia buvo palyginti neaukštas. Juk akivaizdu: jeigu parama plėtrai skiriama tiems regionams, kur nėra taikos, ji negalės būti produktyvi.“

Savo knygoje Schlee kritiškai atsiliepia ir apie Somalio taikos konferenciją, siūlo decentralizuoti paramos skirstymą ir teikti paramą konkrečioms projektams: „Jei skirtingos grupės gali „atitikti“ reikalavimus ir dalyvauti konferencijoje demonstruodamos savąjį smurto potencialą, tai tokia sistema yra niekam tikusi. 2002 metais Kenijoje, Eldorete, vykusioje taikos konferencijoje stengtasi visus Somalio karo vadus susodinti prie derybų stalo. Kas atsitiko? Jie ėmė kautis tarpusavyje, kad eliminuotų priešininkus, kiekvienas norėjo pademonstruoti savo pranašumą. Net per konferenciją jie mobiliaisiais telefonais vadovavo susirėmimams.“

Güntheris Schlee sako, kad pagrindinis antropologų instrumentas yra atviras pokalbis: „Toli nenueisite, išdaliję standartizuotą klausimyną žmonėms, kurie niekada nėra tokio dalyko matę. Kalbant konkrečiau, niekada negali žinoti, kokie klausimai tinkamiausi vietinėmis sąlygomis. Svarbu turėti pakankamai kalbos žinių ir atidžiai stebėti socialinę kasdienybę.“ Pats antropologas kalba dešimčia kalbų, iš kurių septynias ar aštuonias yra įvaldęs puikiai. Tačiau apgailėstauja, kad nemoka Centrinės Azijos regiono kalbų: „Aš galiu susišnekėti arabiškai su imamu mečetėje ir palikti jam gerą įspūdį, bet aš nešneku rusiškai ir nė viena iš tiurkų kalbų, todėl, kai nuvykstu į šį mūsų tyrimams reikšmingą regioną, man greitai prireikia kolegų pagalbos.“

Güntherio Schlee knyga „Kaip sukuriama priešai“ aktuali ir mums, nes, kaip sakė jos autorius, viskas pasaulyje susiję taip glaudžiai, kad kruvinais konfliktais kibirkščiuojančios Afrikos patirtis europiečiams nėra tokia jau tolima, kaip jie galbūt norėtų... ■

Pagal užsienio spaudą parengė Zigmas VITKUS

PO MALAIZIJĄ WILLIAMO SOMERSETO MAUGHAMO PĖDOMIS

Apie Malaiziją pirmą kartą išgirdau dar sovietmečiu, atsivertęs Maughamo pilno apsakymų rinkinio trečiąjį tomą, išleistą Williamo Heinemann leidyklos Londone. Visas apsakymų tritomis buvo turtingoje tėvų bibliotekoje, greta daugelio kitų puikių leidinių, kokių nebūtum radęs skurdžiuose ano meto knygynuose. Tiesa, Maughamas pasakojo ne apie Malaiziją, bet apie Malają – taip kadaise vadinosi šis tolimas Pietryčių Azijos kraštas. Rinkinio įžangoje Maughamas aiškino, kad apsakymai „buvo parašyti seniai, prieš Antrąjį pasaulinį karą, ir derėtų perspėti skaitytoją, kad toks gyvenimas, apie kurį pasakojama, jau neegzistuoja. Kai pirmąsyk apsiliaukiau šiose šalyse, baltųjų vyrų ir jų žmonių gyvenimas buvo beveik toks pats kaip ir prieš dvidešimt penkerius metus. Jie vykdavo namo kas penketą metų. Be to, turėdavo kelias savaites kasmetinių atostogų. Gyvenantys ten, kur klimatas ypač varginantis, ieškodavo gryno oro kuriame nors netoliese įsikūrusiame kalnų poste. Kaip ir dalis valstybės tarnautojų, jie gyveno ten, kur ištisas savaites nesutikdavo nė vieno baltojo, todėl vykdavo į Singapūrą, kad kurį laiką pabūtų saviškių draugijoje. Šalį, kurioje buvo įkurdintas [kolonijinis – A. S.] postas, pavyzdžiui, Borneo, laikraštis *Times* pasiekdavo tik po šešių savaičių, jie džiaugdavosi, jei Singapūro spaudą gaudavo po poros. Aviacija visa tai pakeitė. Net ir prieškarui žmonės, kurie galėjo leisti sau ja naudotis, trumpas savo atos-

togas praleisdavo tėvynėje. Laikraščius, iliustruotus savaitraščius, žurnalus gaudavo tiesiai iš spaustuvės. Senesniais laikais Saravakas arba, sakykime, Selangoras buvo tos vietos, kuriose atvykėliai gyvendavo tol, kol išeidavo į pensiją. Anglija buvo labai toli ir, kai po ilgesnės pertraukos ten nuvykdavo, jausdavosi esą vis svetimesni; jų tikrieji namai, artimiausi draugai buvo ten, kur jie patys praleido didžiąją savo gyvenimo dalį. [...] Šalyse, apie kurias rašiau, anuomet vyravo taika. Gali būti, kad britams valdant kai kurios tautos – malajai, dajakai, kinai maištavo, tačiau iš šalies tai buvo nepastebima. Britai mokė juos teisingumo, statė ligonines ir mokyklas, rėmė jų verslus. Nusikaltamumas čia buvo nė kiek ne didesnis nei kur nors kitur. Beginklis žmogus galėjo ramiausiai keliauti po Malajos žemes jausdamasis visiškai saugus. Vienintelį rūpestį kėlė žema kaučiuko kaina...“

Susiruošęs mėnesį praleisti Malaizijoje, dar kartą atsiverčiau kadaise itin godžiai skaitytą Maughamo raštų tomą ir permečiau akimis autoriaus perspėjimus neįsivaizduoti šios šalies gyvenimo tokio, koks pateiktas jo apsakymuose. Šiandieninė Malaizija nė iš tolo nepanaši į tą, kokią ją matė iškilusis britų rašytojas, keliavęs po Pietryčių Aziją dar tada, kai kolonijinis režimas europiečiams atrodė nekvestionuotina duotybė. Beje, tokį kolonisto požiūrį atspindi ir Maughamo raštai – mąstymo stereotipai vis dėlto palieka pėdsaką net ir talentingiausiųjų kūryboje...

Šiuo metu kontinentinėje Malaizijoje ir salose gyvena daugiau kaip dvidešimt šeši milijonai žmonių, o krašto teritorija suskirstyta į devynis sultonatus. Šalį sudaro du regionai: Vakarų Malaizija užima Malajos pusiasalį, o Rytų – Saravako ir Sabos žemes Borneo saloje, kurios didesnioji dalis priklauso Indonezijai. Malaizijos federacija buvo įkurta 1963 metais, tada ją sudarė Malaja, Singapūras, Saravakas ir Saba. Po poros metų Singapūras tapo nepriklausoma respublika ir iš federacijos pasitraukė.

Malajos pusiasalyje nuo seno gyveno kelių tautybių žmonės – aborigenai, malajai, kinai, indai ir pakistaniečiai. Šiuo metu malajai sudaro daugiau kaip pusę šalies gyventojų. Kinai – antra pagal dydį tautinė grupė. Jie laikosi Konfucijaus moralinio mokymo, išpažįsta budizmą arba taoizmą. Nedidelė jų dalis priėmė krikščionybę. Trečioji grupė – indai, gyvena vakarinėje šalies dalyje ir išpažįsta hinduizmą. Laisvai pasirinkti tikėjimą gali kiekvienas šalies gyventojas, išskyrus... pačius malajus, kurie jau gimsta musulmonais ir privalo likti jais visą gyvenimą. Jiems griežtai draudžiama pakeisti religiją. Jei malajų vyras ar moteris susituokia su kito tikėjimo asmeniu, šiam lieka tik dvi alternatyvos – arba tapti musulmonu, arba su savo antrąja puse ieškotis prieglobsčio kokioje nors kitoje šalyje... Didesnė malajų dalis iki šiol yra *kampong* t.y. kaimo gyventojai. Jų gyvenvietės driekiasi prie upių, kanalų. Namai pagal tradiciją statomi iš medžio, uždengiami nipa palmių stogu, vadinamu *atap*, kita namudinė architektūra renčiama iš kokoso, papajos, banano medžių. Miestus Malaizijoje pradėta statyti kolonijiniu laikotarpiu, daugelis iš jų nebuvo planuojami, tiesiog išaugo iš ankstesnės tradicinės kaimo struktūros. Britų karinės pajėgos

iš Malaizijos ir Singapūro pasitraukė 1971 metais, tačiau kolonijinis režimas paliko ryškų pėdsaką vietinių žmonių gyvensenoje. Kolonizatoriai iš esmės modernizavo šalį, todėl Malaizijoje, kur niekad nebuvo centralizuotos valstybės, skirtingai negu Birmoje, britų valdymo laikotarpis nekelia itin slogių prisiminimų. Pokolonijiniu laikotarpiu buvo toliau plėtojami šalies modernizacijos procesai, kuriuos itin paspartino premjero dr. Mahathiro Mahamado vyriausybė, pavertusi kraštą vienu iš ekonomiškai klestinčių Azijos tigrų. Šis šalies labai daug nusipelnęs žmogus laikomas nacionaliniu didvyriu. Be kitų dalykų, jo vyriausybė daug pasidarbavo, kad šalies sostinė Kvala Lumpūras taptų vienu didžiausių, moderniausių ir didingiausių Pietryčių Azijos urbanistinių centrų.

Kiekvienam, norinčiam įsitikinti, kokia įspūdinga gali būti šiuolaikinė architektūra, vertėtų apsilankyti Kvala Lumpūre, kur į dangaus aukštybes stie-

Hinduistinė šventykla Malaizijos sostinėje

biasi gausybė puikių formų, subtiliai subalansuotų, pagavios estetikos statinių. Pietryčių Azijos regioną aptarnaujantys *Air Asia* lėktuvai leidžiasi vietinės reikšmės aerodrome, todėl neturėjau galimybės pasižvalgyti po garsųjį tarptautinį Kvala Lumpūro oro uostą, suprojektuotą japonų architekto Kisho Kurokawos (jis baigtas statyti prieš dešimt metų), bet jau patys pirmieji žingsniai po didmiesčio centrą leidžia patirti visą Kvala Lumpūro architektūros didybę. Dabartinę Malaizijos sostinę, kaip ir kitus miestus, įkūrė britai 1823 metais, tačiau, skirtingai negu kituose Pietryčių Azijos didmiesčiuose, praeities nostalgijos čia likę palyginti nedaug. Dominuoja aukšti, modernūs statiniai, į akis krinta naujausios statybos technologijos, tačiau gausu ir gamtos oazių. Skirtingai nei kai kuriuose Vakarų didmiesčiuose, Kvala Lumpūre netrūksta vidinės erdvės.

Neabejotinai įspūdingiausia moderniosios architektūros įžymybė – bokštai dvyniai, suprojektuoti Argentinos ir JAV architekto Cesario Peli'o, čia įsikūrusi *Petronas* korporacija. Vos pastatyti (1998 m.) Kvala Lumpūro bokštai dvyniai buvo aukščiausias pasaulio pastatas, vėliau jį pranoko Taipėjaus dangoraižis Taivano saloje, tačiau ne tai svarbiausia. Kelia susižavėjimą, kad dangoraižių estetika gali būti tokia išraiški ir įspūdinga, beje, tiek dieną, tiek naktį – sutemus bokštai dvyniai sužimba tarsi gigantiška Kalėdų eglutė, dangoraižių apšvietimas išjungiamas tik trečią valandą nakties.

Kvala Lumpūre, skirtingai nuo Bankoko ar bet kurio kito Pietryčių Azijos didmiesčio, nėra ryškių socialinių kontrastų, kai vienas šalia kito pramaišiu rikiuojasi prabanga ir skurdu dvelkiantys statiniai ar kvartalai. To pasiekti padėjo aiški ir ambicinga Kvala Lumpūro modernizacijos vizija. Matyt, todėl šioje šalyje prieš keletą metų buvo uždrausta rodyti garsųjį Holivudo filmą „Spąstai“ (*Entrapment*), kuriame vaidino Seanas Connery's ir Katherina Zeta-Jones. Tuo pasirūpino šalies premjeras, išsikeičęs dėl vienos, regis, visiškai nekaltos filmo scenos, neturinčios nieko bendra nei su religija, nei su padorumo stoka. Tiesiog viename iš filmo epizodų buvo rodoma,

neva už bokštų dvynių plyti skurdus, Bankoko vargingųjų kvartalus primenantis miestovaizdis. Toks kinematografinis Holivudo triukas Malaizijoje buvo suvoktas kaip begėdiškas, negarbingas didingo sostinės įvaizdžio paniekinimas. Juo labiau kad toks vaizdas iš tikrųjų visiškai svetimas išpuoselėtai, puikiai prižiūrimai, modernia architektūra tiesiog švytinčiai šalies sostinei.

Nors Kvala Lumpūro miestovaizdyje dominuoja dangoraižiai ir ultramoderni architektūra, yra išlikę ir senų kolonijinio laikotarpio statinių. Tarp jų išsiskiria geležinkelio stotis, pastatyta 1829 metais, valdant britams. Netoliese plytinti Nepriklausomybės aikštė irgi suformuota kolonijiniais laikais, anuomet ji vadinosi Merdeka. Šalia aikštės – santūraus stiliaus, tačiau ganėtinai įdomios architektūros Nacionalinė mečetė su aukštu minaretu, dengta baltos spalvos glazūruotomis plytelėmis. Norint patekti į mečetę, reikia užsiregistruoti. Nustebau, kai viena iš lankytojų pasitinkančių moterų, skvarbiai pažvelgusi į akis, paklausė, ar nesu musulmonas. Kaltas, veikiausiai, buvo tamsus įdegis ir keletą dienų neskusta barzda... Apsilankėme ir buvusio šalies premjero Mahathiro Mahamado rezidencijoje, kuri paversta muziejumi. Kuklus dviaukštis pastatas įsikūręs ant aukšto kalno, iš čia atsiveria puikūs miesto peizažai. Pasakojama, kad premjeras, pusryčiaudamas ar gurkšnodamas kavą rezidencijos terasoje, mėgo apžiūrinėti horizonte besistiebiančias naujas statybas, veikiai išgarsinusias Kvala Lumpūrą visame pasaulyje. Rezidencijoje keliolika kambarių, tarp jų ir nedidelė posėdžių salė, kurioje vykdavo ministrų kabineto posėdžiai. Interjeras santūrus, palyginti kuklus. Šiek tiek keistoka suvokus, kad apžiūrinėti rezidenciją kaip savotišką paminklą gyvam asmeniui. Įsiamžinti dar nebaigus savo žemiškosios kelionės, ko gero, slapčia svajoja ne vienas Rytų ir Vakarų politikas, tačiau tik Rytuose įmanoma paversti tai realybe...

Pakeliauti po kontinentinę Malaizijos dalį vykstame su šauniu palydovu. Tuo pasirūpino mano brolio Narimanto – chirurgijos profesoriaus kolega

ir bičiulis, gyvenantis ir dirbantis Šri Lankoje. Jo rūpesčiu mus pasitiko gidas Jamesas, krikščionių (metodistų) tikėjimą išpažįstantis vietinis kinas. Jis turi savą turizmo verslą, be to, kaip ir dauguma rytiečių, apdovanotas verslininko gyslele: keliolika metų buvo užsiėmęs odos išdirbimu ir pardavimu, vėliau šį verslą perdavė žmonai, o pats ėmė organizuoti individualias ir grupines keliones po šalį, atnešančias nemenką pelną. Nors jo kontoroje dirbuojasi keliolika samdytų darbuotojų, su mūsų trijule į kelią leidosi jis pats. Mokestis už paslaugas minimalus – taip Jamesas išreiškia pagarbą žinomam Šri Lankos chirurgui, su kuriuo susibičiuliavo, kai šis keletą kartų lankėsi Malaizijoje.

Naujutėlaičiu džipu pajudame Kamerono link. Kelionė truks beveik pusdienį, todėl maniau, kad turėsiu į valias laiko pasigrožėti vietos peizažu. Netrukus paašškėjo, kad jis, palyginti su kitais Pietryčių Azijos kraštais, kuriuose teko lankytis, kiek vienodokas ir monotoniškas. Nustebino visai kitas dalykas – autostrada vakare ir naktį kuo puikiausiai apšviesta. Nepamenu, kad kurioje nors šalyje būčiau matęs

ką nors panašaus. Norom nenorom pajunti pagarbą įžvalgiems šios šalies politikams, kuriems rūpi esimo saugumas, o ne jų pačių kišenės, taigi platesni visuomeniniai ir nacionaliniai interesai nustelbia asmeninius. Turint galvoje menką Malaizijos valstybingumo tradiciją, atvykęs iš korumpuotų politikų stekamos Rytų Europos pasijunta maloniai suglumęs.

Kai pasiekiamo Kamerono kalnus, nejučia prisimenu į atmintį įsirežusias Maughamo noveles. Šiose aukštumose temperatūra gerokai žemesnė, oras nepaprastai vaikus. Bene pirmąsyk per septynerius kelionių po Pietryčių Azijos regioną metus tenka užsivilkti megztinį, kurį įsimečiau į kelionmaišį išvykdamas iš Vilniaus, nors susidurti su tokia žema temperatūra nesitikėjau. Beje, būtent tokiose vietovėse kadaise atostogaudavo Malajoje dirbę britų verslininkai ir kolonijinės valdžios tarnautojai – vėsus šio kalnuoto regiono klimatas jiems primindavo gimtąją Angliją. Maughamas daug rašė apie jų, su savo tėvyne susvetimėjusių, tačiau ir svetur neįsišaknijusių žmonių, gyvenimą, kupiną nykios kasdienybės rutinos,

*Musulmonų mečetė
Kampung Kling,
viena seniausių
Malaizijoje, Melake*

Arbatos plantacija, Kameronas

kurią aukštyn kojom apversdavo, keistos, retsykiais net pritenkiančios dramos. Aistrų našta – šis vieno iš Maughamo romanų pavadinimas, regis, puikiai apibūdina ir visą jo kūrybos tematiką...

Porą dienų praleidome ramiame jaukiame kalnų viešbutyje kvėpuodami gaiviu ir grynu oro, pasižvalgėme po artimiausią miestelį, nuvykome į arbatos plantacijas, kur vėl iškilo vaizdiniai iš Maughamo novelių. *Suangay Palas* arbatos plantacijas vienas britų kolonistas įkūrė 1890 metais; 1935-aisiais čia buvo įsteigta gamykla, vėl atnaujinusi darbą po kelių dešimtmečių. Čia per metus paruošiama apie šeši šimtai tūkstančių kilogramų arbatos – 820 000 arbatos puodelių kasdien. Arbatos krūmai auga ant aukštų kalnų šlaitų, plantacija driekiasi 234 hektarų teritorijoje.

Pasižvalgę po Kamerono aukštumas, vykstame į Melaką – vieną seniausių ir išpūdingiausių Malajijos miestų. Šią vietovę Melaka pavadino Paramesvara – Palembango princas, atvykęs į anuometinį

Temasiką (dabar Singapūras), o tęsdamas kelionę po regioną šiose apylinkėse apsistojo po melaka vadinamu medžiu. Paramesvaros galia sustiprėjo, kai 1403 metais kinų imperatoriumi tapo Ying Lo ir atsiuntė į Melaką savo pasiuntinius. Pirmieji šį kraštą kolonizavo portugalai, valdę griežtai ir slopinę kitas religines konfesijas. Ilgainiui viskas pakito – daugelis kareivių liko čia gyventi, vedė malajų, kinų moteris. Šių senų šeimų palikuonys Melakoje gyvena iki šiol.

Portugalus 1641 metais iš Melakos išstūmė olandai, valdę iki XIX a. trečiojo dešimtmečio. Jie, beje, atkūrė religinę toleranciją, nevaržė tikėjimo laisvės. Valdant olandams 1710 m. buvo pastatyta

Šv. Petro bažnyčia, kurią galima pamatyti ir šandien. Tačiau seniausia Melakos bažnyčia (tiksliau, jos kiautas) stūkso ant aukščiausios miesto kalvos. *Nosa Senhora* (Švč. Dievo Motinos) koplyčia 1548 metais pastatė portugalų jėzuitai, vėliau, 1753 m., ją perėmė olandai ir pavadino Šv. Pauliaus bažnyčia. Šalia jos buvo pastatytas paminklas šventajam Ksaverui, pirmajam *Nosa Senhora* klebonui.

Melakoje atsirado ir daugiau mišrių etninių dinastijų. Kino ir malajės palikuonys šiame krašte sukūrė naują mišrų etniškumą, o kartu ir naują kultūrinę tradiciją. Šios kilmės vyrai buvo vadinami *baba*, moterys – *nyonya*. Viename iš *baba* ir *nyonya* priklausiusių namų pavyko apsilankyti – juos privačiu muziejumi pavertė vienas šios šeimos palikuonių, gyvenantis Singapūre. Erdvus dviaukštis namas su vidiniu kiemeliu rodo, kad pasiturinčios kinų ir malajų šeimos gyveno nė kiek ne prasčiau negu turtingi to meto Europos biurgeriai: baldai buvo gabenami iš Kinijos ir Europos, veidrodžiai – iš stiklo tradicijomis garsėjusios Venecijos...

Šalia kitų dėmsio vertų Melakos objektų – senasis kinų kvartalas, stulbinantis aukščiausios prabos antikvarinėmis parduotuvėmis, nė iš tolo nepanašiomis į kitų Pietryčių Azijos miestų sendaikčių krautuves, prekiaujančias turistams skirtais niekniekiais ir negrabiomis senienų imitacijomis. Šiuose kvartaluose gausybė nedidelių kinų šventyklų ir musulmonų mečečių.

Tolesnis mūsų trijulės maršrutas vedė į Borneo salą, į Sabos provinciją.

Borneo – viena iš didžiausių salų pasaulyje, esanti į pietryčius nuo Malakos pusiasalio. Jos teritorija daugiausia kalnuota, apaugusi tropikų miškais. Gausu laukinių gyvūnų – gorilų, gibonų, leopardų, raganosių ir prijaukintų dramblių. Kadaisė sala garsėjo aukso ir deimantų iškasenomis, tačiau XIX amžiuje kasyklos buvo uždarytos. Augalininkystei žemė pernelyg prasta.

Europiečiai apie šios salos egzistavimą žinojo jau nuo XIV amžiaus, tačiau pirmiausia ji buvo paminėta dar Ptolemajo geografijos žinyne 150-aisiais po Kr. Pirmasis europietis, įkėlęs koją į salą, buvo pranciškonų vienuolis Odorikas, kuris čia apsilankė 1330 metais grįždamas iš misijos Kinijoje. Nuo XVI amžiaus su Borneo gyventojais prekiaavo portugalai, vėliau – ispanai, kol jų monopolį įveikė olandai ir britai.

1946 metais Saravakas ir šiaurinė Borneo dalis tapo Britanijos kolonijomis. 1949 metais Indonezėjai iškovojus nepriklausomybę, olandų valdyta salos dalis prisijungė prie jos, o Saravakas ir Saba septintajame dešimtmetyje įstojo į Malaizijos federaciją. Nuo senų laikų Borneo gyvena keturios gyventojų

Kristaus bažnyčia Melakoje

grupės: malajai, išpažįstantys islamą, dajakai, kinai ir šiek tiek europiečių.

Pasižvalę po Sabos sostinę, išvykstame į Kota Kinabalu kalną ir jo apylinkes. Kalnas, kurio aukštis – keturi tūkstančiai metrų, ilgai (ir, beje, klaidingai) buvo laikomas aukščiausia Pietryčių Azijos viršukalne. Nepaisant tokio „nuvainikavimo“, Kota Kinabalu daro didžiulį įspūdį. Jo apylinkėse yra daugiau nei šimtas dvidešimt krioklių, kai kur vanduo krinta iš 300 metrų aukščio. Apylinkių gyventojai namus nuo seno stato ant kalnų viršūnių, tikėdami, kad po mirties jų dvasia greičiau pasieks dangų. Stebina krikščioniškų maldos namų gausa – Šv. Augustino, Šv. Petro, Šv. Pauliaus katalikų bažnyčios, Septintos dienos adventistų bažnyčia, tarp jų matyti ir viena kita mečetė, bet jų čia nedaug – vis dėlto krikščionių misionieriai saloje kadaisė pasidarbavo iš peties. ■

Tęsinys kitame numeryje

Rita REPŠIENĖ

MITINIS UGNIES IR KLIŪČIŲ RUOŽAS

Marija Gimbutienė buvo laiminga tarp mokslininkų. Jai vienintelei XX amžiuje pavyko atrasti ir aprašyti ištisą iki tol neatpažintą civilizaciją.

Vytautas Kavolis

Svarbiausia – nenukirskime šaknų su mūsų tautos dvasine praeitimi.

Marija Gimbutienė

Marija Gimbutienė. 1984 m. J. Jurašo nuotr.

Viena žinomiausių JAV archeologų lietuvė Marija Gimbutienė (1921–1994) paliko savąjį išskirtinumo mitą. Ji vertinama, gerbiama, net adoruojama kaip ir jos aprašytoji šviesos deivė¹. Atvėrusi duris į senosios Europos archeologinę praeitį, ji sukūrė savitą archeomitologinę metodologiją, nuosekliai tyrinėjo ir baltų mitologiją, o atskleidusi matricentrinės kultūros privalumus, tapo feministinės ideologijos ikona. Už knygą „Deivės civilizacija: Senosios Europos pasaulis“ (*The Civilization of the Goddess: The World of Old Europe*), parašytą 1991 m. San Franciske, ji tais pačiais metais buvo apdovanota Anisfieldo-Wolfo premija, kuri nuo 1935 m. JAV skiriama už žymiausius pasaulio kultūros istorijos tyrimus. Harvardo ir Kalifornijos universitetų profesorė, žymiausia visų laikų lietuvių mokslininkė, išskėlusi daugybę ir XXI amžiui aktualių klausimų, buvo atkakli lietuviybės puoselėtoja. Jos knyga *The Balts*, pirmą kartą paskelbta 1963 metais, tebėra populiariausia baltų paveldo prezentacija ne tik Amerikoje, bet ir pasaulyje.

Amerika nuo seno vadinama neįtikėtinų galimybių, nepaprastų išsipildymų ir stulbinančių mistifikacijų šaliimi. Teigiama ir tikima, kad čia kiekvienas gali tapti tuo, kuo nori. Tačiau emigrantams anaipol ne visada ir ne viskas klostydavosi sėkmingai. Marijos Gimbutienės likimas laikytinas išimtimi emigracijos lemčių grandinėje.

Ji gimė 1921 m. sausio 23 d. Vilniuje, nuo 1931 iki 1938 m. mokėsi Kauno *Aušros* mergaičių gimnazijoje, 1942 m. baigė lituanistikos, etnologijos ir archeologijos studijas Vilniaus universitete. 1944 m. su šeima pasitraukusi iš Lietuvos, tęsė studijas Heidelbergo, Miuncheno, Tiubingeno universitetuose. 1946 m. Tiubingeno universitete apgynė daktaro disertaciją, parašiusi studiją apie laidojimo papročius Lietuvoje. 1950–1960 m. dirbo Harvardo universiteto Mokslo muziejuje, Kembridže, JAV. Nuo 1963 m. – Kalifornijos (Los Andželo) universiteto profesorė. Didžiausiu autoritetu ji laikė Joną Basanavičių, kuris lietuvių gyvenimo būdo, religingumo atspindžius

ieškojo tautosakoje, mitologijoje, istorijoje, etnografijoje, archeologijoje. Marija Gimbutienė pagal profesiją buvo archeologė, o pagal pašaukimą – mitologė. Baltų kalbas, kultūrą, mitologiją ji dėstė ir Kalifornijos universitete. Čia įsteigta Marijos Gimbutienės biblioteka, bendra su pasaulyje žinomo mitologijos tyrinėtojo, Kalifornijos universiteto profesoriaus Josepha Campbello biblioteka². Jų bibliotekų erdvė bendra neatsitiktinai – abu laikėsi to paties mokslinės sklaidos modelio, užmezgė glaudžius ryšius su plačiąja visuomene, atsisakę mokslo elitizmo, nes siekė, kad juos suprastų. Nebijoję daryti drąsių išvadų ir apibendrinimų, kurti patrauklių, subjektyvių, efemeriškių mitinių vizijų, nepaisydami nei gana kontroversiškų vertinimų, nei kolegų mokslininkų santūraus požiūrio į jų atradimus, net ignoravimo ar neigimo, nepamesdami galvos dėl didelio pripažinimo – populiarumo tarp akademinio jaunimo, televizijos ir spaudos dėmesio, pakartotinių knygų tiražų, šlovės ir adoracijos.

„Brangioji Bičiule Marija, siūsdamas čia Deivės Motinos nuotrauką, kuri, kaip matai, ir mus pagimdė, karštai dėkoju Tau už laiškelius ir labai atsiprašau, jeigu kiek diletantiškai pareklamavau tavo nuostabią knygą, kokios nesukūrė dar joks mūsų protėvis ir joks į tarptautinius vandenis besiveržiąs vyras. [...] Tiesa, dabar net porą vakarų televizijoje klausiausi Joseph Campbell mitologinėm temom dialogų, kuris dar kartą patvirtino Tavo mąstymus“³, – laiške Gimbutienei rašė Antanas ir Aleksandra Gustaičiai 1989 ir 1990 metų sankirtoje.

Naujos disciplinos – archeomitologijos, susiejančios dvi mokslo šakas ir atitinkančios tarpdisciplininių mokslų kanonus, – pradininkė Marija Gimbutienė turi nemažai pasekėjų iki šiol. Paskatinusi naujus tyrinėjimus, ji pasirinko empirinę pažinimo plotmę, o jos rašymo stilius ir tonas, nepaisant prabėgusio laiko, prieštarų vertinimų ir net viską unifikuojančių dabarties požiūrių, tebėra nepaprastai sugestyvus. Didžioji Deivė įprasmina moteriškumo esmę. Neatsitiktinai Marijos Gimbutienės knygos pasaulio knygynuose priskiriamos feministinei literatūrai.

Pagrindiniai mokslininkės veikalai pasirodė kaip tik kylant feminizmo bangai Amerikoje. Ji tapo ryškia, palankia apologete, pagrindėja, autoritetinga figūra, o kartu

atlaikė humanitarinių mokslų tyrinėjimams keliamą dvidešimt penkerių metų ribą – toks laiko tarpsnis patvirtina išliekamąją veikalų vertę ir svarbą, įrodo populiarumą. „Mūsų trumpam nemirtingumui pakaktų to, kad būtume skaitomi ir po 25 metų (daugiau filologijoje skirta tik retiems genijams)“⁴, – tokia vyraujanti humanitarų nuostata, toks jų veikalų populiarumo matas.

Kaip vertinti Marijos Gimbutienės populiarumą? Jos pasirinktas rašymo ir interpretavimo stilius, atmetantis mokslinę ezoteriką ir orientuotas į skaitytojus, kurie neturi laiko gilintis į tyrinėjimų autentiškumą ir prasmų gelmes, atliepia tapatinimosi poreikį – paprastai ir suprantamai identifikuoti save praeityje, atmetant tai, kas keltų skepsį ar abejones. Taiki pozicija, psichologiškai pagavi, aiški ir sugestyvi, ginocentrines identifikacijas siūlantį nuostata ir patraukli deskriptyvinė prietis kelia itin žemiškus tikslus: apibendrinti, parodyti, įtikinti ir paakinti.

„Aš savo sėklą pasėjau taip, kaip galėjau. Nebeturiu galimybių grįžti prie tos pačios temos, o kadaise tai man buvo svajonė. Ir gal būčiau šį tą nuveikusi. Pasitenkinu ir ta skiautele, nes rašiau su meile ir impulsu. Ir ji liks man atsimintina mano biografijos detalė. Dirbau sąžiningai; ir man vis tiek, ar mano išnešiotos ir susikurtos tiesos bus kitiems tiesos. Toks mokslinis darbas; svarbu tik, kad jis būtų nekenksmingas“⁵, – laiške Meilei Lukšienei rašė Marija Gimbutienė 1960 metais, atsiliepdama į naujosios jos studijos apie simboliką lietuvių liaudies mene kritiką.

Gimbutienė, kad ir kaip būtų keista šiais visuotinio opumo laikais, kai visi perdėtai jautrūs sau ir savo įvaizdžiui, jau visiškai atpratę net nuo savirefleksijos, kritiką laikė svarbiu savo darbo įvertinimu: „Kritiškos pastabos man buvo didžiulė satisfakcija. Retai pasitaiko skaityti esminę kritiką, tokią, su kuria sutinki. Taip, vietoje dviejų storų tomų buvo parašyta maža knygelytė. Aš gromuluoju tuos faktus, suvirškinu juos savo skilvelyje, nespėju išdėstyti visko, ką žinau. Matyt, tai yra priešinga mano prigimčiai.“⁶

Būdama šviesaus ir konstruktyvaus proto, ji turėjo nepaprastą gebėjimą į viską žvelgti paprastai ir nuoširdžiai, neklystamai pasirinkti ir pasiekti, atrodytų, neįmanomų dalykų: „Nenusišypsok ironiškai, katine, – apie savo gyvenimą Amerikoje rašė ji laiške Mariui Katiliškiui 1964

metų gegužę, – nes daug kas įmanoma šiame krašte, tik reikia bandyti ir bandyti, galiu tai sakyti, nes pati praėjau pro visokias ugnis ir kliūtis.⁴⁷

Gyvenimas – tarsi mitinis ugnies ir kliūčių ruožas, kurį įveikdamas tampa stipresnis, nors kartais ir atrodo, kad stichijos yra sunkiai įveikiamos: „Oras buvo audringas, bangos daužėsi į uolas. Paskui pradėjo taip smarkiai pilti lietus, kad mudu pasileidom be kvapo namo.“⁴⁸ Dažnai jausdamasi vieniša, instinktyviai bėgdama „nuo minčių ir nuo realybės“⁴⁹, Gimbutienė pasinėrė į mokslinius išskojimus, vis nepasisotindama atradimais.

Tai, kad ji pasirinko mitologiją, taip pat vertintina kaip puikus, o kartu intriguojantis, sprendimas. Tiesa, mitologija, nepaisant išorinio paprastumo, yra ganėtinai sudėtingas, dabartyje tik fragmentiškai išlikęs mechanizmas, laiko virtualybėje išsklidusi komplikuota ir daugialypė struktūra su daugybe apgaulingų ideologinių ir tekstinių aklaviečių, kurių negalima ar bent jau nevertėtų aiškinti kaip autentiškų praeities ženklų. Tai vieni iš daugelio mitologinių žaidimų spąstų.

Remdamasi Algirdo Juliaus Greimo, Jono Balio, Jono Basanavičiaus mintimis ir tyrinėjimais, Marija Gimbutienė rašė: „Mitologija, kurią mes galime pavadinti kultūros archeologija, atspindi tuos pačius baltų kultūros bruožus kaip ir archeologijos paminklai.“¹⁰ Analogijų, paralelių ir bendrybių paieška reikalauja erudicijos, intuicijos ir kompetencijos. Būdama iškili ir puiki archeologijos žinovė, turinti didelę archeologinių kasinėjimų patirtį, išskirtinai platų akiratį ir priešistorės intuiciją, ji stokojo naratyvinės kultūros vingrybių išmanymo ir gebėjimo argumentuoti, pagrįsti savo sprendimus ir vaizdinius. Tačiau tai ir nebuvo jos tikslas.

Svarbiausias tyrinėjimų stimulus – ramus, paprastas, bet išmintingas suvokimas, ką darai ir kodėl. Marijos Gimbutienės knyga „Baltai“, išleista anglų kalba 1963, italų – 1967, vokiečių – 1983, lietuvių – 1985 metais, tebėra pagrindinė senąją lietuvių kultūrą apžvelgianti publikacija plačiajame pasaulyje, savo svarumu tiesiog eliminuojanti galimybę konkuruoti. Joje Gimbutienė bandė atsakyti į klausimus, kurie rūpi daugeliui svetur gyvenančių lietuvių: „Ką mes turime bendra su visais kitais žmonėmis pasaulyje ir kuo mes skiriamės nuo kitų.“¹¹

Didžiausią autoritetą humanitarinėje sferoje iki šiol turinti lietuvė, sukūrusi savitą senosios kultūros reprezentavimo ir vertinimo sistemą, paremtą apibendrinimų siekimu, nepretendavo į absoliučią (daugumos pripažintais ir objektyvizuotais kriterijais paremtą) tiesą.

Senojo pasaulio vizija – Didžiosios Deivės epocha vyriškame šių dienų pasaulyje yra tarsi priešprieša įsigalėjusiam identifikaciniam modeliui. Gimbutienė nepasirinko Cliffordo Geertzo propaguojamo „tirštojo“ aprašymo, ji neieškojo gelmių ar išbaigtų struktūrų, atmetė bet kokias ideologines schemas, pasaulį komponavo lengvai ir įtaigiai, vengdama paviršutiniškos propagandos ir sustabarėjusių klišių. Identifikavo praeitį teigdama matricentrinį pradą, dievų hierarchijas, reinkarnacijas, nevaržydama savęs akademiniais reikalavimais ar moksliskumo sąlygiskumais ir atkakliai kurdama savąją tiesą.

Tokios tiesos paprastai sulaukia aršios kritikos: „Man, kaip ne vienam čia [Lietuvoje – R.R.] atrodo, kad mitologinę sistemą galima sudaryti tik atsiremiant į gyvenimo poreikius, nulėmusius mitologijos (kiekviename krašte skirtingos) susiformavimą, o ne ieškant absoliučios idėjos, kuri sietų visas (bet kuriai tautai derančias) mitologines pažiūras. Neįtikima, kad primityviam žmogaus protui būtų prieinamas toks abstrahavimas skirstyti visą dvasinį pasaulį, antgamtinį pasaulį pagal vyriško dinamizmo ir moteriško vitališkumo principus. [...] Susidarytoji sistema neleidžia atskleisti istorinio religinių-mitologinių pažiūrų susisluoksniavimo: lietuviškas olimpas imamas kaip iš karto nustatytas visiems laikams. Todėl tenka remtis labai hipotetišku Didžiosios Deivės buvimu.“¹²

Siekiniai, idėjos, postulatai tampa svarbūs, kai jie atitinka egzistencines nuostatas, vartojimo poreikius ar tapatumo paieškas. Tuomet įsigali kiti dėsniai, o autentiškumas, pagrįstumas, išbaigtumas eliminuojami iš bendro problemų lauko, prasingumą lemia vienintelis kriterijus – aktualumas. Didžioji Deivė ir jos epocha tapo būtent ta laiminga moneta, amžinosios „jaunystės“ formule, kuri moteriškumo raiškai suteikė ypatingas konotacijas.

Marijai Gimbutienei atminti organizuojami jau tradiciniais tapę skaitymai, leidžiamos antologijos. 1997 metais Mančesteryje, Konektikute, išleista *From Realm*

to Ancestor. An Anthology in Honour of Marija Gimbutas [„Iš protėvių karalystės. Antologija Marijai Gimbutas atminti“], sudaryta Gimbutienės biografės Joannos Marler. Čia spausdinami penkiasdešimties žymiausių pasaulio mokslininkų iš trylikos šalių tekstai. Tais pačiais metais Vašingtone pasirodė ir kita mokslininkės atminimui skirta knyga apie indoeuropiečių atmintį *Varia on the Indo-European Past: Papers in Memory of Marija Gimbutas*, parengta M. R. Dexterio ir E. Polone. Vilniuje, Jogailos gatvėje, buvusiam jos tėvų Alseikų bute, planuojama įkurti Marijos Gimbutienės muziejų, o gal ir jos vardo tyrimų centrą. Remiantis archeomitologės darbais, rašomos virtualios deiviškumo istorijos¹³. Jos paskaitos apie senąją deivių kultūrą, archeologinius žymenis ir atradimus yra išleistos audio- ir video- formatais¹⁴. Apie Mariją Gimbutienę kuriami filmai, pavyzdžiui, Donnos Read *Signs out of Time* [„Laiką pralenkę ženklai“] pasakoja apie jos baltiškąją prigimtį, mitinę lietuviškumo sklaidą, fenomenalumą...

Iškili asmenybė, įtaigi mokslininkė, nepaprasta moteris, pralenkusi laiką, nors gilinasi į praeitį, Marija Gimbutienė yra vertinama tiek JAV, tiek pasaulyje ir jau neabejotinai peržengė vadinamąjį humanitarinio laiko limitą. Tai patvirtina jos žodžius, kad „gyvybinė energija negali žūti, ji išlieka... Mūsų mirusieji yra tarp mūsų“¹⁵. Kaip ir jų idėjos, darbai ir sumanymai, sutvirtinantys ryšį su dvasine istorine praeitimi ir kuriantys naujas reikšmingas patirtis.

Marija Gimbutienė ir Lietuvoje atvėrė duris į patrauklų baltiškąsios mitologijos lobyną, paskatino menininkus gilintis į mitiškumo raišką. Tiesa, „atversti“ į Deivės Motinos tikėjimą buvo sunku ir čia, kaip ir Amerikoje. Antanas ir Aleksandra Gustaičiai laiške Marijai Gimbutienei apgailestaudami rašė: „Po to net savo kaimyną dr. Juozą Girnių bandžiau įtikinti mūsų sutvėrėjo moteriškąja lytimi, bet jis, būdamas religinis konservatorius, vis tiek liko ištikimas savo vyriškajam Dievui–Tėvui.“¹⁶

Marija Gimbutienė, 1968 m. atsiimdama *Los Angeles Times* Metų moters apdovanojimą, pasakė: „Dėkoju likimo deivei, kad sutvėrė mane moterimi – kūrinium, lygiu vyrui. Tačiau mums, moterims, vis dar reikia išmintingų vyrų pagalbos.“¹⁷

Atskleidusi esminius būties slėpinius, atradusi ir aprašiusi „ištįsą iki tol neatpažintą civilizaciją“, Marija Gimbutienė išliko (įstengė išlikti) savimi ne tik Lietuvoje, bet ir anapus Atlanto. ■

¹ Marija Gimbutienė, Šviesos ir nakties deivės lietuvių mitologijoje, in *Metmenys*, 1976, Nr. 32, p. 160–175.

² <http://www.online.pacifica.edu/cgl/Gimbutasbio> [2008-12-16]

³ Antanas ir Aleksandra Gustaičiai, in *Laimos palytėta: straipsniai, recenzijos, pokalbiai, polemika, laiški, vertinimai, prisiminimai* / Marija Gimbutienė [sudarytoja Austėja Ikamaitė], *Vilnius: Scena*, 2002, p. 169.

⁴ Kęstutis Nastopka, Lotmano semiotika, in Jurij Lotman, *Kultūros semiotika, straipsnių rinkinys*, Vilnius: *Baltos lankos*, 2004, p. XIII. Cit. pagal: Michail Lotman, Posleslovije: Struktural'naja poetika i ee mesto v nasledii J. M. Lotmana", in Jurij Lotman, *Ob iskusstve, Sankt-Peterburg*, 1998, p. 686.

⁵ Marijos Gimbutienės atsakymas Meilei Lukšienei, in *Laimos palytėta: straipsniai, recenzijos, pokalbiai, polemika, laiški, vertinimai, prisiminimai* / Marija Gimbutienė, p. 152.

⁶ *Ibid.*, p. 151.

⁷ Susirašinėjimas su Mariam Katiliškiu, in *Ibid.*, p. 153.

⁸ Marija Gimbutienė Meilei Lukšienei, 1971 m. spalio 15 d., in *Ibid.*, p. 168.

⁹ *Ibid.*

¹⁰ Marija Gimbutienė, *Baltai priešistoriniais laikais: Etnogenezė, materialinė kultūra ir mitologija*. Vilnius: *Mokslas*, 1985, p. 180.

¹¹ Liucija Baškauskaitė, Marija Gimbutienė – tai gyvas protas, in Živilė Gimbutaitė, Kornelija Jankauskaitė, *Marija Gimbutienė... iš laiškų ir prisiminimų*, Vilnius: *Žaltvykslė*, 2005, p. 265.

¹² Iš laiškų. Meilė Lukšienė, 1959 m. vasario 16 d., Kaunas, in *Laimos palytėta: straipsniai, recenzijos, pokalbiai, polemika, laiški, vertinimai, prisiminimai* / Marija Gimbutienė, p. 150–151.

¹³ Goddess History by Marija Gimbutas <http://www.carnaval.com/goddess/> [2008-12-16]

¹⁴ Plačiau žr. http://photosynthesis.com/Marija_Gimbutas.html [2008-12-16]

¹⁵ Rimutė Jablonskytė-Rimantienė, Pasaulis jos neužmiršta ir dabar, in Živilė Gimbutaitė, Kornelija Jankauskaitė, *Marija Gimbutienė... iš laiškų ir prisiminimų*, p. 223.

¹⁶ Antanas ir Aleksandra Gustaičiai, in *Laimos palytėta: straipsniai, recenzijos, pokalbiai, polemika, laiški, vertinimai, prisiminimai* / Marija Gimbutienė, p. 169.

¹⁷ *Laimos palytėta: straipsniai, recenzijos, pokalbiai, polemika, laiški, vertinimai, prisiminimai* / Marija Gimbutienė, p. 168.

Albertas RUZGAS

SAKRALINIŲ PAVEIKSLŲ TAPYTOJA JULIJA ŠALKKAUSKIENĖ

Sovietmečiu sakralinės dailės kūrėjų tarsi nebuvo. Ateistinė valstybė tokius menininkus persekiojo, apdėdavo didžiuliais mokesčiais, todėl tapyti sakralinius paveikslus drįso tik vienas kitas dailininkas ir kūrė juos slaptai. Bene daugiausia paveikslų bažnyčioms nutapė Julija Šalkauskienė (Paltarokaitė), anksti mirusio filosofo Stasio Šalkauskio (1886–1941) našlė, Panevėžio pirmojo vyskupo Kazimiero Paltaroko (1875–1958) sesuo.

Mane supažindino su ja rašytojas Viktoras Alekna (1915–2008), nusivedęs į jos butą Žygimantų gatvėje, Vilniuje. Tai buvo apie 1970 metus. Tąkart apsilankęs nežinojau, kad ji yra produktyvi dailininkė. Paskui keletą kartų lankiausi pas Juliją Šalkauskienę drauge su poeto ir vertėjo Jono Vytauto Nistelio (1922–1986) našle Apolonija. Pažintis buvo rezultatyvi – daug sužinojau iš jos ir apie ją.

Antruoju sovietmečiu Šalkauskienė gyveno ir kūrė atsijusi nuo viešumos, todėl visuomenei ji mažai žinoma. Jos biogramos nėra nė vienoje lietuvių enciklopedijoje. Spaudoje kiek daugiau žinių apie dailininkę pasirodė tik jai mirus, ir tai šykščiai, epizodiškai. Taigi pirmiausia derėtų pateikti bent kondensuotą jos biografiją.

Julija Paltarokaitė gimė 1904 m. gegužės 4 (17) d. Petrelių vienkiemyje, Mažeikių apskrityje. Rašyti išmoko savarankiškai, stebėdama, kaip rašo vyresniosios seserys. Rašymas jai tada atrodė tarsi raidžių piešimas. Vėliau ji niekaip negalėjo apsispręsti, ar pirmiau mokytis gimnazijoje ir ją baigti, ar pirmiau mokytis piešti. Bet, pasitarusi su pedagoge Marija Pečkauskaitė, piešimo mokslus atidėjo vėlesniam laikui. Beje, jos, jau gimnazistės, polinkį ir norą piešti labai sustiprino pažintis su dailininku Liudu Truikiu. Jis turėjo daugybę atvirukų su meno šedevrais – iš jų Julija ir pažino pasaulio dailę.

Baigusi Telšių gimnaziją, nuo 1924 metų rudens Lietuvos universitete Julija studijavo lietuvių kalbą ir literatūrą, germanistiką ir pedagogiką-psichologiją. Dalyvavo studentų ateitininkų ir jų meno draugijos „Šatrija“ veikloje. 1927 metais, dar būdama studentė, ištekėjo už to universiteto profesoriaus Stasio Šalkauskio. Universitetą baigė 1930 metais. 1931-aisiais gimė sūnus Julius.

Juliją magiškai traukė tapybos studijos, bet realizuoti svajonę pavyko negreitai. Tik 1937 metų rudėnį ji pagaliau nunešė dokumentus į Kauno meno mo-

kyklą ir buvo priimta į Justino Vienožinskio studiją. Vienožinskis skatino Juliją gilintis į portreto žanrą.

1940-aisiais, prasidėjus bolševikinei okupacijai, jos mokslas Meno mokykloje nutrūko. Tų metų rugpjūčio pabaigoje Šalkauskiai persikėlė gyventi į Vilnių. Rudenį okupacinė valdžia panaikino Teologijos-filosofijos fakultetą, todėl Šalkauskis neteko darbo. Iš pradžių jam siūlė dėstyti vidurinėse mokyklose rusų kalbą, bet greitai ir to pasiūlymo atsisakyta. Nėgavo darbo ir Julija. Bėdos Šalkauskių šeimą užgriuvo viena po kitos. Profesorius ėmė negaluoti ir įsisirgo. 1941-ųjų rugsėjį Šalkauskių šeima persikėlė gyventi į Šiaulius. Ten Julija mokytojavo. Profesoriaus sveikata vis blogėjo, 1941 m. gruodžio 4 d. jis mirė.

1944-ųjų vasarą, artėjant karo frontui iš Rytų, Julija ėmė rūpintis, kaip išsaugoti Stasio Šalkauskio kūrybinį palikimą, kad jis neprazūtų, ieškojo kuo saugesnės vietos. Buvo pasirinkta Šiaulių Šv. Petro ir Povilo bažnyčia. Jos zakristijonas nišoje užmūrijo 7 dėžes su profesoriaus rankraščiais. Frontas pasiekė Šiaulius tų metų rudenį, mūšiai miestą tiesiog nusiaubė. Buvo sugriauta ir Šv. Petro ir Povilo bažnyčia, o joje paslėpti Stasio Šalkauskio rankraščiai žuvo.

Julija Šalkauskienė su sūnumi 1945-ųjų rudenį grįžo gyventi į Vilnių. Tų metų pabaigoje ją pakvietė dirbti Mokslų Akademijos (MA) Centrinėje bibliotekoje Meno skyriaus vedėja. Tas darbas Julijai patiko, buvo įdomus, kūrybiškai naudingas. Tačiau 1950 metais MA prezidento pavaduotojas kadru reikalams Juozas Žiugžda pareikalavo Juliją atleisti vien todėl, kad ji buvo Stasio Šalkauskio žmona. Gal Žiugždai užkliuvo ir tai, kad Julija – vyskupo sesuo. Vargais negalais tą rudenį ji įsidarbino dailininke „Dailės“ kombinato Tapybos skyriuje. Į pensiją Julija Šalkauskienė išėjo 1965 metais, kas mėnesį gaudavo tik 30 rublių.

Kiekvienam dailininkui labai svarbu pamatyti didžiųjų autorių kūrinius, ypač originalus. Tai padeda geriau suvokti meno esmę ir principus, suteikia kūrybos impulsų. 1929 metų pavasarį Julija su vyru mėnesį laiko praleido Austrijos sostinėje Vienoje, lankė meno muziejus ir galerijas. Grįždami užsuko

į Drezdeną – galerijoje *Zwinger* Julija visą savaitę tyrinėjo tapybos šedevrus. Po daugelio metų, 1955-aisiais, vasaros atostogas ji praleido Leningrade, kur susipažino su Ermitažo kolekcijomis.

Išėjusi į pensiją, atsidėjo tapybai. Didelius sakralinius paveikslus tapydavo ant gruntuotos drobės. Iš pradžių kūrinių sąrašo nedarė, nes bijojo, kad bolševikai prikibs, radę įrašytus religinių paveikslų pavadinimus. Tokį sąrašą ėmė daryti tik nuo 1968 metų, bet ir tada vos vos užsimindama, todėl po kurio laiko pati tuose užrašuose sunkiai susigaudydavo.

Šalkauskienė nebuvo rezistentė, bet, kaip ir daugelį pirmosios nepriklausomos Lietuvos inteligentų, ją vis tiek nuolat sekė. Lietuvos SSR KGB pirmininkas generolas majoras J. Petkevičius 1982 m. gruodžio 30 d. operatyvinių priemonių plane rašė:

„Tiriant grupinės operatyvinio tyrimo bylos objektų – „Upriamyj“, „Idol“, „Neispravimyj“, „Tomov“ ir kitų veiklą, ypatingą dėmesį skirti tam, kad būtų nustatyti ir ištirti jų ryšiai tarp respublikos inteligentų, kurie pasitelkiami rinkti ir parengti medžiagą nelegaliems leidiniams „Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika“, „Aušra“, „Dievas ir Tėvynė“, pirmiausia senosios inteligentijos atstovai – oper[atyvinės] įskaitos bylų objektai: Dambrauskas, Šalkauskienė, Patackas, Pašakinskienė, Brazauskas“ (Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje: dokumentų rinkinys, Vilnius, 2005, p. 423).

Sovietinėje totalitarinėje valstybėje reikėjo nuolat saugotis čekistų pinklių, elgtis kuo atsargiau. Šalkauskienė tą puikiai suprato. Šiuo atžvilgiu pavaizdi istorija, kai ji paprašė Juozą Girnių, kuris Vytauto Didžiojo universitete buvo vienas mylimiausių Stasio Šalkauskio studentų, kad sutiktų redaguoti Amerikos lietuvių leidžiamus profesoriaus „Raštus“. Su Girniumi, gyvenusiu JAV, Šalkauskienė susirašinėjo jo žmonos mergautine pavarde, antraip laišakai nepasiekdavo adresato nei Vilniuje, nei anapus Atlanto.

Julija Šalkauskienė ne tik tapė, bet ir rašė. 1959-aisiais išėjo jos knyga jaunimo auklėjimo tema „Tai liečia ir tave“, beje, redaktorių neideologizuota, nors tai ir neįprasta sovietinėje leidybos praktikoje. Pa-

rašė atsiminimus apie profesorių Stasį Šalkauskį „Į idealų aukštumas“ (jie išleisti 1998 m., 2-asis leidimas – 2000 m.). Paskelbė atsiminimų apie Maironį, Salomėją Nėrį, Vincą Mykolaitį-Putiną, dailininką Joną Švažą. Rankraščio „Mano autobiografijos bruožai“ kopiją ji įteikė ir man užrašiusi: „Didž. gerb. p. Albertui Ruzgui (jo paraginta parašiau 1987 m. sausio m.).“

Atsiminimų knygoje „Į idealų aukštumas“ yra įdėtas (p. 229–239) „Julijos Šalkauskienės tapybos darbų sąrašas“ su 186 paveikslų pavadinimais, sudarytas jau po dailininkės mirties. Nurodyta, kad sąrašas nėra išsamus.

Dar sovietmečiu, išklausinėjęs Juliją, irgi sudariau analogišką sąrašą. Man rūpėjo, kur kiekvienas jos paveikslas yra, koks kiekvieno pavadinimas ir kiti atributai. Ką dailininkė atsiminė ir papasakojo, viską užsirašiau. Mano sudarytas sąrašas gerokai skiriasi nuo to, kuris išspausdintas knygoje. Pateikiu paveikslų sąrašo papildymą su autorės komentarais (jie autentiški):

1. Adomynės (Kupiškio raj.) bažnyčioje vienas paveikslas.

2. Alksninės (Vilkaviškio raj.) bažnyčioje vienas paveikslas: šv. Kazimieras Vilniaus Žemutinės pilies fone.

3. Bagaslaviškio (Širvintų raj.) bažnyčioje vienas paveikslas.

4. Kaune Antano Valiukėno portretas [2003 m. jo reprodukcija išspausdinta Mečislovo Treinio monografijos „Gyvenimas – meteoru skrydis“, skirtos Antanui Valiukėnui, viršelyje, – A. R.].

5. Naujojo Daugėliščio (Ignalinos raj.) bažnyčioje vienas paveikslas (labai didelis).

6. Pagėgių (Šilutės raj.) bažnyčioje vienas paveikslas.

7. Panevėžio senojoje bažnyčioje vienas paveikslas: Didžiajame altoriuje „Nukryžiuotasis“, labai didelis – 4x2 m. [Už jį dailininkė gavo apie 1000 rublių, nors sakė jokių pinigų neprašiusi ir nenorėjusi jų imti, – A.R.].

8. Panevėžio katedroje du paveikslai: šv. Teresės (uždengtas) ir buvusio Štuthofo (Vokietija) lagerio

kalinio kunigo Alfonso Lipniūno (Lipnicko) portretas zakristijoje.

9. Svėdasų (Anykščių raj.) bažnyčioje du paveikslai: kanauninko Juozo Tumo-Vaižganto ir religinis.

10. Šeduvos (Radviliškio raj.) klebonijoje – kanauninko Antanaičio portretas.

11. Šiaulių Šv. Petro ir Povilo bažnyčioje trys paveikslai: Didžiajame altoriuje „Apreiškimas“ [be parašo, mat dailininkė bijojo pasirašyti Stalino valdymo laikais, – A.R.] ir Švč. Trejybės [Šv. Dvasią Šalkauskienė nupiešė originaliai – sakė, nenorėjusi pavaizduoti jos kaip balandžio, komunistų nuvalkioto simbolio, todėl nupiešė septynias liepsnas, reiškiančias septynias dvasios dovanas, – A.R.], trečias paveikslas yra Šv. Onos altoriuje (bažnyčios šone).

12. Švenčionėlių (Švenčionių raj.) bažnyčioje du paveikslai.

13. Valkininkų (Varėnos raj.) bažnyčioje vienas paveikslas su lietuvišku užrašu [vėliau Šalkauskienė prašė jį uždažyti, bet gal prašymas liko neįvykdytas, – A.R.].

14. Varsėdžių (Šilalės raj.) bažnyčioje vienas paveikslas.

15. Vievio (Trakų raj.) bažnyčioje du paveikslai: Aušros Vartų ir šv. Petro (jis pieštas iš paveiksluko, bet kompozicija originali).

16. Vilniaus Šv. Rapolo bažnyčioje du paveikslai: Šv. Pranciškaus ekstazė ir Šv. Kazimieras (šis paveikslas kabo bažnyčios dešinėje pusėje).

Julija Šalkauskienė, pagal jos pačios skaičiavimus, iki 1987 m. gegužės 18 d. buvo nutapiusi apytikriai 222 paveikslus. Iš jų religinio turinio [vienafigūrių?] portretų buvo 120, religinio turinio daugiafigūrių portretų – 35, peizažų – 14, kitokių – 53. Šį suvestinį sąrašą (popieriaus atraižą) dailininkė atidavė man.

Julija Šalkauskienė mirė 1994 m. lapkričio 19 d. Vilniuje.

Yra žinoma, kad pokariu paveikslų Lietuvos bažnyčioms nutapė ir Julija Maceinienė (Tverskaitė), filosofo Antano Maceinos žmona. ■

APIE LIETUVOS SULIETUVINIMĄ IR LIETUVIŲ VERSLININKŲ SAJUNGĄ

Lietuvių prekybininkų, pramonininkų ir amatininkų sąjunga gyvavo 1930–1940 m. Viename iš jos suvažiavimų nutarta įteisinti ir trumpesnę pavadinimą: Lietuvių verslininkų sąjunga, bet dažniausiai ji vadinta dar trumpiau: Verslininkų sąjunga arba tiesiog Sąjunga. Taip ją vadinsime ir mes.

Verslininkų sąjungos susikūrimo aplinkybės, nuveikti darbai ir skelbtos idėjos iki šiol mažai nagrinėtos. Istorikas Liudas Truska, nurodydamas, kad Sąjungos „veikla iš esmės dar netyrinėta“¹ ir šiai temai paskyręs atskirą straipsnį, panašiai kaip ir kiti autoriai, nors trumpai, prabėgomis užsimena apie Verslininkų sąjungą, bet mini ją ne pačiais geriausiais žodžiais. Istorikas Algimantas Kasparavičius teigia, kad ketvirtajame dešimtmetyje (1932–1940) Verslininkų sąjungos leistas savaitraštis *Verslas* tapo „neabejotinai didžiausiu bei ryškiausiu ekonominio, o iš dalies ir kultūrinio – politinio antisemitizmo ruporu“².

Čia bus siekiama Lietuvių verslininkų sąjungą ir jos skelbtas idėjas apibūdinti nuosekliau.

1. Lietuvių verslininkų sąjungos susikūrimo prielaidos

Svarbesnės aplinkybės, kurios panašių organizacijų kaip Verslininkų sąjunga susikūrimą darė tiesiog neišvengiamą, būtų tokios.

Liaudis. Tauta. Nacija

Istorikai, nagrinėjantys lietuvių atgimimo ir valstybingumo klausimus, vienaip ar kitaip pritaria idėjai, kurią schematiškai galima būtų išreikšti taip: liaudis virsta tauta,

o ji – modernia tauta arba nacija. Aišku, tai vientisas, nenutrūkstamas procesas, kurį tiksliai suskirstyti į atskirus etapus neįmanoma, galima išskirti tik dominuojančias tendencijas.

Feodalinėje epochoje manyta, kad tautą sudaro vien bajorai, nes tik jie turėjo visas pilietines ir politines teises. O valstiečiai ir miestiečiai – tai lyg ir jų užribis. Lietuvoje toks požiūris vyravo iki XIX a. vidurio.

Yrant feodalinės visuomenės luominėms struktūroms, formavosi ir supratimas, kad tauta – tai visi žmonės. XIX a. pabaigoje jau buvo susiformavusi, nors dar negausi, lietuvių inteligentija, buvo leidžiami, slapta gabenami per sieną ir platinami lietuviški laikraščiai. Valstiečių tautinė ir politinė savimonė jau buvo pasiekusi tokį lygį, kai liaudis tampa tauta. Tačiau koks visuomenės veiksmas ar įvykis leidžia teigti, kad toks virsmas yra įvykęs? Tokiu įvykiu, lyg ir atskaitos tašku, laikytinas Didysis Vilniaus Seimas, posėdžiavęs 1905 m. gruodžio 4–5 d., iš pradžių vadintas Lietuvių suvažiavimu Vilniuje.

Į posėdžius susirinko apie 2000 atstovų, tiesa, formaliai tai nebuvo demokratišku būdu išrinkti delegatai ir juridiniu požiūriu suvažiavimas negali būti laikomas seimu ar parlamentu, bet vis dėlto tai buvo tautos atstovai. Vienus išrinko valstiečių sueigos, kitų įgaliojimus patvirtino valstiečių valdininkai, dar kiti atvyko savo iniciatyva ar kaip partijų ir politinių grupių atstovai. Tarp suvažiavimo dalyvių daugiausia buvo valstiečių, bet gausiai dalyvavo ir inteligentai, įskaitant politinius veikėjus ir dvasininkus. Mažesnes grupes sudarė darbininkai, bajorai ir kiti.

Suvažiavimas neatsitiktinai vadinosi lietuvių, o ne Lietuvos. Tuo siekta, kad suvažiavime būtų girdėti būtent lie-

tuvių tautos balsas ir būtų pasakyta, ko ji nori. Tai ir buvo padaryta priimant nutarimus. Svarbiausia – nutarta reikalauti Lietuvai autonomijos su demokratiškai išrinktu seimu Vilniuje. Siekti autonomijos numatyta tokiomis priemonėmis: nemokėti mokesčių, boikotuoti valdžios įstaigas ir rusiškas mokyklas, reikalauti, kad valsčiuose būtų vartojama lietuvių kalba, reikalui esant – streikuoti ir pan.³

Iš suvažiavimo grįžę atstovai pranešė žmonėms, ką Vilniuje nutarė sava lietuviška valdžia. Pradėta nutarimus vykdyti: šalinti rusus mokytojus ir valdininkus, ardyti monopolius, imta nemokėti mokesčių ir t. t., tačiau po kelių mėnesių kilusi reakcija visa tai nuslopino.

Tai, kad valstiečiai siuntė delegatus į suvažiavimą Vilniuje, o paskui, kaip suvažiavime raginta, kovojo dėl lietuvių kalbos teisių viešajame gyvenime ir dėl autonomijos, rodo, kad pilietinė, tautinė, politinė jų savimonė buvo jau palyginti brandi. Nuo šiol valstietija – ne šiaip liaudis, o kartu su lietuvių inteligentija sudaro tautą, kuriai priklausė ir negausūs darbininkai, ir dalis bajorų.

Regis, niekas iš tyrinėtojų neabejoja, kad Didysis Vilniaus Seimas vainikavo lietuvių tautos susiformavimo etapą. Nurodoma, kad kartu susidarė ir prielaidos tautai tapti modernia tauta arba nacija. Bet ar 1905 metų įvykiai patvirtina, kad jau buvo susiformavusi ir lietuvių nacija?

Istorikas Egidijus Motieka, rašydamas apie Didįjį Vilniaus Seimą, pažymi: „Svarbus yra pats seime įvykęs neformalus valstietijos „pilietinimo“ faktas. Formuojantis moderniai, „buržuazinei“ tautai tai buvo išskirtinis įvykis.“⁴ Tačiau vėliau išleistame savo darbe autorius rašo kiek kitaip: „Seimas buvo svarbiausias politinis įvykis Lietuvoje po 1863 metų revoliucijos. Jis vainikavo modernios lietuvių tautos susiformavimą...“⁵

Ar tikrai galima teigti, kad apie 1905 metus jau buvo susiformavusi moderni lietuvių tauta (nacija)? Abejoti tuo verčia net ir enciklopedinis nacijos apibūdinimas. Pavyzdžiui, Lietuviškoje tarybinėje enciklopedijoje (t. 8., p. 59) pasakyta, kad nacija (lot. *natio* – tauta), tai žmonių bendrija, susidariusi jų istorijos, kultūros, kalbos, teritorijos ir ekonominio gyvenimo bendrumo pagrindu. Dažniausiai – tautos raidos etapas; jos susidarymui turi įtakos nacionalinės literatūrinės kalbos ir nacionalinės literatūros atsiradimas.

Ar apie 1905 metus visa tai jau buvo Lietuvoje? Ar lietuvių visuomenė jau tada suvokė savo istoriją, turėjo literatūrą, palaikė kultūrinius ryšius bendrine literatūrine kalba, kuri dominuoja viešajame gyvenime. Ar Lietuvos teritorija buvo aiškiai apibrėžta ir savos valstybės kontroliuojama. Ar šalies ekonomika buvo lietuvių rankose? Deja, ne. Tik po 1905 metų buvo leista mokyklose dėstyti lietuvių kalbą. Mokymas ir apskritai visa švietimo sistema rėmėsi rusų kalba, kuri kaip oficiali buvo naudojama ir viešajame gyvenime, kaip neoficiali buvo pasklidusi dar ir lenkų kalba. Lietuvių bendrinė literatūrinė kalba buvo vos pradėjusi formuotis. Be to, niekas gerai nežinojo, kokias pakraščiu teritorijas reikėtų priskirti prie etnografinės Lietuvos, kurioje būtų įkurta sava valstybė, nes tada reikalauta dar tik autonomijos. Tik nedidelė dalis šalies ekonomikos buvo lietuvių ūkininkų rankose, žemės ūkyje stiprias pozicijas užėmė lenkų dvarininkai, nes jie valdė didelius žemės plotus, o prekybą ir besikuriančią pramonę kontroliavo daugiausia žydų tautinė mažuma.

Nacija – tai aukštesnioji tautos raidos pakopa, kurios lietuvių tauta dar nebuvo pasiekusi ir trečiajame XX a. dešimtmetyje, nes tik 1928 metais buvo įvestas privalomas pradinis mokymas, miestai vis dar buvo nelietuviški, o lietuvių pozicijos pramonėje ir prekyboje vis dar silpnos.

Lietuvių nacijos formavimasis, gal tik kiek paspartėjęs, tęsėsi ir ketvirtajame dešimtmetyje. Ne veltui Lietuvos intelektualai aiškiai skyrė sąvokas *tauta* ir *nacija*. Istorikas Bernaras Ivanovas, šiuo atžvilgiu nagrinėjęs Antano Maceinos pažiūras, išskyrė tokius filosofo teiginius: „Visuotinės reikšmės problemų sprendimas atbaigia tautos tapimą nacija. [...] Tik nacijoje tauta išsiskleidžia, subręsta ir tikrai gyvena.“ Ir pridūrė: „Tautos tapsmas nacija ar modernia tauta ją pakylėja.“⁶

Algirdas Julius Greimas pažymėjo, kad kartu su 1926 m. gruodžio 17 d. perversmu įvyko grynai lietuviška revoliucija – Lietuvos sulietuvinimas.⁷ „Lietuvos sulietuvinimą“ nurodo ir kiti autoriai, apibūdindami tautininkų ir jų lyderio Prezidento Antano Smetonos veiklą.⁸ Be abejo, prie „sulietuvinimo“ ir apskritai viso to, kas susiję su tautos virsmu nacija, prisidėjo ne tik tautininkai, bet ir kitos visuomenės grupės, visa tauta, nes šis virsmas nėra

savaiminis natūralus procesas, jis turi būti nuolatos skatinamas ir palaikomas.

Viena iš šių procesų skatinusių grupių buvo Verslininkų sąjunga, siekusi, kad lietuvių lyginamasis svoris ekonomikoje daugmaž atitiktų jų lyginamąjį svorį bendrame Lietuvos gyventojų skaičiuje, t.y. sudarytų apie 80 ar 85%.

Lietuvių tautos ir tautinių mažumų ūkinė padėtis XX a. pradžioje (iki ketvirtojo dešimtmečio vidurio)

Apie lietuvių ir nelietuvių dalyvavimą nežemdirbiškuose versluose istorikas Liudas Truska pateikia tokius duomenis: iki Pirmojo pasaulinio karo, 1912 m., Kauno ir lietuviškosios Vilniaus gubernijos dalies miestuose daugiau kaip 53% visų pramonininkų ir 74% prekybininkų sudarė žydai, atitinkamai 34 ir 17% – lenkai, o lietuviai – vos 4,3 ir 3%. Tai nulėmė ir miestų gyventojų tautinę sudėtį: 1909 m. Kauno gubernijos miestuose lietuvių gyveno 20,6%, o Suvalkų (1913 m.) – tik 15,2%.⁹

Panašūs duomenys pateikiami ir prieškarinėse publikacijose. Pavyzdžiui, ekonomistas Albertas Tarulis nurodo, kad lietuviškiausios Kauno gubernijos miestuose žydų buvo 43%, lenkų – 20%, o rusų – 19%.

Nemažai į Rusiją pasitraukusių rusų ir žydų po karo į Lietuvą nebegrižo, todėl lietuvių dalis versluose šiek tiek išaugo. 1923 m. atlikto gyventojų surašymo duomenimis, lietuviams tuo metu priklausė 12% visų prekybos įmonių, žydams – 84%, kitiems – 4%.¹¹

Vėliau šis santykis lietuvių naudai keitėsi dar labiau. Prie to, matyt, prisidėjo ir Verslininkų sąjunga, raginusi lietuvius imtis verslo. 1935 m. lietuviams priklausė, įskaitant ir kooperatyvus, 40% visų prekybos įmonių, žydams – 56%, kitiems – 4%. Sprendžiant pagal darbuotojų skaičių, lietuviams 1935 m. teko 55% visos pramonės, žydams – 41%.¹²

Nors šiokių tokių poslinkių būta, žydų pozicijos ekonomikoje buvo tvirtesnės. Minimais 1935 m. lietuviai vyravo maisto prekyboje, jiems priklausė daugiau knygų ir laikraščių, farmacijos ir kosmetikos, kitų smulkių mažmeninės prekybos įmonių. Žydai dominavo supirkinėdami žemės ūkio produktus, miško medžiagą ir kurą, jų persvara ryški odų ir avalynės, manufaktūros, galanterijos ir panašaus pobūdžio prekyboje. Žydų prekybos įmonės pagal kapitalą buvo gerokai stambesnės negu lietuvių.¹³

Menka lietuvių dalis versluose buvo bene svarbiausia priežastis, paskatinusi susikurti Verslininkų sąjungą. Lietuvių dalis versluose glaudžiai susijusi ir su lietuvių tautos virsmu nacija, ir su valstybės modelio pasirinkimu. Tam aptarti skirtos, galima sakyti, visos svarbesnės publikacijos ir diskusijos *Versle*.

Valstybės modelio pasirinkimas

Laikoma, kad šalies demokratinę raidą (1918–1926 m.) nutraukė autoritarinis (autoritetinis) režimas arba prezidento Antano Smetonos valdymo tarpsnis (1927–1940 m.).¹⁴ Tačiau kyla klausimas, ar 1926 m. gruodžio 17 d. perversmas, reiškiantis autoritetinio režimo pradžią, įvyko dėl kelių asmenų ar grupės žmonių piktos valios ir blogų kėslų, ar jį lėmė objektyvūs vidaus ir užsienio veiksniai.

Pačiu bendriausiu vidaus veiksmu laikytina tai, kad šalis buvo dar nepribrendusi kurti pilietinę visuomenę ir demokratinę valstybę. Tauta dar turėjo *tapti nacija*. O svarbiausiu išorės veiksmu reikėtų įvardyti bolševizmo grėsmę. Kiek vėliau autoritetinį režimą stimuliuavo prasi-dėjusi ypač gili pasaulinė ekonominė krizė ir po jos sekusi ilga depresija.

Autoritetinio režimo poreikis buvo jaučiamas visoje Europoje, vadinasi, tai nėra tik Lietuvos tuometinės raidos ypatybė. Tokį poreikį išprovokavo reakcija į totalitarinių režimų (ne vien bolševizmo) grėsmę, kuriai priešintis jaunos ir glėžnos demokratijos nebuvo pajėgios.

Tarpukario Europoje buvo 28 valstybės. Iš pradžių, nuo 1920 m., jas, išskyrus Sovietų Rusiją ir Bellos Kuno Vengriją, galima vadinti demokratinėmis, nes jose veikė parlamentai, kurie sudarinėjo vyriausybes, funkcionavo politinės partijos. 1938 m. pabaigoje 16 iš jų jau buvo pasukusios dešiniojo autoritarizmo ar totalitarizmo režimų link. 1940 m. iš 12 demokratijai ištikimų valstybių 7 buvo okupuotos. 1940 m. antroje pusėje jau buvo tik 5 Europos šalys su demokratine santvarka – Šveicarija, Didžioji Britanija, Airija, Suomija ir Švedija.¹⁵

Vadinamoji seiminė Lietuva valstybės modeliu pasirinko pilietinę visuomenę ir tai įtvirtino 1922 m. konstitucijoje, kurioje tauta laikoma piliečių bendruomenė. Bet 1928 m. konstitucijoje įrašyta, kad „teisė į valstybinę nepriklausomybę grįsta tautos, kurią sudaro etninė ben-

druomenė, apsisprendimo teise, o 1938 m. konstitucijoje prisiminta ir istorinė teisė: [...] Lietuva tapo istorinį valstybingumą etninėse ribose įkūnijančia valstybe.“¹⁶

Vadinasi, 1926 m. gruodžio 17 d. perversmas reiškė, kad pasirenkamas kitas valstybinės raidos – *tautinės visuomenės* modelis. Bronys Savukynas pagrįstai klausė: „Ar galėjo seiminė Lietuva iki 1940 metų sukurti *pilietinę visuomenę*? Žinoma, kad *tautinę visuomenę* Smetonos režimas sukurti sugebėjo.“¹⁷

Kitokio valstybinės raidos modelio pasirinkimas lėmė tam tikrus prieštaravimus tarp lietuvių ir žydų – didžiausios Lietuvos tautinės mažumos, sudariusios apie 7% visų Lietuvos gyventojų. Žydai vadovavosi *pilietinės visuomenės* nuostatomis. Būtent tokią visuomenę iš pradžių ir bandyta kurti. Pavyzdžiui, pirmaisiais nepriklausomos Lietuvos metais žydams buvo suteikta gana plati tautinė autonomija. Valdant krikščionims demokratams ji buvo panaikinta, tačiau kokio nors žydų kaip piliečių teisių suvaržymo nebuvo niekada: „Visos lietuvių vyriausybės liko ištikimos juridinio žydų lygiateisiškumo principui.“¹⁸

Liudo Truskos pateiktais duomenimis, jau panaikinus žydų autonomiją ir uždraudus politines partijas, laisvai veikė įvairios žydų kultūrinės, ekonominės, religinės ir kitokios organizacijos, draugijos, kurių 1939 m. būta apie 220 ir kurios sudarė daugiau kaip 28% visų šalyje įregistruotų organizacijų.¹⁹

Istorikas cituoja Ezrą Mendelsohną, teigusį, kad jam autonomija – „tai pirmiausia žydiškos mokyklos su hebrajų ar jidiš dėstomomis kalbomis, kurios Lietuvoje suklestėjo kaip niekur kitur diasporoje“²⁰.

Vadinasi, nors formaliai žydų tautinė autonomija buvo panaikinta, bet iš tikrųjų kultūrinė autonomija egzistavo visą laiką, iki pat sovietinės okupacijos, kai žydų organizacijos ir mokyklos buvo uždarytos.

Apie žydų tautinę autonomiją iki šiol pas mus tik užsimenama, konstatuojama, kad tokia buvo, bet nepaaiškinama, kaip ji buvo įkurta, kaip veikė, kodėl buvo panaikinta ir pan. Norėtusi visa tai aptarti plačiau. Šiuo tikslu pasinaudosiu M. Dušanskio rašiniu „Žydų tautinė autonomija Lietuvoje“, paskelbtu žydų laikraštyje *Apžvalga*. Tai ištrauka iš teisininko diplominio darbo. Galima spėti, kad M. Dušanskis – tai tas pats asmuo,

kuris po karo pagarsėjo Lietuvoje kaip sovietinio saugumo darbuotojas.

Žydų tautinė autonomija Lietuvoje

Kai buvo pradėta kurti nepriklausomą Lietuvą, jos visuomenės veikėjai laikė būtina į šį darbą įtraukti ir tautines mažumas. Valstybės Tarybos pirmininkas Antanas Smetona ir pirmajai laikinajai vyriausybei vadovavęs Augustinas Voldemaras kvietė žydus bendradarbiauti. Žydų mažumai buvo pripažinta proporcinio dalyvavimo Valstybės Taryboje teisė, teisė dalyvauti vyriausybėje, nacionalinė (tautinė) autonomija, teisė dalyvauti administracijos ir teismo organuose. Pagal susitarimą į Valstybės Tarybą įėjo trys žydai, iš kurių du užėmė vietas vyriausybėje: S. Rozenbaumas buvo užsienio reikalų viceministras, o N. Rachmilevičius – prekybos ir pramonės viceministras. Be to, buvo įsteigta žydų reikalų ministro be portfelio institucija – tai reiškė, kad žengtas pirmas žingsnis žydų tautinės autonomijos link. Mykolo Sleževičiaus sudaryta antroji Lietuvos vyriausybė savo deklaracijoje pareiškė, kad žydų ir kitų tautinių mažumų atžvilgiu laikysis ankstesnės vyriausybės linijos.

Žydų reikalų ministru be portfelio 1919 m. buvo paskiriamas dr. M. Soloveičikas. Ministrui remiant, pradėjo organizuotis vietos žydų bendruomenės. Bet dar reikėjo sukurti teisinę bazę. Įvykiai paspartėjo, kai Lietuvos taikos delegacija (ją sudarė Augustinas Voldemaras ir Petras Klimas) žydų delegacijų komitetui Taikos kongrese Paryžiuje 1919 m. rugpjūčio 5 d. įteikė vadinamąją „Paryžiaus deklaraciją“. Joje nurodoma, kad Lietuvoje žydams suteikiama visiška nacionalinių ir politinių teisių lygybė. Jiems garantuojama kalbos laisvė (viešai vartoti spaudoje, teatre, mokyklose), teisė švęsti religines šventes ir šeštadienius, dalyvauti valdžios organuose ir t. t. 1920 m. sausio 10 d. Lietuvos vyriausybė priėmė Laikinąjį įstatymą apie žydų bendruomenių tarybų teises apdėti mokesčiais gyventojus žydus (toliau – Laikinis įstatymas), padėjusį pamatus žydų nacionalinei autonomijai Lietuvoje.²¹

Laikinis įstatymas, išleistas dar iki susirenkant Steigiamajam Seimui, numatė, kad visi žydai savo gyvenamosiose vietose yra žydų bendruomenių nariai. Jie renka bendruomenių tarybas, kurias tvirtina žydų reikalų ministras be portfelio. Tarybos turi teisę bendruomenių na-

rius apdėti mokesčiais savo išlaidoms padengti, tačiau tie mokesčiai negali būti didesni už valstybinius ar savivaldos mokesčius. Nesumokėti mokesčiai išieškomi bendravals-tybinių mokesčių išieškojimo tvarka, t.y. valstybinės valdžios organams padedant.

Šis Laikinasis įstatymas yra precedentinis, nes jį priimant jau veikusi Laikinoji konstitucija nacionalinės autonomijos nenumatė, jis nesusietas ir su vėlesne 1922 m. konstitucija. Daugiau sąsajų esama su 1919 m. „Paryžiaus deklaracija“. Šis įstatymas bendruomenių reikalus apibrėžė bendrais bruožais. Žydų reikalų ministrui be portfelio jis leido konkrečius klausimus spręsti kartu su kitų ministerijų vadovais.

Įsisteigus žydų bendruomenėms, buvo sušauktas jų atstovų suvažiavimas, išrinkęs Tautinę tarybą (*Nacional Rat*) – tai dar vienas žydų nacionalinės autonomijos organas.²²

Tautinės tarybos susikūrimo viena iš priežasčių yra susijusi su ypatinga žydų reikalų ministro padėtimi. Politiniu atžvilgiu šis ministras buvo atsakingas prieš bendrus valstybės organus, bet moraliniu atžvilgiu – prieš žydų tautybės gyventojus. Žydų reikalų ministro veikimą norėta susieti su bendruomenių veikimu, todėl ir buvo įkurta ši Tautinė taryba – ministro patariamasis organas. Juk Žydų reikalų ministerijos nebuvo, o tik ministras, priklausantis Ministrų kabinetui.

Dažniausiai ministro be portfelio institucija įtraukiama į Ministrų kabineto sudėtį tik karo ir stichinių nelaimių atvejais, norint sutelkti visas visuomenės jėgas – taip pat ir tautines mažumas. Bet Lietuvoje žydų reikalų ministrui be portfelio buvo pavesta administracinė funkcija: tvarkyti žydų bendruomenės reikalus. Šiuo tikslu jam buvo įsteigtas biuras su 29 tarnautojais.

Antrasis Seimas (išrinktas 1923 m. gegužės 12–13 d.), kuriame krikščionys demokratai turėjo nežymią persvarą, žydų reikalų ministro be portfelio instituciją panaikino. Taip pradėta likviduoti žydų nacionalinę autonomiją, nes žydų bendruomenės liko be jas vienijančio centro.²³

Panaikinus minėtą instituciją, pereita prie 1920 m. Laikinojo įstatymo, kurį formaliai reikėjo pakeisti nuolatiniu, lyg ir geriau atitinkančiu autonomijos reikalavimus. Pateikdami įstatymo projektą Seimui, krikščionys demokra-

tai jo reikalingumą motyvavo tuo, kad žydai neturi būti verčiami priklausyti bendruomenėms, o administracinis aparatas turi būti atleistas nuo išieškojimo tų mokesčių, kuriais žydų bendruomenės apdeda savo narius. 1925 m. kovo 31 d. Žydų tautinių bendruomenių įstatymas buvo priimtas. Jis numatė, kad žydų tautybės piliečiai (jei jų ne mažiau kaip 50) savo gyvenamosiose vietose sudaro žydų tautines bendruomenes, kurios rūpinasi savo narių kultūriniais reikalais – švietimu, labdara ir tarpusavio pagalba. Priklausyti bendruomenėms neprivaloma. Kol bus išrinktos naujos bendruomenių tarybos, reikalus tvarko senosios, kurias patvirtino žydų reikalų ministras be portfelio.

1925 m. lapkričio 25 d. buvo paskelbtos instrukcijos naujam įstatymui vykdyti. Jose, be kita ko, nurodyta, kad žydų bendruomenių naujosios tarybos turi būti išrinktos iki 1926 m. vasario 1 d. Senųjų bendruomenių turtas pereina naujosioms, o jei kur jos nesusidaro – senosios tarybos nutarimu jis atiduodamas kuriai nors kitai žydų organizacijai, besirūpinančiai žydų kultūros reikalais.

Paskelbus Žydų tautinių bendruomenių įstatymą, 1925 m. gruodžio mėnesį Kaune buvo sušauktas senųjų bendruomenių atstovų suvažiavimas. Protestuodami prieš žydų autonomijos likvidavimą, jie nutarė boikotuoti naujų bendruomenių tarybų rinkimus, vidaus reikalų ministro įsakymu turėjusius įvykti 1926 m. sausio 25 ir 26 d. Bet jie niekur neįvyko, pagal naują įstatymą žydų tautinės bendruomenės ir jų tarybos nebuvo sudarytos.

1926 m. kovo 8 d. *Vyriausybės žiniose* (Nr. 218) buvo paskelbtas Žydų tautinių bendruomenių įstatymui vykdyti instrukcijos pakeitimas. Jame nurodyta, kad tose vietose, kur iki 1926 m. vasario 1 d. neįsikūrė naujosios bendruomenės ir jų tarybos, senosios tarybos privalo sudaryti likvidacines komisijas seniau sudarytoms bendruomenėms likviduoti. Taip ir buvo padaryta.

Likvidavus bendruomenes, kai kur įsisteigė (pagal draugijų įstatymą, o ne pagal naująjį „bendruomenių įstatymą“) žydų draugijos, kurioms senosios bendruomenių tarybos ir likvidacinės komisijos perdavė bendruomenių turtą. Tos draugijos – tai „Adas Israel“ ir „Ezro“. Žydų tautinė autonomija nustojo egzistavusi.²⁴

Dušanskis, kurio rašiniu čia remiamasi, daro tokią išvadą: krikščionys demokratai sunaikino žydų tautinę auto-

nomiją todėl, kad jiems kėlė nerimą žydų bandymai per ministrą be portfelio, ypač ministeriaujant B. Fridmanui, daryti įtaką Ministrų kabinetui.²⁵ Gal ir taip. Bet svarbiausia, kad sąlygos, reikalingos pilietinei visuomenei kurtis, tuo metu Lietuvoje dar nebuvo subrendusios. Vadinasi, nebuvo sąlygų ir žydų tautinei autonomijai egzistuoti. Matyt, ir krikščionys demokratai brandino mintį keisti valstybinės raidos modelį, todėl nenorėjo, kad tautinė žydų autonomija jiems būtų kliūtis.

2. Verslininkų sąjungos susikūrimas ir svarbesnės programinės jos nuostatos

Tautai siekiant tapti nacija ir pasirinkus tautinės valstybės modelį labai trūko organizacijos, kuri skatintų lietuvius eiti į verslus, nes tiek prekyboje, tiek pramonėje ir amatuose dominavo kitataučiai.

Vienas iš Lietuvių verslininkų sąjungos iniciatorių Mykolas Šlepavičius prisimena: „Gyvenus Maskvoje apie 40 metų, prisiziūrėjus, kokia plati ir dėkinga veikimo dirva yra visokių verslų žmonėms kiekvienoje tautoje, daug patyrimo įgijus [...] prekybos ir pramonės srityje, man teko gerokai susimąstyti, kai aš, grįžęs į Lietuvą, pamačiau, kad Lietuvoje visas verslas ne lietuvių rankose, kad atskiri lietuviai prekybininkai, pramonininkai ir amatininkai tebėra neorganizuoti ir, palaidai veikdami, neįstengia sėkmingai savo įmonių bei dirbtuvių plėsti ir kovoti su visokiais sunkumais, kurie dažnai tyčia lietuviams būdavo kitataučių sudaromi.“²⁶

Kilo mintis suburti Lietuvių verslininkų (tada sakyta – verslovininkų) sąjungą. Daug galvota ir tartasi su pavieniais verslininkais, visi pritardavę, bet dažnas suabejodavęs, ar pavyks tokią sąjungą įkurti. Vis dėlto darbas buvo pradėtas.²⁷

Kreiptasi į Lietuvių tautininkų sąjungos vadovybę ir ji 1930 m. vasario 19 d. sušaukė iniciatorių susirinkimą Lietuvių prekybininkų, pramonininkų ir amatininkų sąjungai kurti. Susirinkime išrinkta penkių asmenų steigėjų komisija įstatams parengti.²⁸ 1930 m. balandžio 12 d. Kauno miesto ir apskrities viršininkas įregistravo Lietuvių prekybininkų, pramonininkų ir amatininkų sąjungos įstatus.²⁹ 1930 m. birželio 5 d. Kaune, Šaulių sąjungos salėje,

įvyko steigiamasis Sąjungos susirinkimas, į kurį atvyko 63 asmenys. Pranešimą apie Sąjungos tikslus ir uždavinius padarė A. Marcinkevičius. Buvo išrinkta pirmoji valdyba (pirm. M. Šlepavičius).³⁰

Ką tik įsikūrusi Verslininkų sąjunga ėmėsi steigti prekybos mokyklą ir savo spaudos organą. Dvimetė prekybos mokykla Kaune duris atvėrė 1931 m. vasario 1 d.³¹, o savaitraščio *Verslas*, daugiausia Adomo Dundzilos, vadovavusio knygų leidybos bendrovei „Dirva“, pastangomis, pirmasis numeris išėjo 1932 m. vasario 25 d.³²

1931 m. balandžio 26 ir 27 d. valdyba sušaukė pirmąjį visuotinį susirinkimą (suvažiavimą), į kurį atvyko 132 nariai ir nemažai svečių. Susirinkimas labai išpopuliarino Verslininkų sąjungą ir jos iškeltus tikslus. Jame skaityti referatai verslo temomis ir ekonominiais reikalais buvo plačiai aptarinėjami. Susirinkimas priėmė keletą rezoliucijų, o įstatus pakeitė taip, kad Sąjungos skyrius būtų galima steigti visoje Lietuvoje.³³

Antrasis metinis Sąjungos suvažiavimas įvyko 1932 m. gegužės 22–23 d., dalyvaujant vyriausybės nariams, visuomenės atstovams ir laikraštininkams, todėl jis vadintas dar ir kongresu. Suvažiavimą pasveikino Ministras Pirmininkas Juozas Tūbelis. Buvo skaitomi referatai apie lietuvių verslo rėmimą, mokesčių ir juridinių dalykų sutvarkymą, profesinį mokymą, spaudos reikalus ir kt.³⁴

Nuo šio suvažiavimo susiklostė tradicija kviešti ir vadinamuosius kongresus. Tapo įprasta pirmoje metų pusėje šaukti skyrių atstovų suvažiavimus, kurie sprendė daugiausia organizacinius klausimus, o antroje pusėje – kongresus, kuriuose, be skyrių atstovų, dalyvaudavo ir kviestiniai asmenys, tarp jų vyriausybės nariai ir šiaip svečiai. Kongresai vykdavo kaskart kitame mieste, juose būdavo aptariamai ideologiniai, į ateitį nukreipti dalykai.

Vykdavo ir skyrių pirmininkų susirinkimai, vadinamosios konferencijos, kurios laikytos patariamuoju valdybos organu. Valdyba buvo perrenkama kasmet. Pirmąjį valdybos pirmininką Mykolą Šlepavičių pakeitė Adomas Dundzila. Be jų valdybos pirmininkais dar yra buvę Romanas Polovinskas, Vincas Rastenis (laikiniai), Antanas Rastenis, Antanas Steikūnas, Pranas Baranauskas.

Verslininkų sąjungos įkūrėjai ir vadovai Sąjungą laikė labiau ideologine negu komercine organizacija.

Verslininkų sąjungos nariais galėjo būti ne tik verslininkai, bet ir laisvų profesijų žmonės, pritariantys Sąjungai ir savo darbus ją remiantys. Buvo steigiami vis nauji skyriai. 1940 m. jų buvo daugiau kaip 100, Sąjungai priklausė apie 5 tūkst. narių.³⁵

Pirmuoju *Verslo* redaktorium tapo ekonomistas Kazys Sruoga, redagavęs laikraštį kiek ilgiau nei ketverius metus. Svarbiausią laikraščio uždavinį jis apibūdino taip: „Skleisti visuomenėje lietuviško verslo idėją.“³⁶ Nuo 1936 m. kovo mėnesio *Verslo* redagavimą perėmė Albinas Briedis (1940 m. jis buvo sovietų suimtas ir 1941 m. žuvo Vorkutos lageryje).³⁷

„Ypatingą vaidmenį Lietuvos verslininkų judėjime suvaidino buvęs Lietuvos tautininkų sąjungos generalinis sekretorius p. Vincas Rastenis. Jis ilgą laiką buvo centro valdybos narys, o sunkesniais momentais imdavosi eiti ir centro valdybos pirmininko pareigas. Ačiū p. Vincui Rasteniui, Sąjunga laimingai pergyveno net keletą sunkesnių laikotarpių. Jo vardas amžinai bus surištas su Sąjungos istorija.“³⁸

Svarbesnės programinės nuostatos

Lietuvių verslininkų sąjungos tikslai ir jų įgyvendinimo būdai bendrais bruožais nusakyti redakciniame straipsnyje, kuris paskelbtas pirmajame *Verslo* numeryje. Straipsnyje pabrėžiama, kad lietuviai amžių būvyje vertėsi tik žemės ūkiu, buvo žemdirbiai, o prekyba, pramonė ir amatai buvo ne lietuvių rankose. Šio reiškinio skaudus padarinys tas, kad miestuose taip mažai lietuvių. „Tai parodo dar iki nūn nereti faktai, kad kai kuriose įmonėse, krautuvėse ir kitokiose įstaigose – Kaune, Šiauliuose, Panevėžy... – dar ir šiandien negalima susikalbėti lietuviškai. O kas buvo prieš karą?..“³⁹

Lietuviškų spaudinių, laikraščių, knygų miestuose išplatinama kur kas mažiau negu įvairios lektūros svetimomis kalbomis, įvežamos iš užsienio. Kino filmai rodomi be lietuviškų užrašų ir t.t. **„Mums prekybos, pramonės ir amato organizavimas lietuvių rankose yra ne tiktai ekonominis, mums yra tai drauge ir kultūrinis bei valstybinis uždavinys. [...] Mes pasiryžome suorganizuoti ekonomiškai stiprų lietuvių miestėnų sluoksnį.“**^{39a}

Šitai būsią pasiekta „natūralios evoliucijos keliu“, t. y. per laisvąją konkurenciją. Tačiau konkurencinėje kovoje

lietuvių verslininkus reikia palaikyti, todėl Sąjunga išskėlė šūkį: „Savieji pas savuosius.“

Šio šūkio nereikėtų suprasti, rašoma minėtame redakciniame straipsnyje, kaip užmojo skriausti kitataučius ar bent pavydėti jiems jų geresnio gyvenimo, ne, norima tik panaikinti ūkio padalijimą pagal tautybes: vieniems – verslai, kitiems – žemės ūkis.

Kitose publikacijose *Verslas* šiuos klausimus gvildena dar išsamiau, polemizuoja su žydais, nes būtent jie, dominuodami tarp kitataučių, savo rankose laiko didžiąją Lietuvos prekybos, pramonės ir amatų dalį.

„Šiandien kiekvienas lietuvis jau gerai nusimano, kad prekyba, pramonė ir amatas yra ne tik doras verslininkų pragyvenimo šaltinis, bet ir lietuvių tautos bei valstybės ekonominio gyvenimo pagrindas, ant kurio statomas politinis ir kultūrinis tautos rūmas. Todėl plačioji visuomenė, per „Verslą“ pažinusi verslininkų sąjūdžio reikšmę, ima kaskart labiau jį remti. „Verslas“ kelia tautinių lietuvių susipratimą ir žadina išsikovoti ekonominę laisvę.“⁴⁰

Ekonominė laisvė buvo suprantama kaip lietuvių įsigalėjimas versluose, o podraug ir senųjų verslininkų, daugiausia žydų, ūkinės galios santykinis apribojimas. Kadangi to siekta, be kita ko, raginant, kad lietuviai pirktų tik pas lietuvius krautuvininkus, ir pan., žydai laikė tai ekonominiu boikotu ir vadino antisemitizmu. Visas, pasak jų, antisemitizmo apraiškas jie stengėsi kelti aikštėn ir griebėsi kontrpropagandos. Bet tai padaryti buvo gana keblu, nes žydų spauda, išskyrus vieną kitą vienkartinį leidinį, ėjo ne lietuvių kalba. Lietuvių visuomenę pasiekdavo tik tos publikacijos, kurias lietuvių spauda išsiversdavo ir paskelbdavo savo skiltyse arba bent pakomentuodavo. Natūralu, kad kilo sumanymas pradėti leisti žydų laikraštį lietuvių kalba. Nuo 1935 metų vidurio toks laikraštis ir pasirodė – tai *Apžvalga*, nuolat polemizavusi su *Verslu*, kurį kaltino antisemitizmo skleidimu.

Lietuvių pusė tokį kaltinimą savitiraščiu ir visam verslininkų sąjūdžiui neigė, įrodinėdama, kad verslininkų sąjūdis kilo ir plėtojasi ne iš neapykantos žydams, o siekiant apginti lietuvių tautos interesus. „Lietuvių verslininkų sąjunga yra visiškai svetimas antisemitizmas, o jos pagrindinis tikslas yra skatinti lietuvius imtis verslo ir remti tuos, kurie jau verslą turi. Sąjunga jokios kovos nei žydams, nei

kitoms mažumoms neskelbia, tačiau yra griežtai pasiryžusi atremti visus nedraugingus ar net boikotinio pobūdžio žygius iš žydų pusės.⁴¹

Sąjungos valdybos vicepirmininkas Rastenis straipsnyje „Kam reikalingas antisemitizmas?“ rašė, kad smulkioji ir stambioji prekyba, taip pat pramonė, laisvosios profesijos daugiausia yra žydų arba kitų kitataučių rankose: „Vadinasi, turtingesnieji miestų gyventojai, kurie duoda bendrąjį toną, kurie sau ir savo šeimoms turi lėšų į teatrus leisti, ir knygoms pirkti, ir paveikslais savo butus papuošti, kurie gali paremti bet kurį kultūrinį judėjimą – beveik visi jie ne lietuviai, [...] Ne lietuvišką knygą jie perka, ne lietuvišką dramą vakarais jie lanko, ne lietuvišką laikraštį skaito, ne lietuvių dailininko paveikslą jie pirmoji eilė perka, ne lietuvių kultūros kilimas jiems brangus. Tai ne priekaištas jiems, o tik fakto konstatavimas. Taip yra, kitaip tuo tarpu ir būti negali.“⁴² ■

Tęsinys kitame numeryje

¹ L. Truska, Lietuvių verslininkų sąjunga ir verslų „atlietuvinimo“ sąjūdis (1930–1940 m.), In: Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai [LAMMD]. Istorija. – V.: 2003, LVIII. – p. 40.

² A. Kasparavičius, Lietuviai ir žydai katastrofos išvakarėse: iššūkiai ir įvaizdžiai, In: Kai ksenofobija virsta prievarta: Lietuvių ir žydų santykių dinamika XIX a.–XX a. pirmojoje pusėje, Sud. V. Sirutavičius, D. Staliūnas. – V.: Lietuvos istorijos inst., 2005. – p. 127.

³ E. Motieka, Didysis Vilniaus seimas, In: Lietuvių atgimimo istorijos studijos [LAIS], t. 11. – V., 1996. – p. 297–298.

⁴ E. Motieka, Nuo lietuvių suvažiavimo Vilniuje iki Didžiojo Vilniaus seimo: istoriografinė suvažiavimo pavadinimo analizė, In: LAIS, t. 4. – V., 1993. – p. 307.

⁵ E. Motieka, Didysis Vilniaus seimas... – p. 261.

⁶ B. Ivanovas, Tautiško beieškant Antano Smetonos Lietuvoje: tautinių įvaizdžių klausimas. V., 2005. – p. 44.

⁷ D. Mačiulis, Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais. – V.: LII, 2005. – p. 7. Plg. A. J. Greimas, Iš arti ir iš toli. – V., 1991. – p. 255–258.

⁸ B. Ivanovas, Min. veik... – p. 63.

⁹ L. Truska, Lietuvių verslininkų sąjunga ir verslų „atlietuvinimo“ sąjūdis (1930–1940 m.)... – p. 39.

¹⁰ A. Tarulis, Verslininkai ir tauta, *Verslas*, 1940 m. vasario 25 d., Nr. 8 (438). – p. 5.

¹¹ A. Tarulis, Kokia vieta dabar tenka lietuviams prekyboje ir pramonėje?, *Verslas*, 1936 m. birželio 25 d., Nr. 26 (228). – p. 4.

¹² Ten pat.

¹³ J. M., Dvidešimtmečio balansas, *Verslas*, 1938 m. vasario 16 d., Nr. 7 (313). – p. 3.

¹⁴ L. Truska, A. Smetonos valdžios politika žydų atžvilgiu (1927–1940), In: LAMMD, Istorija. 2004. LIX-LX. – p. 67.

¹⁵ A. Svarauskas, LF ir LFB ideologinės ištakos – „1936 metų generacija“ lietuviškojo autoritarizmo kontekste, | laisvė, 2006 m. liepa–rugsėjis, Nr. 154 (191). – p. 61. – Plg.: Stephen Lee. The European Dictatorships 1918–1945. – London, New-York, 1996. – p. XI–XIII.

¹⁶ D. Mačiulis, Min. veik. – p. 134.

¹⁷ Svarstymai prisimenant 1926 m. gruodžio 17-osios valstybės perversmą, *Kultūros barai*, 2006 m. Nr. 12. – p. 73.

¹⁸ L. Truska, Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio: Antisemitizmo Lietuvoje raida. – V.: VPU I-kla, 2005. – p. 204.

¹⁹ Ten pat, p. 116.

²⁰ Ten pat, p. 117.

²¹ M. Dušanskis, Žydų tautinė autonomija Lietuvoje, *Apžvalga*, 1938 m. sausio 23 d., Nr. 4 (123). – p. 1.

²² Ten pat, p. 3.

²³ Ten pat, p. 5.

²⁴ Ten pat, p. 5.

²⁵ Ten pat, p. 5.

²⁶ M. Šlepavičius, Darbų pradžia: Kaip buvo sukurta Sąjunga, *Verslas*, 1932 m. rugpjūčio 18 d., Nr. 26. – p. 2.

²⁷ Ten pat.

²⁸ Į penkerių metų praeitį pažvelgus: Kaip kūrėsi ir augo Lietuvių verslininkų sąjunga. Jos darbai, *Verslas*, 1935 m. lapkričio 7 d., Nr. 45 (195). – p. 1.

²⁹ S. Mūsų darbai ir rūpesčiai, *Verslas*, 1932 m. vasario 25 d., Nr. 1. – p. 2.

³⁰ Į penkerių metų praeitį pažvelgus...

³¹ Ten pat.

³² A. Zakariūnas, Pirmieji mūsų rūpesčiai ir darbai, *Verslas*, 1940 m. kovo 22 d., Nr. 12 (412). – p. 4.

³³ Ten pat.

³⁴ Kongreso nutarimai, *Verslas*, 1932 m. birželio 2 d., Nr. 15. – p. 4.

³⁵ A. Zakariūnas Skyrių atstovų suvažiavimui praėjus, *Verslas*, 1940 m. gegužės 5 d., Nr. 18 (448). – p. 2.

³⁶ Nukaišytos darbo gairės, *Verslas*, 1936 m. vasario 13 d., Nr. 7 (209). – p. 1.

³⁷ J. Enčeris, Praeitas kelias, *Tremtinys*, 2005 m. rugsėjo 29 d., Nr. 39 (672). – p. 6.

³⁸ Į penkerių metų praeitį pažvelgus... – p. 3.

³⁹ Ko mes norime?, *Verslas*, 1932 m. vasario 25 d., Nr. 1. – p. 1.

^{39a} Ten pat.

⁴⁰ Į antruosius metus, *Verslas*, 1933 m. vasario 23 d., Nr. 8 (53). – p. 1.

⁴¹ Lietuviai ginsis nuo žydų boikoto, *Verslas*, 1933 m. balandžio 6 d., Nr. 14(59)– p. 1.

⁴² Kam reikalingas antisemitizmas?, *Verslas*, 1933 m. kovo 23 d., Nr. 12 (57). – p. 1.

Rasa GEČAITĖ

VARGONŲ MUZIKOS RAIDAI IR GARSO VIZIJOS

Jūratė Landsbergytė. Vargonų muzika Lietuvoje XX a. Kūrybos modernizmas. – Vilnius, *Kronta*, 2008. – 352 p.

Leidykla *Kronta* pernai rudenį išleido lietuvių muzikologės ir vargonininkės Jūratės Landsbergytės (g. 1955) monografiją „Vargonų muzika Lietuvoje XX a. Kūrybos modernizmas“. Veikale struktūriškai nagrinėjama modernizmo raida vargonų kultūroje, tiriama tradicijų ir modernumo sąveika, atskleidžiami vargonų muzikos pokyčiai, radikalios kintančios istorinės sąlygos. Autorė tyrinėja nuo tarpukario Lietuvoje profesionaliai plėtojamą europinę vargonų muzikos mokyklą. Sutelkusi dėmesį į XX a. lūžius ir jų įtaką kūrybai, paliečia kur kas bendresnę spiralinės raidos, arba cikliškumo, temą – akumuliuotas istorinis kūrybos procesas pažadina naują sąmonę, todėl prie istorinių šaknų grįžtama jau su nauju požiūriu. Šia monografija siekiama užpildyti kultūrinių refleksijų spragas Lietuvos mokslinės intelektualinės minties bare.

Jūratė Landsbergytė yra gerai žinoma, nuolat koncertuojanti vargonininkė, daugelio straipsnių apie vargonų muziką ir kultūrą autorė. Lietuvos valstybinėje konservatorijoje (dabar – Lietuvos muzikos ir teatro akademija) ji studijavo prof. Leopoldo Digrio vargonų klasėje, tobulinosi daugelyje meistriskumo kursų Vakarų Europoje. Nuolat vargonuoja ir Lietuvoje, ir įvairiose pasaulio šalyse. Įrašė 10 kompaktinių plokštelių, paskelbė straipsnių apie vargonų kultūrą, XX a. muziką ir modernizmą. Parengė leidinius: „Vytautas Bacevičius. Kūriniai vargonams“ (2004); „Mikalojus Konstantinas Čiurlionis. Visi kūriniai vargonams“ (2005), šiuolaikinių lietuvių kompo-

zitorių vargonų kūrybos rinktinę „Ėjimas į tylą“ (2008), parašė knygą „Bažnytinė muzika ir dvasingumas Lietuvoje“ (2006).

Sukauptą muzikinę ir intelektualinę patirtį Landsbergytė pritaiko, istoriškai tirdama lietuviškąjį vargonų modernizmą. Pasak jos, tikrasis monografijos objektas – pirmieji modernizmo atsivėrimai tarpukario Lietuvoje ir jo transformacijos XX a. pabaigoje. Modernizmo užuomazgų Landsbergytė randa jau M.K. Čiurlionio kūryboje, o „ekstremalų modernizmą“ ir futuristinę amžiaus jungtį liudija Vytauto Bacevičiaus kūriniai. Šiuos du kūrėjus sieja iškristalizuota „kosmizmo“ ir transcendencijos potėmė. Kitiems tarpukario vargonų kompozitoriams monografijos autorė priskiria „fundamentalių liturginių poreikių skleidimą“ (p. 71). Apžvelgdama XX a. vargonų muziką, autorė išryškina tris pagrindinius Lietuvos vargonų kultūros posūkius – tai vargonų modernizmas tarpukario Lietuvoje, naujasis fundamentalizmas – vargonų muzikos vaidmuo sovietmečiu ir naujos kryptys po 1990-ųjų. Monografiją papildė apibendrinta įžanginė vargonų muzikos raidos Lietuvoje apžvalga (istoriniai šaltiniai, lietuviškosios vargonų mokyklos pagrindai, šių instrumentų kraštovaizdis) ir baigiamosios išvados apie savitas vargonų muzikos Lietuvoje tradicijas, tęstinumą ir proveržius.

Koncentruotos įžanginės dalies istorinių šaltinių skyriuje vargonų kultūros pradžia Lietuvoje tradiciškai sieja-

ma su 1408-aisiais, kai Vytauto žmonai Onai kryžiuočių ordino magistras padovanojo nedidelius kilnojamuosius vargonėlius – portatyvą. Kitas svarbus paminėjimas yra vieno pirmųjų į Lietuvą atvykusių religinės muzikos kūrėjų, vokiečių kompozitoriaus Heinricho Fincko (~1445–1527) viešnagė Vilniuje – jį pakvietė Lietuvos valdovo Aleksandro žmona Elena. Šiame skyriuje pateikti XVII a. originaliųjų kūrinių pavyzdžiai – Kražių vargonininko sąsiuvinis ir Sapiegos tabulatūra.

„Trumpą Lietuvos vargonų kraštovaizdžio apžvalgą“ monografijos autorė pradeda nuo išlikusių XVIII a. vargonų, kurie „atspindi Lietuvos europietišumą, jos kelių modernizmo link“ (p. 33). Išvardija tris seniausius, „kuriuos turime“, XVIII a. pavyzdžius – tai Vilniaus Šv. Dvasios (Dominikonų) bažnyčioje Adamo Gottlobo Casparini 1776-aisiais pastatyti vargonai, Kretingos liuteronų evangelikų bažnyčioje Johanno Preusso 1785-aisiais ir Tytuvėnų Švč. Mergelės Marijos bažnyčioje Nicolauso Jantzeno 1789-aisiais įrengti vargonai.

Vis dėlto būtų pravartu paminėti Lietuvos vargonų kultūrai svarbius, šaltiniuose paliudytus faktus, kad pirmieji vargonai Vilniaus katedroje buvo įrengti dar 1595 m. Jų meistras – Jonas Kopelmanas, drožėjas Bernardas Holcas, tapytojas Kristupas Bžeskis. Šiems XVI a. vargonams sudegus per gaisrą, apie 1618-uosius buvo pastatyti nauji dideli vargonai, deja, po kelių dešimtmečių išgrobstyti (Paminklų sąvadas. Vilnius, 1988, p. 163 – pg. aut. Rimantas Gučas). Kitas ne mažiau svarbus liudijimas yra apie „garsiausius visoje Žemaitijoje vargonus“, pagamintus Švedijoje, 1620 m. atgabentus ir įrengtus pirmoje Kretingos Romos katalikų bažnyčioje, kurią pastatė Jonas Karolis Katkevičius 1602-aisiais (Bronius Kviklys. Mūsų Lietuva. IV t. Vilnius, *Mintis*, 1991, p. 250).

Skyriuje „Lietuvos vargonų kultūros sąsajos su Vakarų Europos centrais ir mokymo procesas“ monografijos autorė pirmąsias modernėjimo tendencijas išvelgia romaniškosios ir germaniškosios kultūrų sankirtoje (p. 36). Šis atskaitos taškas leidžia plačiau pažvelgti į Juozo Naujalio mokyklą ir jo mokinių tiesioginius ryšius su europiniais vargonų centrais, kur studijavo lietuvių vargonininkai. Kaip „aktualiausi tokio poveikio centrai“ nurodomi Leipcigas, Praha, Paryžius, Roma – Vatikanas (p. 37). Pa-

sitelkusi biografinius faktus, ištraukas iš švietimo įstaigų dokumentų, Landsbergytė atkuria autentišką tarpukario vargonų kultūros raidos paveikslą, pabrėžia, kad vienas svarbiausių tarpukario mokyklos europietiškų bruožų buvo improvizacija, suteikusi atlikėjams kūrybos laisvę (p. 42). Akcentuodama besiformuojančios tarpukario lietuviškosios vargonų mokyklos vokiškąją tradiciją, autorė išryškina stiprėjančią prancūziškosios ir itališkosios mokyklų takoskyrą. Vakarų Europoje išsilavinimą įgiję Jonas Žukas ir Zigmas Aleksandravičius laikėsi skirtingų požiūrių – Žukas Kauno konservatorijoje „įdiegė prancūzų vargonų mokyklos, vieno geriausių jos atstovų M. Duprė patirtį“ (p. 37), o Aleksandravičiui artimesnė romaniškoji (prancūzų ir italų) mokykla.

Neapsiribodama tarpukario vargonų muzikos specifikos analize Europos kontekste, autorė ieško platesnių tarpdisciplininių sąsajų tarp Kauno ir kitų Europos centrų XX a. pirmojoje pusėje. „Tarpukario Lietuvos vargonų mokyklai stengiantis perimti prancūzų technikos įgūdžius, atsirado savotiškas idėjinis dvasinis ryšys tarp Kauno ir Paryžiaus. Jis pasireiškė ir teatro, ir dailės, ir žurnalistikos, ypač eseistikos, sferose“ (p. 41). Vienintelis priekaištas autorei būtų toks: šiuos svarbius teiginius derėjo giliau išplėtoti, pagrįsti konkrečiais duomenimis.

Skyriuje „Religinės muzikos situacija ir vargonininkų chorvedžių veikla. Bažnytinė giesmė kaip vargonų kūrybos pagrindas“ Landsbergytė aiškina religinės muzikos įtaką vargonų kultūros raidai. Modernizmą ir religinę muziką ji vertina kaip atskiras, prasilenkiančias kūrybos kryptis (p. 48). Kadangi tarpukario Lietuvoje religinė muzika buvo atsieta nuo modernizmo, tai „intensyvios kūrybinės dvasios kompozitoriai K. Banaitis, J. Gruodis nesiveržė prie vargonų“ (p. 54).

Tokia griežta autorės nuostata provokuoja platesnes diskusijas. Pavyzdžiui, Johanui Sebastianui Bachui tyrinėtojai dažnai priskiria naujovių diegimą, bažnytinės muzikos modernizavimą. Naujovės mene dažniau sietinos ne su pasaulėžiūros kitimu ar ideologiniais lūžiais, o su naujomis technologijomis, konkrečiai muzikoje – su naujomis grojimo technikomis. Garsioji senosios muzikos žinovė ir atlikėja Wanda Landowska (1879–1959) knygoje „Apie muziką“ primena, kad Bachas iš italų pa-

siskolino rankų sukryžiuavimo techniką, o komponuodamas klavesino kūrinius negalėjo apsieiti be prancūzų ornamentikos ir jų muzikos elegancijos, kuria žavėjosi ir kurią rekomendavo savo mokiniams (p. 85–95). Sunku būtų paneigti, kad Bachas šias naujoves taikė ir vargonų muzikai. Tad, kalbant apie religinės muzikos raidą, ne visada yra svarbiausia liturginis grynumas. Toks pamąstymas anaipol nėra kritika, o tik bendresnio pobūdžio abejonė, ar tikslinga priešpriešinti modernizmą su religine muzika, kuri net keletą amžių, išlaikydama liturginius kanonus, godžiai ir sėkmingai absorbavo savo laikmečių modernizmo iššūkius.

Apžvelgusi tarpukario lietuviškosios bažnytinės muzikos raidą, išryškinusi svarbiausias personalijas, tarp kurių daugiausia buvo chorvedžių vargonininkų, atskirą skyrių „Vargonų muzikos modernizmas“ Landsbergytė paskyrė Vytautui Bacevičiui (1905–1970). Šį kompozitorių ir pianistą autorė neginčytinai paskelbė tarpukario vargonų muzikos „ekstremalaus modernizmo“ šaukliu, kuris itin reikšmingas „Lietuvos kultūros mentalinei savivokai“ ir ypač vargonų kultūrai. „Netikėtai į nuosaikią bažnytinės vargonų muzikos terpę plūstelėjęs ekspresyvaus modernizmo gūsis yra ne vargonininko, o būtent pianisto Vytauto Bacevičiaus kūryba.“ Pasak jos, „paveiktas Parjžiaus dvasios ir susidomėjęs vargonais, jis suteikė Lietuvos kultūrai antrąjį kvėpavimą“ (p. 71). Skyriaus pabaigoje šio kompozitoriaus kūrybos siekį Landsbergytė apibendrina kaip vargonų „kosmizmą“, kurį įžvelgia ir M. K. Čiurlionio kūryboje, o Bacevičių vertina kaip futuristinę amžiaus jungtį.

Lūžinį XX a. laikotarpį ir vargonų muzikos raidos „koncertinį“ atgimimą autorė išsamiai apžvelgia skyriuose, skirtuose karo laikotarpiui ir sovietmečiui (p. 112–138). 1940–1960-uosius Landsbergytė vertina kaip istorinį virsmą ir krikščioniškosios kultūros naikinimą. Vargonų kultūros atgimimo 7-uoju dešimtmečiu pranašas, pasak jos, buvo vargonų koncertinis žanras, sietinas su Leopoldo Digrio (g. 1934) iniciatyva pradėti naujų vargonų statybą. 1961-aisiais baigęs fortepijono ir vargonų aspirantūras Maskvos P. Čaikovskio konservatorijoje ir grįžęs į Lietuvą, Digrys paskatino vargonų renesansą. 1962-aisiais buvo atkurta vargonų klasė, imtasi vargonų statybos. Kompozitoriai

pradėjo kurti koncertus vargonams, šį instrumentą derindami su orkestru. Peržvelgusi šio laikotarpio (1949–1977) koncerto žanro lietuvių kompozitorių (Stasio Vainiūno, Juliaus Juzeliūno, Jurgio Juozapaičio, Kastytės Brundzaitės, Giedriaus Kuprevičiaus, Vytauto Barkausko, Boriso Borisovo, Eduardo Balsio) kūrinius vargonams, autorė išryškina „naujojo brandos etapo“ silistines kryptis – neobarokas, neoklasicizmas, neoromantinis maksimalizmas... Nurodo naujų kelių – žanrų sintezės, muzikos kalbos transformacijos būdų – paieškas.

8-ajame dešimtmetyje suklestėjusį sonatų vargonams žanrą autorė vertina kaip kūrybinės brandos ženklą (p. 157). Tai sonatos vargonams solo ir įvairios jų atmainos, perėmusios neoklasicizmo plėtojimą, individualesnes menines aspiracijas. Neoklasicizmo priemonės labiau išgrynintos, racionalizuotos, stengiamasi atsiriboti nuo romantizmo, po truputį einama minimalizmo link, grąžinama religijos dvasia. Landsbergytė analizuoja 15 sonatų ir aptaria kiekvieno kompozitoriaus (Teisučio Makačino, Juliaus Juzeliūno, Vytauto Montvilos, Giedriaus Kuprevičiaus, Vytauto Laurušo, Osvaldo Balakausko, Broniaus Kutavičiaus) kūrybinį indėlį.

Autorė detalai išanalizuoja lietuvių muzikoje 8-ojo dešimtmečio pradžioje pasireiškusį minimalizmą (p. 198–212) vertindama jį kaip visuotinį muzikos atsinaujinimą, sakralinės prasmės atgaivinimą meditacijoje, prikeliant „tikrąją mitologinę baltiškąją dvasios galią“. Minimalizmą ji kildina iš amerikiečio Philipo Glasso muzikos, o lietuviškojo minimalizmo pasireiškimą sieja su „globalistiškai besizvalgančio“ kompozitoriaus Mindaugo Urbaičio „kūrybiniu intelektu“ (p. 198). Svarbi jos įžvalga, kad „minimalizmas pats net netapo tikslu, o tik virsmo įrankiu“ (p. 198). Landsbergytė atkreipia dėmesį, kad minimalizme vyrauja kamerinė muzika, o vargonams tenka dalyvio vaidmuo, tačiau „vargonai kamerinei muzikai teikia perspektyvos – kosmoso erdvės ir gylio“ (p. 200). Ji aptaria minimalistinio stiliaus kūrinius vargonams solo, kuriuos sukūrė Vidmantas Bartulis, Bronius Kutavičius, Šarūnas Nakas, ir kūrinius mišriems instrumentams (Onutė Narbutaitė, Mindaugas Urbaitis, Arūnas Navakas).

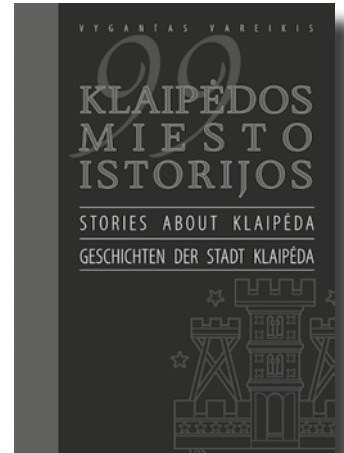
Apibendrindama kūrybos potencialą sovietmečiu, autorė išskiria Broniaus Kutavičiaus lietuviškos tema-

tikos kūrinis: „Kutavičius savo kūryba, galima sakyti, perkėlė globalizacijos ir pasaulio kaitos centrą į Lietuvos dvasines gelmes, taip pasiekdamas sienas griaušančią kūrybos laiko ir erdvės koncentraciją. Tai sukėlė neregėtą reiškinių grandininę reakciją, vertą epochinio apibūdinimo“ (p. 222–223).

Vargonų muziką po 1990-ųjų autorė analizuoja skyriuje „Abipusis sugrįžimas“ (p. 224–296). Čia atskirai aptariama naujoji religinė muzika ir apokaliptinė, eurointegracinė kryptis, atkreipiamas dėmesys į *Postconcertante* epochos išsekimą ir intelektualinius iššūkius. Šiame kontekste nagrinėjami Fausto Latėno, Felikso Bajoro, Vidmanto Bartulio, Vytauto Barkausko, Ryčio Mažulio, Šarūno Nako, Jūratės Baltramiejūnaitės kūriniai. Savo išvalgas Landsbergytė apibendrina tardama, kad „Lietuvių kultūros modernizmas ir muzikoje žavisi nihilizmo patosu, iš jo atsirandančiais naujais kultūros ironijos, skepsio, autodestrukcijos ženklais. Tačiau tai mažai atsispindi vargonų muzikoje dėl jos vis dėlto giliai jaugusios ir įpareigojančios bažnytinio meno prakilnumo specifikos“ (p. 227).

Monografijos autorė, pagrindinį dėmesį nukreipusi į modernizmo atsivėrimus tarpukariu ir modernizmo transformacijas vėlesnėje vargonų muzikos raidoje, skaitytojams pateikia savitai išplėtotą viso XX amžiaus lietuviškosios vargonų kultūros vaizdą. Nuosekliai gilindamasi į praktines ir teorines vargonų muzikos problemas, profesionaliai atskleidžia konkrečių laikotarpių savitumus, kompozitorių ir atlikėjų brandos raidą, išgrynina sugestyvą modernizmo ir šiuolaikinio conceptualumo prasmes. Atranda instrumento specifikos naujas galimybes – teatrališkumą ir kinematografiškumą, „garso vizijas“ ir tirpstančius klasterius, tamsos ir šviesos efektus, „kosmizmo“ virsmus.

Hipotetiškai tardama, kad grįžimas į pradžių pradžią po destrukcinių ir apokaliptinių temų muzikoje galbūt vėl atves prie liturgijų ir choralų, t.y. į pradžių pradžią, Jūratė Landsbergytė tarsi linksta prie cikliškos raidos apologetų. Dar vienas išskirtinis šios monografijos bruožas tas, kad muzikologės patirtį čia praturtina transcendentinės ir filosofinės išvalgos. ■

XI amžiaus pradžia Klaipėdai, skaičiuojančiai Xjau 757-uosius savo gyvavimo metus, dosniai pažėrė leidinių, susijusių su uostamiesčio istorija, ne vien akademinį mokslinių, bet ir skirtų platesniems skaitytojų sluoksniams¹. Vyganto Vareikio parašytos „99 Klaipėdos miesto istorijos“ išsiskiria iš panašaus pobūdžio leidinių. Šis istorinių esė ir fotografijų albumas neabejotinai patrauks skaitytojų dėmesį ne tik patraukliu knygos dizainu, autoriaus gebėjimu suskaidyti tekstą į trumpas vos pusės puslapio intriguojamai sukonstruotas „istorijas“, bet ir „vizualine intriga“ – 99 nespaltotos nuotraukos, tarp kurių yra nemažai dar niekur nepublikuotų, puikiai atlieka klaidietiškos temos informacinio lauko sustiprinimo funkciją. Tekstas pateiktas trim kalbomis – lietuvių, anglų, vokiečių, ir tai išplečia šio leidinio sklaidos galimybes.

Pirmiausia suintriguoja pavadinime išryškintas magiškas skaičius „99“ – smalsu išsiaiškinti, koks čia „kodas“, o gal autorius tiesiog nori pasakyti, kad baigtinių tiesų nėra. „Intrigą“ išsklaido pats Vareikis, pratarinėje atskleisdamas, kad knygos pagrindą sudaro radijo stotyje „Vox Maris“ parengtų radijo laidų apie Klaipėdos istoriją ciklas, kuris buvo transliuojamas 99 MHz dažniu. Ši kombinacija – istorikas yra ir radijo laidų rengėjas – atspindi tendenciją, kad, pasak Söreno Philipso, istorijos mokslas, bent jau viešasis istorijos gvildenimas, yra pasidavęs bendra-

99 ISTORIJS: KOKIA BUVO IR KOKIA ŠIANDIEN YRA KLAIPĖDA

Vygantas Vareikis, *99 Klaipėdos miesto istorijos*, Klaipėda, *Druka*, 2008, 232 p., iliustr.

jai dabarties pasaulio *mediatizacijai*. Esama nemažai skeptikų šios inovacijos atžvilgiu, tokių tikriausiai atsiras ir tarp aptariamąsios knygos vertintojų, bet, pritariant autoriaus pozicijai, vertėtų akcentuoti, kad komunikacija yra šiuolaikinių demokratinių visuomenių ir mokslo (taigi ir istorijos) *modus operandi*.

Pirmiausia norėčiau pabrėžti, kad Vareikis užima sąžiningą poziciją, paremtą gerai žinomu istorikų cecho kanonu: istorijos faktai yra interpretatyvinio istorikų pasirinkimo, nulemto jų epochos matų, rezultatas. Tą jis lakoniškai deklaruoja knygos įvade: „Istorijos apie Klaipėdą yra sąmoningai subjektyvus tekstas.“ Gali būti, kad tokia nuostata ir lėmė autoriaus siekį 99-iose istorinėse esė parodyti Klaipėdą ne tik kaip savitą, įdomios istorinės praeities miestą, bet ir kaip ypatingą vertę Lietuvai turintį jūrų uostą, nuo seno puoselėjantį liberalumo ir tolerancijos dvasią. Autoriui tai leidžia daryti inovatyvias išvalgas, pateikti nešabloniškus pavyzdžius. Vilnių pagrįstai lygindamas su giliais dvasines tradicijas turinčiais daugiataučiais Vidurio Rytų Europos miestais – Praha, Krokva, Vareikis pabrėžia, kad „dėl ilgamečio vokiečių dominavimo Klaipėda labiau priklauso Šiaurės Europai“. Autorius išveda įdomią paralelę tarp trijų didžiųjų Lietuvos miestų XX a. pirmojoje pusėje: Vilnius – istorinė sostinė, kurios Lietuva neteko, Kaunas – laikinoji sostinė ir kultūrinis lietuviybės centras, o „ekonomiškai svarbiausiu Lietuvos miestu po 1923 metų tapo Klaipėda, Gdanskio *alter ego*“. Šią temą

priešpaskutinėje esė „Kodėl ne sostinė?“ (p. 206) autorius baigia aktualiais retoriniais svarstymais: „Nors turime ir laivyną, ir jūrininkus ruošiančias institucijas, o pagal krovą Klaipėdos uostas šiandien rungtyniauja su tokiais *naujosios Hanzos* miestais kaip Ryga, Talinas ar Gdanskas, klausimas, ar Lietuva, įgijusi tokią dovaną kaip Klaipėda, šiandien suvokia esanti jūrinę valstybę, lieka neatsakytas“ (p. 207).

Autoriaus pasirinktos temos sudaro itin margą mozaiką. Tokią atranką, regis, lėmė ir siekis suintriguoti skaitytojus, akcentuojant įsimintiniausius faktus (miesto įkūrimas, Didysis gaisras, Klaipėda – Prūsijos sostinė), ekonominius ir gamtos reiškinius (Hanza, kontrabanda Klaipėdos krašte, stichijos ir uraganai), asmenybes (Ludwigas Wieneris, Ernestas Galvanauskas, Johannesas Sembritzkis, Modestas Paulauskas), pikantiškas detales (miesto kartuvės, gaisrinė, bravoras). Knygos autoriui pavyko sudėlioti svarbiausius Klaipėdos istorijos akcentus, tiesa, dėmesio centras perkeltas į naujausius laikus.

Autorius turi išlavintą „detalės pojūtį“, jis pabrėžia ne tik tokius prieš pusšimtį metų išnykusius dalykus kaip dujinis apšvietimas, Šv. Jono bažnyčios bokštas, kino seansai „Kamer-Lichtspiele“ kino teatre, bet ir vos kelių dešimtmečių senumo įvykius: naujakurių džiaugsmą Komjaunimo gatvėje, silkėmis prakvipusį žvejybos uostą, talkas prie Dangės, „Regatos“ restoraną ir kitus šiandien jau sunkiai apčiuopiamus ar pajuntamus istorinius ir kultūrinius faktus.

Skaitant „99 Klaipėdos istorijas“ imponuoja autoriaus gebėjimas lengvai pereiti nuo detalės prie konceptualių svarstymų ir vėl plastiškai sugrįžti prie išimintinių smulkmenų. Šiuo atžvilgiu „klasikinis“ pavyzdys – esė „Gaisrinė“. Klaipėdos gaisrinės istorija, nors savaip ir unikali (tai viena pirmųjų profesionalių gaisrinių Prūsijos Karalystėje), vis dėlto septynių šimtmečių miesto istorijos kontekste tėra smulki detalė, tačiau jos fone autorius parodo ir sovietmečio ideologinių standartų preso padarinius urbanistiniam kraštovaizdžiui, primindamas „Klaipėdos“ viešbučio atsiradimo, senųjų kapinių pavertimo M. Mažvydo skulptūrų parku aplinkybes. Nėra taip paprasta visa tai sudėti į penkiolika sakinių ir išpūdingai baigti dar viena išimintina smulkmena: „Senosios Klaipėdos gaisrinės laikrodys, 1856 metais pagamintas Berlyno meistrų, šiandien yra saugomas Laikrodžių muziejuje“ (p. 64). Galime neabejoti, ši smulkmena, kuria neva tarp kitko autorius baigia vieną iš „99 istorijų“ paakins ne vieną skaitytoją dar kartą užsukti į Laikrodžių muziejų ir atidžiau apžiūrėti tą unikalų eksponatą. Čia išvelgčiau šios knygos pozityvų „šalutinį poveikį“.

Pagrįstai negailint liaupsų autoriaus stiliui, reikia pasakyti, kad kartais jis neatsispiria pagundai griebtis „aukštojo pilotažo“ – tekste atsiranda terminų ir posakių, kurie ne istorikams mažai ką sako (*Hansekontor*), o kartais verčia griebtis kitos kalbos žodyno (*A Northern Summer; or Travels round the Baltic, through Denmark, Sweden, Russia, Prussia, and Part of Germany, in the Year 1804*) arba padvelkia stilistine dviprasmybe „*bliezkriego karas*“ (pažodžiui – žaibiško karo karas). Be abejo, suprantamas ir pagirtinas autoriaus noras kuo geriau perteikti istorinių įvykių koloritą ir jam tai iš esmės sėkmingai pavyko.

Nekvestionuoju istoriko teisės savo nuožiūra rinkti faktus, detales, iliustruojančias ar paryškinančias „99 Klaipėdos istorijas“. Tačiau kartais apima dvejonės. Pavyzdžiui, ar svarbiau tai, kad maršalas Paulius Hindenburgas, vėliau tapęs Vokietijos prezidentu, telefonistei, kuri pranešė į Berlyną apie rusų dalinius, žygiuojančius Liepų gatve, įteikė apdovanojimą „panelei Memel“, ar

tai, kas nepaminėta, – kad maršalas Paulius Hindenburgas 1915 m. tapo Memelio garbės piliečiu už pergalę viename svarbiausių Didžiojo karo mūšių – Tannenbergo (Žalgirio) mūšyje Rytų Prūsijoje.

Sunku rasti leidinį, kuriame nepasitaikytų kokių nors netikslumų. Šios knygos p. 53 rašoma, kad rašytojas Thomas Mannas „iškeitė poilsiavimą elitiniame vokiečių Kranze (šiandien Zelenogradskas)“. Ne Kranze, o Rauschene (šiandien Svetlogorskas). Minimo 1923 metų sukilimo dalyvio pavardė buvo ne J. Tamulionis (p. 91), o J. Tapulionis.

Tačiau šios smulkmenos nesugadina išpūdzio, kurį daro visas šios knygos tekstas: istorijos faktų atžvilgiu jis korektiškas, o jų interpretacijos požiūriu – įtaigus. Daugelyje iš „99 istorijų“ sėkmingai įkomponuotas tarptautinių įvykių, susijusių su aprašomais miesto istorijos fragmentais, kontekstas ar europinės kultūros fonas. Simboliškas yra 99-osios istorijos pavadinimas – „*Mare Balticum – Mare nostrum*“, primenantis Romos imperijos didybę ir leidžiantis pamąstyti apie „mūsų jūrą“, vienintelį mūsų jūrų uostą prie Baltijos – Klaipėdą.

Kiekvienas skaitytojas pats nuspręs, ar autoriui pavyko išlaviruoti tarp dokumentiškumo ir estetiškumo, bet akivaizdu, kad rašydamas šiuos tekstus Varekis nesijautė atliekantis prievolę, atvirksčiai – mėgavosi kūrybos procesu, ko gero, dažnai prisimindamas vieno anglų žurnalisto liberalo lakų posakį „Faktai šventi, bet nuomonė laisva“.

Neabejoju, kad „99 Klaipėdos istorijomis“ mėgausis ir skaitytojai. ■

¹ Septynių autorių (A. Nikžentaičio, V. Vareikio, J. Žuko, Z. Genienės, J. Genio ir E. Andrijausko) straipsnių rinkinys apie Klaipėdos istoriją (Klaipėda. Istorija populiariai, Klaipėda: *Druka*, 2002, 160 p.) buvo skirtas Klaipėdos miesto įkūrimo 750 metų sukakčiai paminėti. 2007 metais buvo išleistas Kęstučio Demerecko sudarytas ir atvirukų albumas „Klaipėda senuose atvirukuose“ (*Libra memelensis*), tačiau istorinio teksto jame nėra.

KNYGŲ NIEKAS NEPAKEIS (7)

Metų pabaigoje Lietuvą užgriuvo ne tik sunkmečio nemalonumai, būta ir malonių siurprizų. Antai leidybos lydere pagal skaitytojų apklausas tapo „rimtosios“, beveik nekomercinės literatūros leidykla *baltos lankos*, prieš pat Kalėdas pateikusi nemažai ypač įdomių knygų. Tai, kad lietuviams jau nebepakanka „bulvarinio skaitalo“, gražiai reprezentuoja šalį, mininčią savo vardo 1000-metį, o kartu simbolizuoja, kad Vilnius pelnytai tapo Europos kultūros sostine.

Taigi pasižvalgykime po *baltas lankas*.

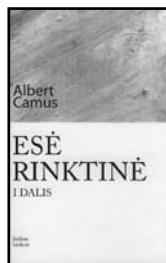
1. Sigitas Parulskis. „Murmanti siena“ (2008), 373 p.

Tikra kalėdinė dovana skaityti dar nepamiršusiems Lietuvos gyventojams – naujasis Sigitas Parulskio romanas. „Murmanti siena“ – tai metafora, kuria bandoma apglėbti daugybę mums žinomų ir galbūt nežinomų sienų. Pasak autoriaus, „XX amžiuje apie sienas buvo daug kalbama: Kinijos siena, Berlyno siena, „Pink Floyd“ siena, valstybės siena, Raudų siena, pasaulis be ribų, atvira visuomenė, susvetimėjimo sienos ir kitokios nesąmonės. Kad ir ką žmonės būtų norėję pasakyti, vienokiu ar kitokiu pavidalu jų kalbose slypėjo arba sienos baimė, arba baimė, kad sienos nebėra ir nebus į ką atsiremti, nebus kam suversti bėdos dėl savo nelaimių, neryžtingumo ir nesėkmių“.

Nors romanas „parulskiškas“, „kieto“, stačiokiško stiliaus, kupinas ironijos, jis visai kitoks negu ankstesnieji. Visų pirma, tai metaforų romanas, nesvarbu, kad per jį kaip plonytė gija eina vienos šeimos istorija nuo praeito amžiaus pradžios iki pat šių dienų. „Murmanti siena“ aprėpia abu pasaulinius XX amžiaus karus, komunizmą, fašizmą, žydų genocidą, sovietinės Lietuvos partizanus. Lyg kokia enciklopedija to, ką „užgyvenome“...

Žydams Raudų siena (*Ha Kotel Ha Ma'aravi*) – vilties, atgimimo simbolis. Jau daug šimtmečių. Į ką atsiremsime

mes, lietuviai, prieš dvidešimt metų sukūrę Sąjūdį, supurčiusį visą Europą? Į girtus vairuotojus, sėjančius mirtį keliuose, į nelegalią Laurų kvartalo tvorą? O gal vis dėlto dar ne visos vertybės devaluotos? Skaitykite Sigitą Parulskį. Gal rasite atsakymą...

2. Albert Camus. „Esė rinktinė, I dalis“ (2008), 228 p.

Baltos lankos žada išleisti visus svarbiausius šio geniaus mąstytojo kūrinius. „Esė rinktinė, I dalis“ – jau šeštoji šios serijos knyga.

Suprantama, pristatinėti Alberto Camus nereikia, tačiau pažvelgti į jį naujaip tikrai nepakenks. Rašytojo karta brendo absurdo pasaulyje – tarp dviejų pasaulinių karų, tarsi marui siaučiant holokaustui, išradinėjant tobulą žudymo įrankį – atominę bombą... Bet ir absurdo pasaulyje kyla maištų (menas – taip pat maišto forma), nenutrūkstamai rašoma istorija, svarstoma apie būties prasmę – apie savąjį Sizifo mitą.

„Jausti savo ryšius su žeme, meilę keletui žmonių, žinoti, jog visuomet yra vieta, kur širdis bus suraminta, – tai jau daug tikrų dalykų vienam žmogaus gyvenimui. Bet veikiausiai jų nepakanka. Tačiau esti valandėlių, kai visi siekiai nukreipti į šitą dvasios tėvynę“, – kaitrią vasarą Alžyre mąstė Albertas Camus (p. 113).

Dabar retas kuris iš mūsų susimąstome apie dvasios tėvynę (apie fizinę tėvynę taip pat), todėl daromės vis svetimėsi ir sau, ir pasauliui. Sumaišę „išvirkščiąją ir gerąją“ pasaulio puses, prarandame vertybinę orientaciją, vidinę discipliną. Gal jau metas vėl atsiversti Alberto Camus knygas, kuriose lakoniškai apibrėžta daugelis egzistencinių tiesų. O jos juk nesensta?

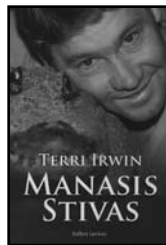
3. Romain Gary. „Toliau jūsų bilietas nebegalioja“ (2008), 196 p.

Vaikystę praleidęs Vilniuje, vėliau emigravęs į Prancūziją Romainas Gary (1914–1980) – pasaulyje pripažintas XX a. rašytojas, daugiau kaip trisdešimties romanų, apie dvidešimties kino scenarijų autorius. Net du jo romanai – „Dangaus šaknys“ (1956) ir „Gyvenimas dar prieš akis“ (1975) – pelnė prestižinę literatūrinę Goncourt'ų premiją. Kritikų nuomone, Gary kūryba išsiskiria įtaigiu rašymo stiliumi, ironija ir autoironija, meistrišku žodžių žaismu, taikliu ir subtiliu jausmų perteikimu.

Romane „Toliau jūsų bilietas nebegalioja“ (1975) nagrinėjamas žmogaus ir laiko santykis. Knygos pagrindinis veikėjas – vyras, susidūręs su vidutinio amžiaus krize ir bandantis įveikti finansinį, profesinį nuosmukį, susigaudyti žmonių tarpusavio santykiuose, naujai suvokti patį save. Atskleidamas, koks trapus ir pažeidžiamas žmogaus vidinis pasaulis, apmąstydamas vertybių kaitą, Gary nutapė sukrečiamai tikslų psichologinį herojaus portretą.

Gary romanas – viena perkamiausių *Baltų lankų* išleistų knygų. Galbūt todėl, kad jo tema artima daugeliui žmonių, gal ir dėl to, kad autorius gyveno Lietuvoje. O gal dėl numatomos krizės mūsų smegenys jau apimtos panikos, todėl gaudo rašytojo siunčiamą išpėjimą: „Prasideda pasaulio pabaigos metas“ (p. 61)?

Romainas Gary daug kuo primena Charlesą Bukowskį, tačiau lietuvių kilmės prancūzas yra kur kas „švelnesnis“ žiaurios realybės vaizduotojas.

4. Terri Irwin. „Manasis Stivas“ (2008), 302 p.

Kas domisi TV laidomis apie gamtą, be abejojimo, pamena nepralenkiamai drąsų australą Steve'ą Irwiną (1962–2006), labiau žinomą pravarde Krokodilų gaudytojas. Jo reportažai – tai nesuvaidintos kelionės po įvairiausius pasaulio kampelius. Atrodė, kad Krokodilų gaudytojas – tikras antžmogis, kurio niekas negali įveikti.

Deja, Irwino mirtis buvo absurdiška ir fatališka – per vieną filmavimą jam mirtinai įgėlė raju. Ši netektis sukrėtė ne tik Australiją, kurioje buvo paskelbtas gedulas, bet ir daugelį pasaulio žmonių, nors kartą mačiusių Steve'ą per TV.

Pasak jo našlės Terri Irwin, Steve'as turėjo tris didžiulias aistras – tai buvo jo šeima, laukinė gamta ir banglenčių sportas. „Jei galėčiau pasirinkti vieną kokį nors dalyką, dėl kurio vertėtų mane prisiminti, norėčiau būti minimas kaip geras tėtis“, – kartą pasakė Steve'as.

Šiltas Terri Irwin pasakojimas apie pažintį su būsiuoju vyru, gyvenimą su juo, vaikų gimimą, keliones, nuotykius ir, žinoma, gyvūnus traukte įtraukia į kaleidoskopinį įvykių sūkurį. Knyga iliustruota asmeninėmis fotografijomis.

Terri Irwin apie savo vyrą kalba sąmojingai ir atvirai, parodo jį tokį, koks buvo iš tikrųjų – atsidavusį šeimos žmogų, aistringą aplinkosaugininką, kuklų vyruką, kuris ryžosi atstovauti tiems, kurie negali apsiginti patys.

Nors Krokodilų gaudytoją įveikė nuodinga raju, jis savo gyvenimu įrodė, kad žmogus gali gyventi harmonijoje su gamta, būti jos draugas ir puoselėtojas, o ne priešas ir naikintojas. Vien tam, kad pasimokytume, kaip elgtis, kad pasijustumė esantys integrali gamtos dalis, vertėtų atsiversti šią lengvu stiliumi parašytą knygą.

5. Algirdas Knystautas. „Kelionių virusas“ (2008), 337 p.

Pastaruoju metu lietuvių keliautojai vis dažniau leidžia kelionių išpūdžių knygas, tačiau toli gražu ne visiems pavyksta atsiplėšti nuo banalaus aprašinėjimo, ne itin praplečiančio skaitytojų horizontus. „Kelionių virusas“ – bene profesionaliausia iš tokios tematikos knygų. Jos autorius Algirdas Knystautas – nuolatinis žurnalo *Versus* rubrikos „Kelionės“ autorius, ornitologas, fotografas, keliautojas, aplankęs 138 pasaulio šalis. Apsikrėtę kelionių virusu, kartu su knygos autoriumi nukeliausime į Argentiją, Borneo salą, Folklandą, Braziliją, Pietų Džordžiją, Nepalą, Filipinus, Indoneziją, Bali, Sankt Peterburgą, Kazachstaną, Pietų Afriką, Naująją Zelandiją, Peru, Čilę, Patagoniją ir Tailandą.

Knystautas „pakeleiviams“ duoda daugybę patarimų, o ne tik aprašo savo išpūdžius. Jie tiks ir tiems, kurie vyksta banaliai pagulinti paplūdimyje ar prie baseino, ir individualistams, kurie nori turiningai praleisti savaitgalį Prahoje, užsiropšti į Kilimandžarą, pasigėrėti banginiais prie Kalifornijos krantų arba lašišas gaudančiais lokiais Aliaskoje. Ar užsisakyti kelionę iš anksto, ar verčiau palaukti? Kaip vertinti „paskutinės minutės“ pasiūlymus, kaip pasirinkti viešbutį? Kokia kelionė smagesnė – lėktuvu, laivu ar traukiniu? Ar galima pasitikėti lojalumo kortelėmis? Kada ir kur būtina pasirūpinti vizomis? Visa tai irgi aptariama „Kelionių viruse“.

Man didžiausią išpūdį padarė subjektyvios keliautojo išvalgos – iš jų ir paaiškėja, kas gena Knystautą per pasaulį, kas kursto aistrą pamatyti kuo daugiau šalių.

Knyga išleista itin kokybiškai, o Knystauto fotografijos primena aukščiausio lygio meno kūrinius ir nė kiek nenusileidžia nuotraukoms, spausdinamoms žurnale *National Geographic*.

6. Jens Lapidus. „Greiti pinigai. Neapykanta, stimulas, medžioklė“ (2008), 538 p.

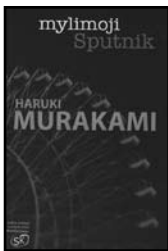
Didelė knyga su dideliu užmoju – aprašyti juodąją Stokholmo pusę. Apie italų mafiją, rusų banditus, japonų jakudzas, kinų triadas esame skaitę nemažai, o apie mums gerokai artimesnės Švedijos nusikaltėlių gyvenimą nežinojome beveik nieko, išskyrus pavienius lietuvių emigrantų siautėjimus.

Knygos autorius – 34 metų Jensas Lapidusas yra advokatas, kurio specializacija – organizuoto nusikalstamumo bylos. Jis „tvarko“ visą buvusios Jugoslavijos prekeivių narkotikais mafiją Stokholme. „Greiti pinigai“ – pirmoji „juodosios Stokholmo trilogijos“ dalis. Švedijos žiniasklaida nuolat svarsto, kas Lapiduso romanuose tikra, o kas išgalvota, – jau seniai spauda ir visuomenė nėra skyrusi tiek dėmesio pirmajai kokio nors rašytojo knygai. Šis romanas yra spalvinga kronika su išraiškingais nusikaltėlių pasaulio paveikslais. Profesinė autoriaus patirtis suteikia unikalią galimybę pažinti tai, kas kitiems neprieinama. Trikdanti, rupi ir žiauri kasdienybė. „Sniegu“ (kokainu) „užtaisytos“ nosys, prekeivių narkotikais smurto poezija. Silikoninės aukšto rango „superfifos“ ir dabitiški „trendžiai“, dievinantys prabangą. Brangūs kvėpalai, blizgantys ginklai, slapti karšti vakarėliai. Ore tvyrantis *eau de cash* (grynujų pinigų kvapas).

Šis romanas perfrazuoja XX amžiaus 7-ojo dešimtmečio kredo: „Gyvenk greitai, mylėk karštai, mirk jaunas.“ Dabar nusikaltėlių „filosofija“ kasdieniškesnė: „Tapk turtingas arba mirk bandydamas tai padaryti“.

Smagu, kad knygą Gelminė Bauraitė išvertė iš originalo – švedų kalbos.

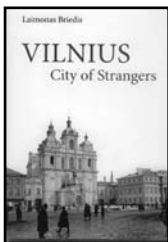
Buvo toks filmas „Apokalipsė dabar“, tačiau jis pasakojo apie mums tolimą Vietnamą. „Greiti pinigai“ – knyga apie apokalipsę čia pat, šalia mūsų, prie Baltijos jūros. Brutalus Stokholmo prekeivių narkotikais ir reketininkų elgesys, perversiškas jų gyvenimas, parodytas iš arti, sukrečia. Įdomu, kada Lietuvoje bus, jei apskritai bus, parašyta panaši knyga?

7. Haruki Murakami. „Mylimoji Sputnik“ (2008), 206 p.

Džiazuojantis rašytojas Harukis Murakamis vėl prakalbo lietuviškai – „Mylimoji Sputnik“ yra jau devintoji Murakamio knyga lietuvių kalba. Dar vasarą turėjęs pasirodyti romanas dienos šviesą išvydo prieš pat Kalėdas ir jo 3000 egzempliorių tiražas buvo bematant išpirktas. O dar sako, kad lietuviai neskaito knygų! Kokia Murakamio „sėkmės paslaptis“, kaip mėgsta klausti kai kurie šablonus itin pamėgę žurnalistai? Kodėl Murakamio „Mylimoji Sputnik“ tapo mylimiausia Lietuvos bibliofilų knyga? Kiekvienas suras savų argumentų, bet mane šis rašytojas labiausiai intriguoja alternatyviomis realybės versijomis. Fantastiniai siužetai Murakamio rankose pavirsta makabriško mūsų gyvenimo atspindžiu, svajonės susipina su kraštutinėmis realybės formomis. Toks „ekstremumas“ (*extreme*) ir yra tai, ko daugeliui trūksta kaip oro. Istorija, kupina vizijų ir sapnų, galiausiai tampa meditacija apie žmogaus vieatvę ir ilgesį: „Kodėl visi turi būti tokie vieniši, pamaniau. Kodėl reikia tapti tokiems vienišiams? Pasaulyje gyvena tiek žmonių, kiekvienas jų jaučia ilgesį, ieško kitų ir vis dėlto nuo jų atsiriboja. Kam? Ar šita planeta sukasi varoma žmonių liūdesio?“

Džiugu paminėti, kad romaną Ieva Susnytė išvertė iš originalo – japonų kalbos. Gal tai dar viena iš „sėkmės paslapčių“, dėl kurių Murakamio knygas Lietuvoje mėgsta įvairių profesijų ir įvairaus amžiaus žmonės? O jei jau ką pamėgstame, tai nuoširdžiai ir ilgam.

8. Laimonas Briedis. „Vilnius: City of Strangers“ (2008), 296 p.

Knygos „Vilnius. Klajūnų miestas“ autorius Laimonas Briedis atskleidžia Vilniaus istoriją svetimųjų aki-

mis. Tiesa, jis pats gimė ir užaugo Vilniuje sovietiniais laikais, bet vėliau iškeliavo į Kanadą, tapo istorijos mokslų daktaru ir gyvena Vankuveryje.

Šia knyga bandoma sudrumsti nusistovėjusias tiesas. Autorius meistriškai nardo po gyvą miesto istoriją nuo pat legendinės jo pradžios – didžiojo kunigaikščio Gedimino sapno, iki šiuolaikinių problemų, pavyzdžiui, gyventojų migracijos, tačiau tradicinių istorijos tyrinėjimo būdų jis netaiko. Briedžio knygoje Vilniaus istoriją pasakoja klajūnai – keliautojai, kurie tyčia ar netyčia užklydo į šį miestą. Kitataučių balsai padeda Briedžiui perkelti Vilnių iš tradicinio nacionalinės istorijos konteksto prie pat Europos širdies. Toks netikėtas požiūris atskleidžia dar neregėtus miesto veidus, o kartu tampa revoliucinga Europos istorijos ir atminties interpretacija: Vilnius yra slenkstis, vieta, galinti padalyti arba suvienyti žemyną.

Tomas Venclova, lietuvių ir amerikiečių poetas, kartą pasakė, kad nėra vieno Vilniaus, nes miestas pasakoja daugybę nacionalinių istorijų: yra lenkiškasis Wilno su savo nepaprastu literatūriniu ir dvasiniu palikimu; žydiškasis Vilne – autentiška išnykusios Jidiš karalystės sostinė; rusiškasis Vilno, pasižymintis provincialiu imperatoriškojo amžiaus kosmopolitizmu; vokiškasis Wilna, paženklintas karų ir okupacijų; prancūziškasis Napoleono gėdos Vilna; gudiškasis tylaus nacionalinio pabudimo Vil'na ir lietuviškasis Vilnius, apvainikuotas senovinėmis legendomis ir šiuolaikinėmis politinėmis ambicijomis. Dar pridurčiau – yra ir kiekvieno iš mūsų Vilnius, nes visi šioje žemėje esame tik klajūnai...

„Būkite pasveikinti, klajūnai! Tu būsi klajūnas. Greitai“ (p. 250). Šiais vokiečių poeto Johannesno Bobrowskio (1917–1965) žodžiais baigiama Laimono Briedžio knyga, kurią pamėgs, manyčiau, ne tik užsieniečiai – mums patiems neprošal kartais į save pasižiūrėti iš šono. ■

Apžvalgininkas M.P.

Lietuvos šalies žmonių padavimai. LXIV

RAUDONMEČIO ROJAUS IDĖJINIS KOKTEILIS

Neatsakingai (t.y. nesutikčiau būti už tai pasodinta) pareiškiu: dėl riausių prie Seimo kalčiausias svajonių gyvanašlis Marijonas. Vadinamasis scenos dievaitis viešose vietose slankiojo su provokaciniu užrašu ant nugaros: „Чем больше выпьет комсомолец, тем меньше выпьет хулиган“ ir šitokiu būdu suklaidino naujųjų komjaunuolių „Fronto“ generolą Algirdą. Jis, nors dievina rusų kalbą (mat, pasak Majakovskio, ja kalbėjo pats Leninas!), bet moka ją netobulai, todėl Marijono nugarinį šūki pritaikydamas naujiems revoliuciniams savo tikslams supainiojo vieną vieno veiksmožodžio raidę ir štai kas išėjo: „Чем больше выбьет фронтовик“...

Frontininkai tokį generalinio vado raginimą suprato paraidžiui: išdaužę Seimo langus, ėmė politinius savo oponentus, t.y. vadinamąją poziciją, dosniai vaišinti Molotovo ir kitais savadarbiais kokteiliais. Tiesa, aktyviausi ir, matyt, geriau mokantys rusų kalbą, riaušinininkai ne tik *били*, bet ir *пили*, – bulvarinio laikraščio V.Ž. duomenimis, „aplinkinėse parduotuvėse buvo išpirktas visas alkoholis“.

Kai taikūs demonstrantai (šie buvo ginkluoti tik kiaušiniiais, o dabar neteko ir jų), susivynioję meškeres, *par-don*, transparantus, kad atsiribotų nuo karingųjų, ėmė skirstytis, priešakinė fronto linija, netekusi užnugario ir jau apdujusi (generalinis Vizgirdas paleido ašarines dujas), susimetė į kuopas ir išsislapstė tarpuvartėse, kur

kantriai lūkuriavo, kol užslinks maskuojamoji vakaro tamsa. Pavieniui ir grupėmis fronto pėstininkai visą naktį karo šukiais drebino Vilniaus – Europos kultūros sostinės centrą, bet generalinis Vizgirdas jų diplomatiškai negirdėjo arba išmintingai netrukdė, klasiko žodžiais tariant, „laisvam pilietiniam jausmui pasireikšti“.

Viskas reliatyvu! Kad ir ką darytum, visiems neįtiksi. Net Konstitucinio Teismo išaiškinimu, kad po Krizės giljotina galės (žinoma, jei norės) pakišti galvą, *par-don*, piniginę ir Seimo nariai, apsidžiaugė toli gražu ne visi. Viena iš trijų Lietuvos blondinių, TV ekrane nervingai krizendama ir net neišsiėmusi *bigudi* iš plaukų – visai kaip žvitrčioji plačiai žinomo Šaro Paguoda, pareiškė, esą jai visai NEDZIN, kad svajonių Antano reitingas dėl to nukris 15%! Blondinė Prasagstyta Palaidinė, savarankiškai apskaičiavusi gresiančius nuostolius, pritarė kolegei. Jeigu stiprioji lytis (valdžios vyrai) susiverš diržus, tai sužlugdys silpnosios, dar vadinamos dailiąja, lyties verslą! Ką tada darys blizgiųjų viršelių, žydrujų ekranų gražuolės ir kitos *olialia* pupytės? O kas bus, jei Kubilius pareikalau dar ir kasos aparatų, kaip turguje pardavinėjant mėsą? Negi įtaisysi kasas buduare prie baldakimo?

Beje, kasa kasai nelygu! Antai jau pildosi rusų astrologų pranašystė, kad ateis diena, kai „эта бледная с косой“ (turima omenyje Ukrainos premjerė Julija Tymošenko) parduos prezidento Juščenkos „dūšią“. Taip ir atsitiko!

Dabar premjerė, nustūmusi šalin prezidentą, pati gelbsti Ukrainą ir visą Europą, esą tik ji viena galinti susitarti su Putinu Raudonuoju, kad tas paleistų dujas (šiuo atveju ne ašarines)...

Lietuvos gelbėtoja Julija, *pardon*, Šatrija, trumpam pasitraukė į politinį pavėšį ir dabar nežinia, kas vietoj apskriosios kunigaikštienės tarsis su Maskva. Yra galinčių, bet nenorinčių, yra norinčių, bet negalinčių, ir t.t. Esama ir mažesnio (varšuvinio) kalibro problemų. Jau kuris laikas Lietuvą šantažuoja toks Jacekas, kuriam vien „Mažeikių naftos“ negana, jis gviešiasi jau ir į „Klaipėdos naftą“, o po kurio laiko, žiūrėk, pati Lietuva bus jau tik naujosios Žečpospolitos provincija...

...Nekeista, kad, susidarius tokiai geopolitinei, idėjiškai ydingai situacijai, kai kurie iš tarpunarčių išlindę jausmingesni frontininkai, vežami į konspiracines dislokacijos vietas, rado bendrą kalbą (ja, kaip minėta, kalbėjo Leninas) su kai kuriais taksistais, o dar sakoma, neva girtas blaiviam ne pora! Vyrai sutarė, kad artimiausiu metu išdaužys dar likusius sveikus Seimo

langus, nuvers Vyriausybę, užims paštą ir televiziją, o valdžią perduos Burokevičiui su Jermalavičium, jei tie du dar gyvi.

Generaliniam fronto vadui Algirdui toks sąmokslas būtų labai nepatikus. Na, kodėl, kodėl net karščiausi frontininkai į Raudonmečio rojų nori eiti paskui ano amžiaus šmėklas, o ne paskui jį, Algirdą Raudonąjį, naujo sukirpimo lyderį? Įsivaizduokime, kokia raudonviršių dinastija susiformuotų, o koks jaudinantis būtų susitikimas Kremliuje, kur Algirdą Raudonąjį priimtų pats Putinas Raudonasai!

Bet visa tai tik prielaidos, nes apie minėtą sąmokslą „Fronto“ vadas taip ir nesužinojo (tai itin slapta VSD informacija), o savarankiškai aiškintis frontininkų nuotakas neturėjo laiko – maišė kokteilius naujoms taikioms galios demonstracijoms. ■

Tiesiai iš priešakinės fronto linijos
Krescencija ŠURKUTĖ

eurozine

Gerbiamieji kolegos,

2009 metų gegužės mėnesį Vilniuje vyks 22-asis Europos kultūros žurnalų kongresas, jo tema – „Europos istorijos“. Rengėjai – *Eurozine* leidybos komisija (Viena), „Kultūros barai“ ir VŠĮ „Vilnius – Europos kultūros sostinė 2009“.

Europos kultūros žurnalų leidėjų kasmetiniai susitikimai turi jau 25 metų senumo tradiciją, kasmet parenkama vis kitokia aktuali diskusijų tema (pavyzdžiui, šiemet Paryžiuje, 21-ajame kongrese, diskutuota apie „daugiakalbę Europą“). Vilnietiško kongreso tema „Europos istorijos“ buvo pasirinkta kaip išreiškianti aktualų poreikį „kurti naujus Europos naratyvus“ ir yra orientuota į galias daugiakultūrinės Lietuvos sostinės tradicijas.

Siekdami, kad kongresas taptų tikru intelektualiniu įvykiu, nestokotų įvairovės ir daugiabriauniškumo, kviečiame bendradarbiauti visus Lietuvos kultūros leidinius: **siūlykite jums rūpimas diskusijų temas, kad kongreso pokalbiai būtų aktualūs, dalykiški ir prasmingi.**

Sukaupę „idėjų banką“, pateiktais pasiūlymais remsimės rengdami kongreso programą.

Savo idėjas, galimų prelegentų (ne vien lietuvių) kandidatūras siūskite „Kultūros barams“ kulturosbarai@gmail.com iki 2009 m. vasario 2 d.

Tikimės Jūsų aktyvumo tiek rengiant kongreso programą, tiek ir pačiame kongrese!

Rengėjai

KULTŪROS BARAI

2009. 1 (530)

DOMAINS OF CULTURE
THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE
AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3

01125 Vilnius

Lithuania

E-mail: kulturosbarai@takas.lt

SUMMARIES

Algimantas GRAŽULIS. *Why the Project "Architectural Park" is Disastrous or What Will We Loose by Covering Vilnia Valley With High-rise Buildings.* Vilnius municipality initiated a project last year that includes the territory of Vilnius Old Quarters and its protective zone Paplauja in Užupis that makes up 58 hectares. At the moment this project undergoes the stage of planning. It should stress the value of the landscape, restore its broken parts and recreate former structure with unique hydrographic net and urban whole, however, there are no signs that developers of the project have such aims (page 2).

Almantas SAMALAVIČIUS. *Embankment – Servant's Stairs Through the Drawing-room?* The Embankment of river Neris in Vilnius brings associations with the mental legacy of Le Corbusier, infamous modern French architect and urban theorist, whose ideas are responsible for damage done to European cities during last century. The present embankment is just a formal structure that envelopes the river but provides almost nothing to enjoy the aesthetic pleasures of waterside. In the older days we had a rich history of water transportation; in the beginning of last century Neris was a place of attraction, where many steamboats carried numerous passengers during the season. Do we have reason, will and imagination to restore at least a part of embankment's former beauty, asks the author (page 10).

Regimantas PILKAUSKAS. *In the Schedule of Devastation – Unity Square in Kaunas.* The values of Kaunas landscape and cultural heritage are mercilessly destroyed one by one. At the present moment the target is Unity Square, that was called Independence Square during 1919-1928. Municipality of Kaunas initiated contest to renovate the square, however everything was decided already in 2002 when "Miestprojektas LTD" prepared a detailed plan of the territory. According to it a large underground garage will be built beneath the square. A dream of unlimited technical possibilities? Perhaps that is why spiritual ones became so limited, insists well-known landscape architect (page 15).

Jonas JUŠKAITIS. *Poems* (page 19).

Aušra Marija SLUCKAITĖ-JURŠIENĖ. *The Fourth Dimension.* There are places where you have never been and don't expect to be, but when you suddenly get there you are taken over by cultural images, names, faces and associations. This time it was Plungė. The reason to go to this town was a cycle of events dedicated to the literature of Exodus. The associations brought back into mind Kazys Varnelis, who lived and created in USA and whose villa-museum in Stockbridge was exceptional phenomenon in America. I remembered him in Plungė's Oginskiai Palace, Samogitia, though he left Stockbridge and moved to Vilnius some years ago (page 24).

Kęstutis ŠAPOKA. *Vilnius' Art in Riga.* Last December one of the main Riga's exposition spaces Arsenale opened an ambitious exhibition "Vilnius Art Scene after 2000", curated by Lithuanian art critic Raminta Jurėnaitė, who introduce her own vision of Vilnius art scene to Latvian audience. The exhibition included well-known and unknown names, however male sculpture and male outlook dominated (page 30).

Kęstutis ŠAPOKA. *Purified Aesthetic Time and Calligraphy.* Review of personal exhibitions of graphic artists Bronius Leonavičius and Rimvydas Kepežinskas (page 33).

Vidas POŠKUS. *About Motiffs of Mountains and Prophetic Gift.* New works of painter Justinas Vaitiekūnas. Review of an exhibition (page 35).

Ieva STUNDŽYTĖ. *Open Circle – the Model of Live Theater.* Theater laboratory "Open Circle" is a group of young actors who graduated in 2006 (course supervisors actor prof. Vladas Bagdonas and actor, playwright, composer and director Aidas Giniotis). The author discusses why this group of actors established independent theater (page 39).

Rasa GEČAITĖ. *A Week in Linz – European Capital 2009 – Beyond Expectations.* I was nervous after I decided to spend a New Year's eve in Linz and to watch the opening events of Europe's Cultural Capital during the whole week. It seemed so unpatriotic. However, the events overcame my modest expectations. It was as if I came into a small quiet city and left a world metropolis of culture, writes the author (page 50).

Aušra Marija SLUCKAITĖ-JURŠIENĖ. *Art Fair in Miami – International Winter Rendez-vous.* The first week of December resort megalopolis Miami in South Florida hosts an army of art for seven days. The renowned Art Basel Miami Beach or just Basel takes place every year together with satellite fairs such as Art Miami, NADA, Aqua, Pulse and others. Art Basel brought a lot of superficiality and commercialism into Miami, but it also opened the space for imagination. Moreover so that cities try to image themselves anew like people or even more, writes the essayist (page 45).

How Enemies Are Made. It is a mistake to think that ethnic unrest is the only reason of conflicts, in many cases they come into being because of scarcity of natural resources. Gunther Shlee, the director of Max Planck's anthropological institute, the specialist in military conflicts claims that fights over water, oil or pasture lands members of different ethnic or religious groups makes allies. An overview of his book "How Enemies are Made" (Wie Feindbilder entstehen) which exposed many cliches and myths associated with conflicts by Zigmantas Vitkus (page 58).

Almantas SAMALAVIČIUS. *In Malaysia, Following the Footsteps of Somerset Maugham*. In a travelogue the author records his travel to continental Malaysia and the island of Borneo – areas depicted in one of the volumes of Somerset Maugham's complete short stories. The author attempts to reflect at what changed in these cultures from the time when Maugham was staying there and observing the life of his fellow-countrymen who lived and worked in the region. Part I (page 62).

Rita REPŠIENĖ. *The Mythical Stripe of Fire and Hindrances*. Marija Gimbutas was lucky among scientists. She was the only one in the XXth century who managed to find and describe the whole civilization, claimed renowned sociologist Vytautas Kavolis. One of the most famous American anthropologists Marija Gimbutas (1921-1994) left the myth of her exclusiveness. She is still highly respected even adored as the goddess of Light she described. Having opened the doors to the archeological past of old Europe, she created a specific methodology, she consistently researched Baltic mythology and became an icon of feminist ideology (page 68).

Albertas RUZGAS. *Painter of Sacred Pictures Julija Šalkauskienė*. During Soviet era it seemed there were no artists who painted sacred religious themes. Atheist state persecuted such artists and only a handful of them dared to pursue this type of art. Julija Šalkauskienė, widow of Lithuania's most famous philosopher of independent period Stasys Šalkauskis painted perhaps the largest amount of paintings for various Catholic churches in the country (page 72).

Vincentas LUKOŠEVIČIUS. *About Lithuanizing Lithuania and Union of Lithuanian Business*. The article is about association that existed in 1930-1940. This is the first attempt to provide historical research about the activities of this important organization (page 75).

Rasa GEČAITĖ. *Development of Organ Music and Visions of Sound*. Review of the book by Jūratė Landsbergytė organ Music in Lithuania in the XX Century (page 83).

Nijolė STRAKAUSKAITĖ. *99 Histories: What Was and What is Klaipėda*. Review of the book by Vyngantas Vareikis, 99 Klaipėdos miesto istorijos (99 Histories of Klaipėda City), Klaipėda: Druka, 2008 (page 86).

Nothing Can Replace Books (7). An overview of books published by the publishing house Baltos lankos (page 89).

Krescencija ŠURKUTĖ. *Idea's Cocktail of Red Times*. Ironical essay on Lithuania's cultural and political life (page 93).

Translated by Almantas SAMALAVIČIUS

Spaudė akcinė bendrovė *Spauda*,
Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius
Tiražas 2000 egz.

Kaina – 4,99 Lt

eurozine

KULTŪROS BARAI
Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas

**Some Kultūros barai articles
and translations in eurozine
(www.eurozine.com):**

Matt McGUIRE
Literary perspectives: Northern Ireland(En) (Lt) (De) (Tr)
Shaking the hand of history

Critic Matt McGuire continues Eurozine's Literary Perspectives series with a focus on Northern Ireland. While the Northern Irish literary tradition is closely bound up with the experience of sectarian violence, he writes, contemporary poets and prose writers defy the assumption that „the troubles“ are all there is to the country's literature. The attempt to deal in literary form with the ideological baggage of Northern Ireland's past is combined with an exploration of identity in the twenty-first century.

Romualdas OZOLAS
From unidimensional to multidimensional thinking (En) (Lt)
The European tradition of abstract thought as mastered by Kant must show the way in thinking about the State, argues Romualdas Ozolas, a founder of the Lithuanian Sąjūdis movement. [Lithuanian version added]

Daniela STRIGL
Literary perspectives: Austria
Anything but a „German appendix“ (En) (Lt)

Austrian novelists are still referred to as Germans despite recent critical and commercial success. From the new narrative „miracle“ to the darkly humorous „writer's novel“, Daniela Strigl finds a contemporary Austrian scene at the top of its game. [Lithuanian version added]

Gábor CSORDÁS
Mastering history through narrative? (En) (Lt) (Hu)
In the first essay in the Eurozine „Literary perspectives“ series, Gábor Csordás reads the newest Hungarian novels. All share a concern with narrative, holding out to the reader the hope of mastering history.

Tomas KAVALIAUSKAS
The non-efficient citizen (En) (Lt)
Identity and consumerist morality. Consumerism grounded in indebtedness means financial dependence as opposed to democratic freedom. In the consumerist system, the individual who asserts him or herself through authentic freedom is regarded as a non-efficient citizen.

Almantas SAMALAVIČIUS
An amorphous society (En) (Lt)
Lithuania in the era of high post-communism
“High post-communism“ in eastern Europe is defined by efforts to control collective memory, political discourse dominated by abstract concepts, and the cult of entertainment – a view from Lithuania.

Skaidra TRILUPAITYĖ
Global museums in the twenty-first century (En) (Lt)
The Guggenheim foundation and the rhetoric of cultural planning in Vilnius. The fact that a Guggenheim museum is being planned for Vilnius is indicative of the conviction that „de-provincialization“ can only be achieved by taking part in global projects. Meanwhile, the cultural demands of the local population go unheeded. Vilnius is not Bilbao!

Julija ŠALKAUSKIENĖ.
Šv. Kazimieras.
Šv. Rapolo bažnyčia.
Kęstučio Stoškaus nuotr.

Sovietmečiu tapyti sakralinius paveikslus drįso tik vienas kitas dailininkas ir kūrė juos slaptai. Bene daugiausia paveikslų bažnyčioms nutapė Julija ŠALKAUSKIENĖ (PALTAROKAITĖ), anksti mirusio filosofo Stasio Šalkauskio (1886–1941) našlė, Panevėžio vyskupo Kazimiero Paltaroko (1875–1958) sesuo. Manoma, kad Vilniuje, Šv. Rapolo bažnyčioje yra du jos nutapyti paveikslai: Šv. Pranciškaus ekstazė ir Šv. Kazimieras. Apie tai skaitykite p. 72

Kaina – 4,99 Lt
KULTŪROS BARAI 2009. Nr. 1 (1–96)
Indeksas 5031

ISSN 0134-3106

9 770134 310009